

Л. В. ЛЮБЧАК

РОДИННА ПЕДАГОГІКА

КУРС ЛЕКЦІЙ

Вінниця 2012

УДК 37.013 (075.8)
ББК 74.9 я 73
Л 93

Автор: Любчак Л.В., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної та початкової освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Рецензенти:

Штифурак В.Є., доктор педагогічних наук, професор кафедри психології Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Демченко О.П. кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної і соціальної педагогіки Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка.

Голюк О.А., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної та початкової освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

*Затверджено на засіданні кафедри дошкільної та початкової освіти
(протокол № 10 від 22. 02. 2012 р.)*

*Рекомендовано вченою радою Інституту педагогіки, психології і мистецтв
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла
Коцюбинського (Протокол № 1 від 31. 08. 2012 р.).*

Любчак Л.В. Родинна педагогіка: Курс лекцій: Посібник. – 2-е вид., доп. / Л.В.Любчак.– Вінниця: ФОП Корзун Д.Ю, 2012. – 150 с.

Курс лекцій з “Родинної педагогіки” для студентів спеціальності “Початкове навчання” стаціонару та заочної форм навчання містить короткі теоретичні відомості з основних проблем родинного виховання у контексті програмних вимог даного курсу і має за мету полегшити процес оволодіння майбутніми вчителями знаннями, уміннями та навичками організації ефективної роботи з батьками.

Матеріали можуть використовуватись вчителями, соціальними працівниками, гувернерами, вихователями для організації цілеспрямованої роботи з родиною.

© Любчак Л.В., 2012

Зміст

Переднє слово.....	4
Розвиток теорії сімейного виховання в Україні.....	5
Система родинного виховання у спадщині А. С. Макаренка	12
В.О.Сухомлинський про виховання дитини в умовах сім'ї.....	19
Сім'я як провідний фактор соціалізації особистості.....	26
Вибір оптимальної моделі побудови сімейних стосунків для ефективного розвитку дитини. Кризові періоди у родині.....	34
Конфлікти у сім'ї. Шляхи розв'язання.....	40
Особливості подружнього спілкування. Типові проблеми спілкування у сім'ї, шляхи їх вирішення.....	47
Стили поведінки батьків та їх вплив на розвиток дитини	57
Типові помилки сімейного виховання. Фізичне та психічне насилля у родині, їх наслідки для розвитку дитини.....	62
Творче використання методів виховання в умовах сім'ї.....	66
Основні концепції та філософія змісту виховання батьків.....	72
Форми співпраці школи і родини у вихованні дитини.....	77
Реалізація завдань основних напрямків виховання в умовах родини.....	89
Формування гендерних відмінностей в умовах сім'ї.....	97
Робоча програма курсу.....	103
Додатки.....	134

Переднє слово

Розвиток потенціалу української сім'ї є одним із стратегічних напрямів діяльності педагога. У Конвенції про права дитини, Декларації та Плані дій 27 Спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН "Світ, сприятливий для життя дітей" (травень 2002 р.) наголошується на тому, що саме сім'я перш за все відповідальна за захист, виховання та розвиток дітей. Виходячи з цього, всі інститути суспільства повинні надавати відповідну допомогу батькам, законним опікунам й іншим особам, які беруть на себе турботу про дітей. Створення умов, у яких всі діти зможуть радіти дитинству, в якому їх люблять і поважають, де їм забезпечується добробут й безпека, потребує професійних підходів до підготовки фахівців, котрі працюють із сім'ями.

Родина залишається тією цінністю, що створює для людини відносно незалежне від соціальних катаклізмів середовище, атмосферу психологічної захищеності. Вона допомагає долати життєві випробування, дає реальну підтримку, вселяє віру у власні сили і краще майбутнє. Ці позиції є реальними тільки для благополучної родини. Конфліктна ж сім'я здатна завдати людині глибоких психологічних травм, сформувати найгірші риси характеру і негативне загальне ставлення до світу.

Сучасна родина переживає нелегкі часи – ідеологічна і професійна переорієнтація, визначення нових життєвих пріоритетів, нерозвиненість соціальних інститутів, погіршення соціальної роботи з дітьми (скорочення кількості секцій, гуртків, культурних закладів тощо), відповідно призводить до збільшення кількості дітей, які тривалий час залишаються без догляду дорослих, батьків чи вихователів. Крім того, у родині часто простежується втрата авторитету матері і батька, на який спиралася традиційна педагогіка українців. Усі ці обставини не сприяють успішному вихованню і розвитку дитини.

Кожен педагог відповідно до своїх посадових обов'язків зобов'язаний здійснювати пропедевтичну та психолого-педагогічну роботу з родиною, а за необхідності надавати професійну допомогу сім'ям. Якість цієї роботи може значно підвищитись за умов оволодіння фахівцем необхідними знаннями та відповідними навичками.

Зважаючи на це, у пропонованому посібнику розкриваються найважливіші теми, які стосуються проблем родинного виховання, зарубіжний та вітчизняний досвід організації ефективної взаємодії батьків та дітей, найтиповіші помилки сімейного виховання, кризові періоди у родині та їх наслідки, прийоми спілкування з різними типами дітей, основні напрямки, методи виховання дітей у сім'ї, а також поради педагогу щодо організації психолого-педагогічної допомоги батькам.

Цілком зрозуміло, що запропоновані матеріали лише частково розкривають окремі підходи до висвітлення складної та багатогранної проблеми.

Тема 1. Розвиток теорії сімейного виховання в Україні

Теорія сімейного виховання в Україні має глибоке історичне коріння. Вона спирається на одвічні традиції східних слов'ян. У період матріархату дітей до п'яти-шести років виховувала мати. Після утвердження патріархату створилась моногамна сім'я, а разом з нею і так звані будинки молоді, куди батьки віддавали дітей на виховання. Там старші члени роду навчали підлітків мисливства, землеробства, родових звичаїв і обрядів.

У східних слов'ян у V – VI ст. поширюється велика патріархальна сім'я, яка складалася з кількох поколінь родичів, і в якій виховання також ґрунтувалося на принципі родового колективізму. Поступово з великих патріархальних сімей виокремлюються менші. Ці невеликі сім'ї стають першими осередками класового феодального суспільства. Мала сім'я позитивно впливала на виховання дітей. У ній формувалося нове соціальне й моральне середовище, виникли нові оцінні категорії – відповідальність батьків за виховання дітей, за авторитет і гідність сім'ї.

Оскільки у VIII – IX ст. на Русі з'являється територіальна сусідська община, то виникають і нові чинники соціалізації дітей, які доповнювали сімейне виховання, а саме – дитяче побратимство і посестримство, союзи ровесників, молодіжні товариства, загони “отроків” – воїнів місцевих князів.

Язичницька релігія у цей період була ідеологічною основою виховання молодого покоління. У формуванні його світогляду важливу роль відігравали народні свята, хоровий спів тощо. Дітей залучали до магічних акцій, вчили замовлянь, прохань-звернень до персоніфікованих сил природи – покровителя землеробства і скотарства у слов'ян.

Отже, виховання дітей у сім'ї в дохристиянський період здійснювалося передаванням таких соціальних механізмів досвіду, як звичаї, обряди, ритуали, реліквії, міфи.

Із впровадженням християнства на Русі відбуваються зміни і в духовному житті сімей східних слов'ян. У X – XI ст. виникають писемність і школи.

Значні зміни у вихованні дітей у князівських та боярських сім'ях сталися в період феодальної роздробленості. У "Правді Руській" зазначено, що княгині не годували дітей своїм молоком, а наймали для цього мамок. Потім три-чотирирічного княжича віддавали в сім'ю годувальника, який мав дати йому військово-фізичну вправність і підготувати до участі у державних справах. За тодішніми звичаями батькам не завжди дозволяли відвідувати дитину. Така штучна родинність сприяла зміцненню Київської держави в період об'єднання руських земель, але в умовах феодальної роздробленості Русі вона стала небезпечною, бо брати, яких виховували часто у різних сім'ях, не знали один одного і, змагаючись за батьківський престол, підносили меч на рідних братів. Тому годувальників замінили на досвідчених домашніх вихователів – “дядьків”, серед яких виявилось чимало талановитих педагогів.

Значну роль у сімейному вихованні відіграв найвідоміший твір митрополита Іларіона (XI ст.) "Слово про закон і благодать".

Автор цього твору не підтримав візантійської ідеї виховання, обґрунтував шкідливість для потомства шлюбів між близькими родичами, необхідність пильного догляду за немовлятами, покарання за погане ставлення до матері і т.п.

Але найвищим досягнення педагогічної думки Київської Русі у сімейному вихованні є “Повчання” Володимира Мономаха. Мономах особливу увагу звертає на необхідність розвитку в дітей ініціативи і працелюбства. Він обґрунтовує думку про те, що праця є основним засобом запобігання лінощам у дітей. Велику увагу у “Повчанні” відведено ролі прикладу старших (особливо батьків) у вихованні, а також формуванню в молоді почуття любові до Батьківщини і готовності захищати її від ворогів. У зв’язку з цим він розробив систему фізичного виховання юнацтва.

Пізніше, у XVI ст., в Україні почали організовуватися братські школи, у виховному процесі яких велика роль відводилась не лише “дидаскалам”, як тоді називали вчителів, а й батькам. Так, у “Статуті” Львівської братської школи йшлося про те, що батьки мають всіляко сприяти дітям у навчанні. Коли вони приводили синів до школи, то повинні були мати при собі двох свідків. Батькові і свідкам зачитували “реєстр”, в якому йшла мова не лише про те, як навчатимуть його сина, а й про те, щоб батько не перешкоджав йому, а сприяв у вивченні наук...

У статті 18 Статуту Луцької братської школи також підкреслювалось, що вчителі повинні нагадувати батькам, як діти мусять “вдома діяти відповідно до навчання шкільного”, показуючи цим самим свою освіченість. Якщо ж родичі заважатимуть цим добрим звичаям, то вони мусять бути покараними, - підкреслювалось у цій статті. А в статутній статті Луцької братської школи “Про виховання дітей” йшлося про те, що батьки повинні виховувати своїх дітей не в дусі збагачення, а мудрого накопичення всіляких чеснот. Батьки, котрі не дбають про те, щоб виховати своїх дітей благопристойними і цнотливими, називаються тут “жорстокими дітовбивцями”. “Слухайте це батьки! Якщо ще освіту і основи доброго виховання будуть мати діти, то і ви отримаєте нагороду, якщо ж недбайливі – муку” – наголошують у цьому документі.

Чи не найбільший інтерес серед друкованих праць початку XVII ст., присвячених питанням виховання, становить надрукована в 1609 році Львівським ставропігійським братством книга невідомого автора “О воспитании чад”. Це невеличке видання адресувалося передусім батькам, але деякі її положення стосувалися й учнів. Автор, зокрема, вважав, що батьки, насамперед, мають стежити, які саме здібності виявляють їхні діти. І відповідно до цих здібностей вони зобов’язані віддати свою дитину у “науку”, з якої “як із джерела, походить усе добре” і завдяки якій дитина стає справжньою людиною.

Питання родинного виховання не обминув і видатний український філософ-просвітитель Г.С.Сковорода. У своїх притчах, байках та листах Сковорода висловлював дуже цінні думки з приводу батьківського виховання. У притчі “Вдячний Єродій” він пише про те, що “благо народити”,— це тільки

один з обов'язків батьків. Другий обов'язок, не менш важливий – це “благо навчити”.

Автор притчі висміював прагнення дворян і козацької старшини виховувати своїх дітей за зразком західноєвропейських магнатів та з допомогою іноземних учителів. Критикуючи зміст “благородного” дворянського виховання, у притчі “Вдячний Єродій” Г. Сковорода змальовує образ мавпи Пишек, яка не може зрозуміти журавля Єродія, котрий любить своїх батьків, піклується про них, якому не потрібні ні чини, ні багатство, бо всі вони, на думку автора, “вітроносні”.

Не розуміє мавпа Пишек Єродія і тоді, коли Єродій пояснює їй, що головне – це батьківська наука, яка полягає в тому, щоб 1) благо народити; 2) зберегти пташеняті молоде здоров'я; 3) навчити вдячності”, бо ідеалом для неї є модні училища, в яких “навчають папуги”.

З великою симпатією Г. Сковорода ставиться до тих батьків, які досягають результатів у вихованні своїх дітей завдяки відповідальному ставленню до своїх обов'язків. Тих же батьків, які “ні благо народити, ні благо навчити”, він називає напівбатьком і напівматір'ю.

Винятково важливою вважав роль сім'ї у правильному вихованні дитини і відомий український поет і мислитель Т. Г. Шевченко. Не один раз з великою симпатією поет писав про трудові сім'ї, де у взаєминах відчувається сердечна прихильність, щирість і взаєморозуміння.

Особливо побожно ставився він до жінки-матері. “Слово мамо – велике, найкраще слово”, — проголошував поет. У багатьох своїх творах Шевченко співчутливо зображує піклування матерів-вдів про дітей, а дітей про матерів, коли наполеглива праця зміцнює людяність у стосунках. Глибокою повагою до матері-трудівниці пройнята його поема “Наймичка”, в якій зворушливо зображено жінку-матір, що змушена в умовах несправедливого соціального ладу все життя приховувати свої почуття від сина, ідучи на велику самопожертву заради його щастя.

Водночас поет таврує таких матерів, як поміщиця з повісті “Прогулка с удовольствием и не без морали”, яку більше цікавлять вбрання, ніж власні діти. Вона тільки й знає, що шнуруватися та накручувати волосся на папільйотки, і коли Т. Шевченко почав говорити їй про обов'язки матері щодо чотирирічної доньки, то вона замість вислухати, почала наспівувати пісню “Не шей ты мне, матушка, красный сарафан”. З гіркотою він запитує: “Зачем они детей родят, эти амфибии, эти бездушные автоматы? Чтобы сделать карьеру..., а дети – это уже необходимое следствие карьеры... Бедные, бездушные матери!”.

Надзвичайно велику увагу письменник приділяє трудовому вихованню в сім'ї. Тільки у праці можна виховати справжню людину, бо без праці людина втрачає всі людські риси, духовно вироджується.

Питання сімейного виховання хвилювали й закарпатського педагога О.В.Духновича, який головну відповідальність за дітей дошкільного віку покладав на батьків. “Початкове виховання належить батькам, — писав Духнович, — це найприродніший обов'язок і повинність... Батьки є першими

вихователями своїх дітей”. Батьки повинні піклуватися про здоров’я дітей, їх фізичний та моральний розвиток. Великого значення надавав педагог і трудовому вихованню в сім’ї. “Народна педагогія” є одним з основоположних творів української сімейної педагогіки. О. Духнович писав, звертаючись до батька : “Дай сину твоєму здоровий розум, дай йому добрий норов, дай йому науку, здібності, працьовитість, добре серце... , добру волю,... - і ти дав йому все”. О. Духнович звертав особливу увагу батьків на важливість особистого прикладу, бо дитина “все сприймає, що бачить і чує”.

У кінці XIX і на початку XX ст. в Україні особливе місце в сімейному вихованні посідали питання релігійного виховання. Так обер-прокурор найсвятішого синоду К.П.Победоносцев у книзі "Християнські начала сімейного життя" так писав з цього приводу: “Розвиток в дітях кращих сторін людини, виховання їх у покірності волі Божій – це найбільш великий обов’язок батьків”.

Питанням сімейного виховання приділяли надзвичайно велику увагу такі педагоги й письменники, як І. Франко, Л. Українка, Т. Лубенець, Я. Чепіга, Б. Грінченко, С. Русова, М. Володкевич, М. Яворський, Ю. Ярошевич та ін. Проблеми сімейного виховання цікавили їх у контексті громадянської відповідальності сім’ї за виховання дитини як корисного члена суспільства.

Письменниця Леся Українка підкреслює, що основу душевного єднання батьків і дітей треба закладати в дні раннього дитинства. Тільки маючи своїх малих дітей за найближчих друзів, шануючи їх особистість, встановивши з ними щирі стосунки, можуть батьки сподіватися, що й пізніше їх з’єднуюватимуть не лише природна біологічна прихильність, а й почуття глибокої поваги і взаєморозуміння, що вони стануть добрими друзями й надійними товаришами своїх дорослих дітей.

Поетеса рішуче виступала проти тепличного виховання дівчат. Вона вважала, що дівчинку, як і хлопчика, треба виховувати у праці, у готовності до участі в суспільному житті, до шлюбу, вільного від міщанських упереджень і забобонів. Запорукою тривалого і щасливого шлюбу Леся Українка вважала душевну злагоду та ідейну єдність між подружжям. А таке високоморальне розуміння шлюбу може сформуватися у дівчини, на думку Лесі Українки, лише за умови виховання, вільного від міщанських упереджень і забобонів.

Відомий український педагог Т. Лубенець у книзі “Педагогічні бесіди”, надрукованій у 1913 р., писав про те, що в сім’ях бідняків “змучені матері, п’яниці батьки, сирі і тісні квартири, брак їжі, спадкові хвороби, — все це залишає незгладимі сліди на виснажених, млявих, вкритих язвами дитячих тілах, які страждають потім усе життя від жахливих наслідків життєвих умов, в яких народились і виховувались”.

Через важкий економічний стан матері-трудівниці,— пише Т. Лубенець у статті “Діти виховання”, надрукованій у київському журналі “Дошкольное воспитание”, — дуже часто трапляється таке, що матері вбивають своїх незаконнонароджених дітей. На підставі повідомлень однієї з київських газет, про яку згадує Т. Лубенець, у Києві щороку матері підкидають близько тисячі

дітей, які зареєстровані у приютах-яслах. Майже 70% цих дітей помирали за браком материнського догляду та через погане харчування.

На початку ХХ ст. українські педагоги ставили такі важливі питання, як національне, моральне, трудове та релігійне виховання дітей у сім'ї, спільна робота школи, сім'ї та дошкільних закладів тощо. Так, 1913 року в Києві було надруковано книгу Я. Чепіги “Проблеми виховання і навчання дітей у світлі науки і практики”. Автор наголошує на тому, що сім'я відіграє велику роль у вихованні дитини справжньою людиною. Я. Чепіга вважав, що сім'я готує ґрунт для морального виховання дітей, що саме в сім'ї у дитині розвивається і добре, і погане. Тому він нагадує батькам про те, що приклад дорослих робить з їхніх дітей або “чистих і добрих” людей, або “хистких та морально вбогих”.

Особливо важливою Я. Чепіга, як і багато інших педагогів, бачить роль матері. “Від матері, від її вдачі, розуму й морального почуття, від уміння внушити добрість, ласку, дружбу, любов, справедливість, ніжність... залежить будучина дитини” – каже педагог. Він вважає, що саме від матері залежить, якою мовою говоритиме її дитина. І якщо мати навчатиме свою дитину рідної мови, починаючи з колиски, то і потім, на думку педагога, коли дитина засвоїть її, можна буде знайомити її “з чужою мовою, чужим життям, чужою культурою”. Але все це повинно йти “через призму національно-сімейного виховання”, підкреслював педагог.

Гарячим прихильником навчання дітей у школі рідної мови був Б.Грінченко. У статті “Якої нам треба школи?”, розповідаючи про бідні селянські сім'ї, що в них усі члени родини розмовляють лише українською мовою, він робить висновок, що цим дітям і в школах легше навчатись української мови і тому треба всіляко сприяти цьому. Це була прогресивна думка, особливо тоді, коли українську мову взагалі було заборонено царським урядом.

Значним явищем у розвитку сімейного виховання було проведення Першого Всеросійського з'їзду з питань сімейного виховання, який відбувся у Петербурзі в кінці 1912 – на початку 1913 р. На з'їзді були представники від Київського товариства народних дитячих будинків, Київського педагогічного інституту, від батьківського комітету Харківського товариства трудящих жінок та ін.

Працювало на з'їзді шість секцій, перша з яких називалась “Сім'я як виховне середовище”. Виступали на з'їзді й українські педагоги. Так, Н. Лубенець у своїй доповіді говорила про долю дітей-школярів, матері яких працюють. Вона пропонувала для дітей молодшого шкільного віку, батьки яких працюють, створити дитячі осередки. Після школи учні змогли б перебувати у цих осередках доки їхні батьки не повернуться з роботи. Як бачимо, дитячі осередки, які пропонувала Н. Лубенець, були зародками теперішніх шкіл подовженого дня.

Софія Русова виступила на цьому з'їзді з доповіддю про необхідність навчання дітей у сім'ях, а згодом і школах України української мови. Е. А. Томашевська повідомила про дитячі притулки та ін.

У квітні 1916 року в Києві відбувався Педагогічний з'їзд, на якому працювала спеціальна секція “Сім'я і школа”. Очолював її М. Володкевич, який зробив доповідь на тему “Сім'я і школа”. Він детально проаналізував, чому історично склалось відчуження між сім'єю і школою. На думку М. Володкевича, це сталося тому, що школа своїм завданням вважала тільки навчання учнів, а підтримку сім'ї розцінювала як зазіхання на свої права. Педагог же твердо був переконаний, що “без сприяння сім'ї школа не може успішно вести справу виховання і тому залучення батьків до педагогічної роботи є для школи її обов'язком і необхідністю”.

Ось чому М. Володкевич пропонував при кожній школі обов'язково організовувати батьківські комітети. Бажано також, щоб школа видавала спеціальні циркуляри (бюлетені) та шкільні звіти для батьків, а також влаштовувала “батьківські товариства, гуртки і збори”. Крім цього, педагог закликав об'єднати всі батьківські гуртки і товариства.

19 квітня 1916 року на одному із засідань секції “Сім'я і школа” було прийнято досить прогресивну резолюцію, яка підкреслювала, що без сприяння сім'ї школа не може успішно виховувати дітей. Тому треба, щоб педагоги брали активну участь в організації батьківських комітетів, батьківських товариств, гуртків і зборів. У п. 40 Резолюції зазначалося: “Батьківські комітети мають бути визнані необхідним інститутом у житті нашої середньої школи... Виховне значення школи повинно здійснюватися тільки при спільній роботі педагогічних рад з батьківськими комітетами”.

Українськими педагогами ставилося питання про необхідність створення дошкільних закладів, для дітей, матері яких працюють. Так, на сторінках журналу “Дошкольное воспитание”, який видавався в Києві з 1911 до 1916 рр. (редактором на той час була Н. Лубенець), надруковано чимало статей, присвячених цій темі. Зокрема, заслуговує на увагу стаття Н. Лубенець “Суспільні та сімейні засади в дошкільному вихованні”, в якій авторка наполягала, щоб вихователки дитячих садків обов'язково були в контакті з батьками. “Дитячий садок зовсім не має наміру... робити зайвим сімейне виховання. Його мета – сприяти батькам у здійсненні великого й відповідального завдання виховання дітей, а не конкурувати з ними”, — писала Н. Лубенець.

Пропагувала дошкільне виховання й відомий український педагог Софія Русова. Але поряд з цим вона надавала винятково великого значення родинному вихованню і особливо ролі матері у виховному процесі. “Найкращим керманічем мусить бути рідна мати дитини – природна вихователка своїх дітей, яка в інший раз і без наукової підготовки, одним інстинктом вміє читати в дитячій душі і розуміти її, — підкреслювала Софія Русова.

Вона зазначала, що всі видатні педагоги минулого – Руссо, Песталоцці, Герbart, Фребель – вважали родинне виховання найкращим для дитини, бо в його основі закладено “ласку матері”. Але у зв'язку з тим, що соціальні й економічні умови змусили батька й матір іти працювати, то через ці обставини

родинне виховання поступається місцем громадському – дитячим притулком, садкам. На думку С. Русової, ці заклади мають підтримувати тісний зв'язок з родинами, тобто дитячі притулки повинні стати “наче кладками-містками, перекинутими від тіснородинного кубелечка до широкого шкільного осередка”.

Софія Русова підготувала “проект регламенту дитячих садків”, який 1918 р. було оприлюднено в додатку до “Порадника діячам позашкільної освіти і дошкільного виховання”. У пункті 18 Проекту читаємо, що дитячий садок допомагає родинам якнайліпше виховати малих дітей, що він захищає їх від шкідливого впливу вулиці і дає змогу матері спокійно працювати.

На початку 20-х років було ряд педагогів та громадських діячів, котрі пропагували дитячі будинки, а не сім'ю. 7 червня 1920 року Наркомпрос України зобов'язав усі губернські відділи народної освіти терміново в усіх містах і промислових центрах відкрити денні дитячі будинки, в які приймали б усіх дітей від 4 до 15 років, що протягом дня залишалися без догляду батьків. А вже 16 червня 1920 року Наркомпрос України видав нову постанову про дитячі будинки, куди рекомендувалося приймати передовсім дітей сиріт та дітей батьків, які зловживають своїми правами.

Проте навіть у 20-ті роки були й такі педагоги, котрі хоч і розуміли, що через економічні труднощі сім'я переживає кризу, усе ж боронили сім'ю як виховний інститут. Так, проф. В. Зіньківський у своїй книзі “Про соціальне виховання”, пише про те, що навіть не дуже зразкова сім'я може дати дитині набагато більше, ніж “найчудовіше неродинне виховання”, бо “сім'ю рішуче ніщо не може заступити”.

Він переконливо доводить, що заклади соціального виховання повинні не відкидати сім'ю, а в парі з нею виховувати дітей. Бо те, “що дає сім'я, не зможуть дати ніякі інші форми соціального об'єднання”. Підтримуючи ідею створення дошкільних та позашкільних закладів, В. Зіньківський наполягав на “відродженні сім'ї”, бо коли занепадають родинні зв'язки, то з'являється відчуження в родинних стосунках, а це, на його думку, гірше “дійсного сирітства”.

Не погоджувався з поширеним поглядом, що у соціалістичному суспільстві сім'я втрачає свої виховні функції, і відомий український письменник та педагог Я. Мамонтов. Він критикує “Декларацію народного комісаріату освіти УРСР про соціальне виховання дітей” за те, що “Декларація” пояснює передачу виховної функції “соціальному організмові” розпадом сім'ї.

На відміну від “Декларації” Я. Мамонтов вважав, що між дитячим будинком і родиною має бути повний контакт щодо виховних функцій. І те, що зовсім не передбачено такого контакту, є, на думку Я. Мамонтова, “дуже великою вадою” “Декларації”. Обстоюючи позицію спільної роботи дитячих будинків і сім'ї, він писав, що “одним з найголовніших завдань нашої доби є встановлення раціональних відносин між цими двома необхідними факторами соціального виховання”.

Отже, можна зробити висновок про те, що проблема сім'ї і сімейного виховання сягає давнини. З найдавніших часів східнослов'янські сім'ї дбали

про виховання дітей, а з появою писемності вже в перших писаних трактатах, а згодом у творах українських педагогів, діячів освіти, письменників з XI по XX ст. ці питання знаходили конкретне відображення.

Можна виокремити спільні погляди педагогів на особистість батька і матері, які є першими вихователями своїх дітей.

О.В. Духнович:

- ☞ Батьківський дім – то школа моралі.
- ☞ Природа вклала в серце матері першу і найсуттєвішу турботу про збереження спокою в ранній період життя дитини.
- ☞ Початкове виховання належить батькам – це найприродніший обов'язок і повинність.

Б. Грінченко:

- ☞ Природні обдарування кожної дитини мають бути розвинуті до можливих меж.
- ☞ Краще запізнитися, ніж поспішати з початком навчання, але й запізнення має свій негативний вплив.

Використана література

1. Злочевський С.Е., Котирло В.К. Сімейна педагогіка. – К.: Знання УРСР, 1986. – 48 с.
2. Щербань П. Національне виховання в сім'ї: Для батьків, вчителів, вихователів. – К.: Борівітер, 2000. – 260 с.
3. Родинна педагогіка: Навчально-методичний посібник / Л.А. Марушкевич, В.Г. Постовий та ін. – К.: Видавець ПАРАПАН, 2002. – 216 с.
4. Плахотнюк О.Л. Сімейне виховання вустами великих педагогів // Освіта. – 2003. – 16-24 лип. (N 33). – С. 3-6.

Тема 2. Система родинного виховання у спадщині А. С. Макаренка

Серед усіх соціальних інститутів, які впливають на розвиток особистості, сім'я відіграє особливу роль. За даними американських дослідників, її внесок становить близько 88%. Вплив школи та інших соціальних інститутів, включаючи церкву, дорівнює лише 3%. У зв'язку з цим кожен, хто береться за вирішення виховних проблем, змушений рахуватися з роллю сім'ї у становленні особистості, шукати шляхи, форми і методи ефективного використання її виховного потенціалу. У цьому контексті викликають інтерес погляди А.С.Макаренка на сімейне виховання.

На всіх етапах розвитку нашого суспільства педагоги приділяли велику увагу сім'ї, в якій закладаються основи характеру людини, виховуються її почуття, формуються громадянські та соціальна активність, виробляються вміння і навички, засвоюються суспільні цінності.

У кінці 20-х років А.С.Макаренку доводилося мати справу більше з правопорушниками, які мали батьків, ніж із безпритульними. Про це свідчить

його виступ у Харківському педагогічному інституті 9 травня 1939 р., де видатний педагог цим і пояснював своє бажання написати “Книгу для батьків”. До розробки сімейної тематики Антона Семеновича спонукали також розмови з М.Горьким, якого дуже цікавили питання сім’ї. Поштовхом для дослідження цих проблем було й те, що саме у 30-і роки питання сім’ї і побуту стали предметом особливої уваги громадськості країни, зокрема у період всенародного обговорення проекту Конституції СРСР, прийнятої у грудні 1936 р. Антон Семенович вніс конкретну пропозицію про законодавче закріплення статусу радянської сім’ї, її прав, обов’язків – особливо у ставленні до дітей, їх вихованні тощо.

А.С.Макаренко планував створити “Книгу для батьків” у 4-х томах – своєрідну енциклопедію сімейного виховання. Однак, передчасна смерть видатного педагога (1939 р.) перешкодила здійсненню цього задуму. Вийшов з друку у 1937 р. лише перший том “Книги для батьків”, присвячений структурі радянської сім’ї.

У цьому ж році педагог виступив на радіо з 8 лекціями для батьків про виховання дітей у сім’ї. Вже після смерті Антона Семеновича ці лекції були опубліковані як статті у газетах, а в 1940-му видані окремою книгою під назвою “Лекції про виховання дітей”.

“Книга для батьків”, до якої пізніше увійшли й “Лекції...”, перевидавалася багато разів різними мовами як у нашій країні, так і за кордоном. За висловом А.С.Макаренка, він намагався перекласти загальні положення марксизму-ленінізму з питань виховання мовою сімейного побуту та сімейної поведінки і в інших своїх творах, статтях, замітках. Видатний педагог зумів поз’язати ці питання з основними проблемами виховання, і в цьому його велика заслуга. Він вважав, якщо сім’я стає єдиним колективом, який сприяє суспільним перетворенням, то вона не має права давати “жодних відсотків браку, навіть обчислюваних сотими одиниці” [5, с. 12].

А.С.Макаренко особливу увагу зосереджував на організації сім’ї як колективу. “Справжня суть виховної роботи, — писав він, — ...полягає зовсім не у ваших розмовах з дитиною, не в безпосередньому вашому впливові на дитину, а в організації вашої сім’ї, вашого особистого й громадського життя і в організації життя дитини” [4, с. 266]. Тому сім’я, на його глибоке переконання, обов’язково повинна бути колективом. Втрачаючи ознаки колективу, сім’я втрачає більшу частину свого виховного потенціалу.

Які ж риси повинні формувати у своїх дітях батьки? Колективізм, гуманізм, працьовитість, дисциплінованість, правдивість, чесність, патріотизм, інтернаціоналізм та ін. Щоб виховати ці якості, треба, вважав А.С. Макаренко, прагнути, щоб сім’я була повноцінною. Такою, на його думку, може бути тільки та родина, де є кілька дітей різного віку.

У “Книзі для батьків” Антон Семенович розповів про сім’ю коваля Веткіна. У ній росло тринадцять дітей і всі вони всупереч матеріальним труднощам були здоровими й життєрадісними. Батьки зуміли прищепити кожному високі моральні якості і серед них головну – любов до праці. Родина

Веткіних, за висловом А.С.Макаренка, перетворилась у “господарську бригаду”, де створився справжній колектив. І вона по праву була щасливою. Коли ж п’ятнадцятирічного Ваню Веткіна віддали у місто до забезпеченого родича, то хлопець не зміг там жити, а повернувся у рідну сім’ю, де хоч і були нестатки, але всі дружно переборювали труднощі.

Говорячи про структуру радянської сім’ї, А.С.Макаренко на противагу багатодітній сім’ї, спинається на родини однодітних, які, на його думку, здебільшого псують дітей, бо там замість сімейного колективу панує надмірна любов до дитини.

Особливу увагу Антон Семенович приділяв самовихованню батьків, вважаючи найголовнішим методом “батьківський контроль над кожним своїм кроком...”. “Ваша власна поведінка, - стверджував Макаренко, - вирішальна річ. Не думайте, що ви виховуєте дитину тільки тоді, коли ви з нею розмовляєте або повчаєте, або караєте. Ви виховуєте її в кожному момент вашого життя, навіть тоді, коли вас немає вдома. Як ви одягаєтеся, як ви розмовляєте з іншими людьми і про інших людей, як ви радієте або сумуєте, як ви поводитесь з друзями і з ворогами, як ви смієтеся, читаете газету, все це має для дитини велике значення... Батьківська вимога до себе, батьківська пошана до своєї сім’ї, батьківський контроль над власним своїм кроком – ось перший і найголовніший метод виховання” [4, с. 265]. Не випадково педагог прочитав спеціальну лекцію для дорослих “Про батьківський авторитет”, у якій дав глибокий психолого-педагогічний аналіз різних проявів фальшивого авторитету.

Найгіршим і найбільш поширеним він вважав “авторитет любові”, коли батьки на кожному кроці намагаються показати дітям свою любов. Це виховує нещирих та брехливих егоїстів, і дуже часто першими жертвами такого егоїзму стають батьки, робить висновок Антон Семенович.

Одним з найаморальніших називає він “авторитет підкупу”, коли дорослі “купують” слухняність дітей подарунками та обіцянками. Ще “авторитет доброти”, коли батьки дозволяють дитині робити що завгодно, аби запобігти конфлікту. І “авторитет дружби”, заради якого батько й мати погоджуються на те, щоб малі називали їх “Петьками” і “Маруськами”, не звертають уваги на грубощі й нетактовність дітей. Засуджує й інші вияви фальшивих стосунків: “придушення”, “чванства”, “педантизму”, “резонерства” тощо.

На противагу цьому А.С.Макаренко підносить справжній авторитет, який має базуватися на трудовому житті батьків і їхній громадській поведінці. “Тільки такі батьки, громадяни нашої країни, які живуть повноцінним життям, матимуть у дітей справжній авторитет” [4, с. 274].

Для батьків важливо знати, з ким товаришують їхні діти, що читають, чому радіють. Делікатно, без зайвих слів дорослі повинні спостерігати за дітьми і добитися того, щоб ті самі розповідали про те, що їх хвилює. Завдяки такому “авторитету обізнаності”, зазначає видатний педагог, батьки створять “авторитет допомоги”, коли дитина сама звертатиметься до них з тим або іншим питанням.

Дуже важливим моментом у сімейному вихованні, за твердженням педагога, є й та обставина, за якої діти мають бачити своїх батьків щасливими, життєрадісними, такими, які вміють не лише працювати, а й гарно відпочивати, не гніватися через кожну дрібницю. А.С.Макаренко наголошував: роздратованість завжди призводить до повної втрати авторитету, і що трапляється з тим, хто сердитий, злий, говорить педагог, такі люди не естетичні, вони викликають до себе не лише зневагу, але й відразу. Антон Семенович закликав дорослих не сваритись у присутності дітей, тим більше не кричати на них. У повсякденних стосунках має панувати “тон незмінної взаємної поваги” [6, с. 60].

Щоб виховати справжнього громадянина держави – чесного, працьовитого, енергійного і ввічливого, — необхідно розробити “деталізовану і продуману програму” [6, с. 16]. Перш за все дорослі повинні дбати, щоб їхня дитина ввійшла у життя політично вихованою людиною. І тут А.С. Макаренко дає багато цінних порад батькам. Дуже рано треба починати виховувати інтерес до книги, газети, кіно, театру, музеїв, виставок. Але робити це треба розумно. Наприклад, Антон Семенович наголошував на тому, аби діти відвідували тільки ті кінофільми, які доступні їхньому розумінню і, крім того, не за рахунок часу, відведеного для читання книжок. Актуально звучать ці думки і сьогодні. Адже дітям нерідко дозволяють дивитися телепередачі, які не відповідають їхнім віковим особливостям, та ще й у такій кількості, що про книгу ніколи й згадати. Така безконтрольність спричиняє зниження інтересу до книжок серед багатьох дітей. Внаслідок цього хлопчики й дівчатка можуть вирости пасивними споглядачами та споживачами.

Не можна виховати справжнього громадянина, якщо з перших років життя не привчати дитину до праці “як до моральної категорії, а не як до категорії вузького розрахунку” – уточнює педагог. Починати трудове виховання треба з самообслуговування. Малята повинні самостійно вдягатися, їсти, прибирати іграшки. Якщо батьки ігноруватимуть дитяче “я сам”, не привчатимуть дитину швидко й вправно все робити, то в майбутньому вона весь час потребуватиме сторонньої допомоги і буде нещасною.

З віком трудові операції треба ускладнювати. У лекції “Про виховання в праці” Антон Семенович розробив струнку програму трудового виховання дітей у сім’ї. Це й поливання квітів, прибирання кімнати, і допомога по господарству, праця на квітниках та городі.

Але для того, щоб діти виконували доручення охоче, треба вміти правильно його дати. Краще за все, говорить педагог, звертатись до малят із проханням. Якщо вихователь відчує, що воно не буде виконане, слід знайти форму звичайного доручення “спокійного, впевненого, ділового”. Якщо ж і це не допоможе, необхідно застосувати примус різних відтінків але обов’язково остерігатися фізичних покарань, бо саме вони викликають відразу до будь-якої роботи.

Надзвичайно актуально звучать нині думки А.С.Макаренка про виховання у дітей почуття міри і гальма з перших років їхнього життя. Діти за своєю природою, як правило, дуже активні, але ця активність іноді виходить за межі корисної норми. Антон Семенович пропонував видавати малим кишенькові гроші. Таким чином є змога виховати в них співвідношення між активністю та гальмом. Коли буде виховано саме такі почуття, батьки можуть не боятися, що на їхніх дітей вплине “вулиця”, яка, на думку дорослих, завжди винна у поганій поведінці синів й дочок.

Те ж саме стверджує А.С.Макаренко й про необхідність дотримання почуття міри в усьому і перш за все у дозуванні любові до своїх дітей. Саме надмірна любов вимагає дозування, як хінін і їжа, застерігав Антон Семенович.

І в наш час є такі дорослі, про яких писав видатний педагог. Вони виконують усі примхи дітей, поз’язані з матеріальними витратами, хоч це часто не по кишені сім’ї. Зрештою вихованці втрачають почуття міри. У свій час Макаренко засуджував таких батьків і закликав, щоб вони не вважали своїх дітей “квітами життя”, а виховували в них розумні потреби. “Квіти життя – це добре, — говорив Антон Семенович, — та ними треба не лише милуватися, як “розкішним” букетом. Ні, наші діти зовсім не такі квіти. Наші діти квітнуть у живому стовбурі нашого життя, це не букет, це чудовий яблуневий сад... Важко, звичайно, не милуватись таким садом, важко не милутися ним, а ще важче не працювати у цьому саду. Будь ласка, займіться цим з дітьми: обкопуйте, поливайте, знімайте гусінь, зрізуйте сухі гілочки” [5]. А.С.Макаренко радив батькам ні за яких обставин не приносити себе у жертву, це призводить до того, що навіть у чесних, чудових сім’ях виростають самодури, егоїсти, спожизачі.

Багато важливих питань поставив перед батьками у свій час Антон Семенович, які звучать сьогодні надзвичайно актуально. Це й активна участь дітей у сімейному господарстві, завдяки якій вони привчаються до бережливої відповідальності, чесності й оперативності. Особливу увагу педагог звертав на виховання бережливості. Дитина має знати, підкреслював він, скільки праці вкладає людина, щоб річ, яку вона виготовляє і якою користується, була красивою. Якщо батьки зуміють сформулювати у молодших бережливе ставлення до речей, то від цього залежатиме не лише благополуччя родини, а й розвиватимуться їхні громадянські якості. Виховуючи хазяйновитого члена сім’ї, ми тим самим виховуємо майбутнього громадянина, господаря, - слушно зауважував Антон Семенович. А.С. Макаренко категорично наполягав, щоб батьки одягали дітей у зручне вбрання без будь-яких зайвих бантиків та рюшиків. Він говорив, про те, що ці бантики, рюшики і складочки в одязі малят є жертвою батьківського жорстокого марнославства.

Антон Семенович радив батькам встановити так би мовити “демаркаційну лінію” у свідомості й побуті своїх дітей, яка б допомагала їм зрозуміти, що означає “красиво” у порівняно з “міщанським щастям”. Ця лінія, проведена сім’єю у житті дітей, допоможе у вихованні їхньої свідомості, розумних потреб.

Щодо участі дітей у сімейному господарстві, А.С.Макаренко писав: батьки повинні не лише ознайомлювати їх з бюджетом родини, але й залучати до розподілу коштів на всілякі потреби. Він вважав також, що велике виховне значення має й та умова, коли юнаки і дівчата зароблені гроші віддають сім'ї.

У педагогічній спадщині А.С.Макаренка вперше у світовій педагогіці було дане наукове розв'язання проблеми статевого виховання дітей. Великий педагог виступав проти спроб виділити статеве виховання в якусь окрему, автономну галузь виховної роботи. У цих питаннях, на його думку, вирішальними є “не якісь окремі способи, спеціально призначені для статевого виховання, а весь загальний обсяг виховної роботи, вся його картина в цілому”. Не спеціальні методи, а дисципліна, моральне усвідомлення і спосіб громадського життя забезпечують належний рівень статевого виховання. Вікрите і дуже передчасне обговорення статевих проблем викличе у дитини грубий раціоналістичний погляд на статеву сферу, покладе початок тому сексуальному цинізму, з яким ми сьогодні стикаємося на кожному кроці серед дітей, підлітків і молоді та який з особливою настирністю пропагують телебачення, інші засоби масової інформації, художня й світова література.

Статеве виховання, наголошував А.С.Макаренко, – це, передусім, виховання культури соціальної особистості, вироблення уміння з дитинства володіти власними почуттями, уявою, бажаннями, що виникають, своєчасно гальмувати їх; виховання тієї інтимної поваги до статевих питань, які іменуються недоторканністю і мудрістю. А.С. Макаренко давав поради щодо реалізації цього напрямку виховання.

Питання про статеве виховання в сім'ї може бути вирішене правильно лише тоді, коли батьки добре усвідомлять саму мету, якої вони повинні досягти у статевому вихованні власних дітей. Статеве життя людини має суттєво відрізнятись від статевого життя тварин. Але буває, що статеве життя людини відрізняється від статевого життя тварин не в кращий, а в гірший бік. Суспільна мораль визнає нормальним і виправданим морально лише таке статеве життя, яке засноване на взаємному коханні і яке проявляється в сім'ї, тобто у відкритому громадянському союзі чоловіка і жінки, союзі, який має дві мети: людське щастя і народження та виховання дітей.

Будь-яке інше статеве виховання буде обов'язково шкідливим. Якщо батьки такої мети перед собою не поставлять, якщо вони її не досягнуть, їхні діти будуть жити життям, повним різних драм, нещасть, всякого бруду та суспільної шкоди.

Повчальними й у наш час є думки Антона Семеновича про спільну роботу школи, сім'ї та громадськості. А.С.Макаренко вважав, що школа має керувати сім'єю, але тактовно. Треба вчити батьків правильного мистецтва виховання, бо вміння виховувати – це все-таки мистецтво, таке ж мистецтво, як добре грати на скрипці або роялі, добре малювати картини, бути хорошим фехтувальником або токарем.

Та не можна навчити батьків правильно виховувати, якщо вони постійно не працюватимуть, не розширюватимуть свій кругозір у цій складній та відповідальній справі. Якщо ж сім'я дитину вже зіпсувала і її треба перевиховувати, то тут відповідальність на школу лягає подвійна, оскільки особливої уваги потребують не лише діти, а й їхні батьки.

Багато цінних думок і порад з питань сімейного виховання залишив нам А.С.Макаренко. Вони й сьогодні приносять велику користь батькам, які повсякчас повинні пам'ятати, що наші діти – це наша старість. Правильне виховання – це наша щаслива старість, погане виховання – це наше майбутнє горе, це – наші сльози, наша провина перед іншими людьми, перед усією країною.

А.С.Макаренко – це педагог, який не залишив без уваги жодну галузь виховання дітей у родині. А його праця “Книга для батьків” має звучати як підручник благородства [6, с. 14]. Сучасним батькам слід врахувати побажання, які висловив педагог на допомогу у правильному вихованні:

- Не варто обмежуватися лише однією дитиною.
- Ваша власна поведінка – найвирішальніша річ, не забувайте, що ви виховуєте дитину в кожний момент вашого життя.
- Батьківська вимогливість до себе, батьківська повага до своєї сім'ї – найголовніший метод виховання.
- Навчити людину бути щасливою не можна, але виховати її так, щоб вона була щасливою, можна.

Звісно ж слід враховувати ці положення, але виховувати дітей не можна за одним чітким планом, адже кожна дитина є індивідуальною особистістю і потребує певного підходу.

Використана література

1. Абаринов А., Хиллиг Г. Испытание властью. Киевский период жизни Макаренко (1935-1937). – Марбург. – 200 с.
2. Калениченко Н. П. Макаренко А. С. і питання сімейного виховання // Рідна школа. – 2003. – №9. – С.12-14.
3. Макаренко А. С. Книга для родителей. – М.: Педагогика, 1988. – 300 с.
4. Макаренко А.С. Книга для батьків. Лекції про виховання. – К., 1972 – 334 с.
5. Хромова О.Л., Кравченко Т.В. Концепція родинного виховання А.С. Макаренка і сучасність // Педагогіка і психологія. – 1998. – №1. – С.58-65.

В.О.Сухомлинський про виховання дитини в умовах сім'ї

Сьогодні спостерігається протиріччя між потребами суспільства у високогуманних особистостях та реальністю нашого повсякденного життя: дефіциту людяності, милосердя, співчуття, доброти. Тому і є актуальною проблема, зумовлена існуючою потребою у розширенні можливостей освітніх закладів щодо формування педагогічної культури батьків, як складової навчально-виховного процесу в умовах мікросоціуму, до якого належать сім'я і школа.

З глибини віків прийшла до нас істина, що утвердилася у народній моралі: хороші діти – честь батька і матері, їх гідність; погані діти – горе, нещастя, страждання. У споконвічному прагненні до батьківства і материнства виявляється духовний, моральний порив, досягнутий людиною як вище щастя. Це порив до того, щоб залишити себе у своїх дітях.

Василь Олександрович постійно цікавився проблемами сімейного виховання, умовами і особливостями виховання дітей у різних сім'ях, вивчав позитивний досвід, підмічав найістотніші і найбільш типові вади та недоліки сімейного виховання, шукав причини цих недоліків. Він проводив велику виховну і освітню роботу з батьками, дорослими, навчав їх мистецтва сімейного і громадського виховання, гостро критикував обивательство, неучтво, примітивізм. У Павлівській школі було створено чітку систему педагогічної освіти і пропаганди педагогічних знань серед населення, батьків і навіть старшокласників.

Сім'я – це первинний осередок багатогранних людських відносин – господарських, моральних, духовно-психологічних, естетичних і звичайно виховних. Однак могутньою виховною та облагороджуючою силою для дітей вона стає тільки тоді, коли батько і мати бачать високу мету свого життя, живуть в ім'я високих цілей, що звеличують їх в очах дитини.

Виховання громадянина-патріота починається із сім'ї. Сім'я – це найменша клітинка нашого суспільства, в якій, як у фокусі, відображається все життя нашої країни. І тим сильніший виховний вплив робить сім'я на особистість дитини, чим активнішу життєву позицію займають батьки у суспільстві, чим вищі їхні моральні достоїнства і культурний рівень.

Учений-педагог ставить у своїх творах найрізноманітніші проблеми виховання. Це передусім проблеми морального і естетичного виховання, розумового розвитку, формування світогляду, проблеми всебічного гармонійного розвитку і громадянського виховання в умовах родини.

Розвиваючи ідеї А.С.Макаренка, В.О.Сухомлинський збагатив педагогіку новими формами високоідейних ритуалів і традицій, показав чудові зразки й способи організації естетичного і патріотичного виховання дітей у сім'ї. В.О.Сухомлинський, як і А.С.Макаренко, високо цінив роль традицій і звичаїв у вихованні патріотизму, громадянському вихованні, формуванні ідейних переконань та моральних почуттів. На думку видатного педагога для ефективності виховання дітей у сім'ї батькам необхідно:

- виховувати дитину красою своїх взаємин;
- навчити ще в дитинстві бачити все дерево життя – від найтонших коренів до відмиряючих гілок, які відходять у небуття;
- навчити розуміти, цінувати життя, дорожити ним, берегти його;
- постійно дбати про фізичне здоров'я і психічний стан дитини, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей;
- поважати гідність дитини, виховувати працелюбність, почуття доброти, милосердя, шанобливе ставлення до Вітчизни, рідної мови, культури, сім'ї.
- розказати дитині про свою сім'ю, родичів, можливо навіть намалювати разом родовідне дерево;
- у бесіді з дитиною з'ясувати, які з навчальних предметів викликають інтерес, які ні; порадитись з учителем, як розвинути здібності, стимулювати нахили, інтереси;
- не вимагати від дітей обов'язково тільки відмінних оцінок, щоб "відмінники не відчували себе щасливчиками, а успішних на трійки не пригноблювало відчуття неповноцінності".

В.О.Сухомлинський був переконаний, що Батьківщина починається із сім'ї, що найважливіші риси і якості громадянина-патріота зароджуються у сімейному вихованні, що діти – продовження не тільки нашого роду, а й нашого соціального ладу, наших завоювань і благородних намірів.

Видатний педагог вважає, що потрібна школа мудрості майбутніх батьків, що молодь треба цілеспрямовано й своєчасно готувати до цієї відповідальної громадянської місії. У своїй практичній педагогічній діяльності Василь Олександрович ішов двома шляхами: облагородження почуттів, поведінки юнаків і дівчат у системі виховної роботи в школі, а також впровадження спеціальної педагогічної освіти і виховання молоді, моральна підготовка до сімейного життя (нарис «Виховання майбутніх матерів і батьків»).

Перший ґрунтується на поведінці, ставленні дітей до батьків. В.О.Сухомлинський у своїй праці залучає дітей при кожному спілкуванні із батьками вчитися у них. Не бути самовпевненим: "Не думай, що коли ти молодий і сповнений сил, ти все можеш. Є речі, які посильні тільки для старості, тому що в ній – мудрість багатьох поколінь. Воля і слово старших – закон для всіх нас".

Для матері та батька дитина завжди буде залишатися дитиною, навіть тоді, коли їй буде п'ятдесят, а батькам сімдесят, вісімдесят, дев'яносто. Кожний крок, кожний вчинок дитини – і хороший і поганий – відгукується в батьківському серці радістю чи болем, щастям чи стражданням. Кожна дитина повинна знати, що її обов'язок платити батькам за їх піклування, за їх безмежну любов і відданість – платити тим самим: піклуванням, любов'ю, відданістю. Батько і мати дають дитині життя і живуть для її щастя, тож необхідно берегти їх здоров'я, не задавати їм болю, прикрощів, страждань.

Також В.О.Сухомлинський залучає до того, щоб пам'ятати, що необхідно дорожити честю сім'ї, бо сім'я – це не лише батько й мати, а й самі діти. Це їхня поведінка, вчинки.

Як зазначає Василь Олександрович, биття сердець, радість буття, висока мрія про ідеал, любов, щастя людської відданості, творення нової людини, віра у непохитність і нездоланість у найважчих хвилинах життя, свідомість власної мудрості – все це від матері. Мати не тільки родить, а й народжує. Кожна дитина повинна берегти матір. Піклуватися про чистоту джерела, з якого пив з першого подиху й питимеш до останньої миті свого життя.

Батько – найрідніший, найдорожчий чоловік, в образі якого втілюється людська відповідальність за появу на світ дитини. За кожний крок і вчинок, за весь життєвий шлях – від народження до смерті. Педагог закликав бути добрими дітьми своїх батьків і матерів. Є три нещастя у людини: смерть, старість і погані діти.

Другий шлях, про який писав В.О.Сухомлинський – це виховання дітей та підготовка молоді до сімейного життя. Основними складовими педагогічної культури батьків є оволодіння майстерністю виховання в сім'ї, культура спілкування, духовне багатство, батьківська етика, любов до дітей, педагогічна підготовка, світогляд. Щоб грамотно здійснювати керівництво процесом підвищення рівня педагогічної культури батьків, педагоги мають врахувати, що ознакою педагогічної культури є такт, культура мови, ерудиція. А щоб досягти педагогічної, моральної, духовної досконалості, необхідна єдність знань, умінь, мовної культури, особистих якостей, такту, довіри і вимоги до дітей.

У наш час батьки як індивідуально, так і колективно, у контексті динамічних багатокультурних, глобальних змін повинні бути здатними упродовж всього життя здійснювати зміни, а не реагувати на них. Неабияку роль у цьому процесі покликана відігравати освіта та виховання, оскільки вони є основними аспектами діяльності освітніх закладів.

Як писав Василь Олександрович, морально не підготовлені до народження і виховання дітей батьки є великим нещастям для суспільства. Останнім часом стало досить помітним таке явище, як невідповідність між фізіологічною готовністю до народження дітей і морально-психологічною зрілістю молодих батьків та усвідомленням їх батьківської місії і ролі, величезної відповідальності перед суспільством за виховання своїх дітей. Велике горе приходить тоді, пише В.О.Сухомлинський, коли такі дорослі діти приводять на світ дітей – біда і суспільству, і дітям. Частина з таких батьків не обізнана з елементарними правилами виховання дітей у сім'ї. Сімейні конфлікти, ненормальні стосунки тощо призводять до розлучення молодих пар і як результат – важкі діти, трагедія для дітей і батьків. Діти, які виростають у таких неблагополучних сім'ях, як правило, стають важкими у вихованні, бо погіршуються умови їхнього морального розвитку в сім'ї, їм не вистачає батьківської турботи, тепла і ласки. "Важкі діти" – це передусім результат неправильного виховання, вад сімейного життя, несприятливого психологічного клімату і ненормальних стосунків у сім'ї.

Молоді батьки повинні розуміти, що шлюб розпочинається з готовності до великої і відповідальної соціальної ролі – виховання дітей, успіх якої залежить передусім від духовного багатства, вірності кохання, взаємної поваги

і спілкування, педагогічних знань і умінь. “Своїх вихованців – юнаків і дівчат ми вчимо: моральне право на кохання має той, хто вміє відповідати за майбутнє – за своїх дітей” [1].

В.О.Сухомлинський вважав, що, яким би успішним не було виховання, впливу самого авторитету батьків і дорослих, позитивного прикладу і т. п. для формування всебічно розвиненої особистості не досить. Виховання має доповнюватися самовихованням, тобто зусиллям самої дитини або підлітка, спрямованим на самостійне вироблення потрібних ціннісних морально-вольових чи інтелектуальних рис і якостей особистості і ліквідацію негативних. І це дуже важлива справа. Адже ніякі розмови, приклади, заохочення чи покарання з боку батьків чи вихователів не допоможуть підліткові позбутися лінощів і стати працюютою людиною, поки цих лінощів, бездіяльності не позбудеться сама дитина. Скільки б ми не вмовляли дитину бути відважною, не боятися труднощів, перешкод, вона буде боягузливою доти, поки не подолає сама в собі страх, нерішучість, скованість тощо.

Помиляються й ті батьки, які вважають, що найцінніша риса особистості – слухняність, безумовне виконання всіх вимог старших, підкорення волі наставників тощо. Така беззастережна “слухняність”, сліпа підпорядкованість можуть породжувати конформізм, слабкі характери, підлабузництво, слабовільність. А гіршого, ніж безхарактерність і безвольність, немає нічого. Лише той характер сильний, в якому дозріла самостійність, власна думка, самокритичність, незалежність власних суджень і переконань, поглядів і поведінки. Намагання всім і всюди подобатись, усім догодити, спотворить характер, почуття і волю молодшої людини, сформує психологію раба.

“Виховання може бути безрезультатним, – пише В.О.Сухомлинський, – якщо молода людина з ранніх років не буде виховувати сама себе, коли виховання не буде доповнюватися самовихованням. Самовиховання розпочинається з пізнання самого себе і здатності бачити свої достоїнства, недоліки і вади, реально оцінювати свої можливості і поведінку”. Звичайно, самовиховання потребує особливої уваги з боку батьків і педагогів. Це передусім розумні поради дітям, формування корисних звичок, постійна увага до дітей і допомога у їхній навчальній роботі, правильні настанови, посилені й розумні вимоги до їх поведінки і праці. Неправильні або спотворені уявлення про правила і норми співжиття, поведінки, навчальної діяльності зводять нанівець виховні зусилля і працю як учнів, так і педагогів.

В.О.Сухомлинський вважав принципово важливим принцип єдності дій школи і сім'ї у вихованні підростаючого покоління. “...Шкільно-сімейне виховання не тільки дає змогу добре виховувати молоде покоління, а й одночасно є дуже важливою умовою вдосконалення морального обличчя сім'ї, батька і матері. Без виховання дітей, без активної участі батька і матері в житті школи, без постійного духовного спілкування і взаємного духовного збагачення дорослих і дітей неможлива сама сім'я як первинний осередок суспільства, неможлива школа як найважливіший навчально-виховний заклад і неможливий моральний прогрес суспільства” [4, с. 13-14].

Щоб співробітництво школи і сім'ї було досить плідним, вважав В.Сухомлинський, необхідні педагогічні умови. Єдність виховної діяльності школи і сім'ї досягається лише тоді, коли колектив педагогів і батьків об'єднує:

- чітке розуміння мети й завдань виховання, взаємне прагнення до їх виконання;
- органічний взаємозв'язок змісту виховання в школі і сім'ї;
- постійний і систематичний контакт школи і сім'ї;
- плановість спільної діяльності;
- активна участь батьків у роботі школи;
- поєднання колективних та індивідуальних форм роботи;
- чітка координація та контроль дій дитини як з боку школи, так і з боку сім'ї;
- урахування вікових і соціально-психологічних особливостей учнів, індивідуальний підхід до них.

Педагог дійшов висновку, що успіху в шкільно-сімейному вихованні можна досягти тільки тоді, коли батьки взаємодіятимуть зі школою, підтримуватимуть постійний зв'язок, активно братимуть участь у виховних заходах школи, систематично займатимуться самоосвітою, виконуватимуть педагогічні поради вчителів.

В.Сухомлинський вважав високу вимогливість і повагу до особистості дитини – неодмінними, нероздільними сторонами виховного впливу. Він вказував на необхідність висування певних вимог до вихованців і був переконаний, що школа досягне позитивних результатів, коли її підтримують батьки, створюючи вдома умови, які сприятимуть правильному розвитку і вихованню дітей. Єдині вимоги школи і сім'ї, повага й віра в сили та можливості учнів – важлива умова успіху у вихованні молодого покоління, оскільки різні вимоги дорослих заплутують дітей. Вимогливість – один з важливих методів педагогічної взаємодії, але він дає позитивні результати тільки тоді, коли передбачає повагу до особистості дитини. В.Сухомлинський підкреслював, що вимогливість і повага до учнів виступають як принциповість, такт, довіра, справедливість та опора на позитивне.

Досвід педагогічного колективу Павлиської школи виробив десять “Не можна”, дотримання яких вважалося справою честі:

- Не можна ледарювати, коли всі працюють...
- Не можна сміятися над старістю і старими людьми – це страшне блюзнірство...
- Не можна заходити в суперечку з шанованими і дорослими людьми, особливо зі стариками...
- Не можна виявляти незадоволення тим, що у тебе немає якоїсь речі... у товариша твого є, а про тебе батьки не подбали: від своїх батьків ти не маєш права вимагати нічого.
- Не можна допускати, щоб мати давала тобі те, чого вона не бере собі – кращий шматок зі столу, смачнішу цукерку, кращий одяг...
- Не можна робити того, що засуджують старші...

- Не можна залишати старшу рідну людину самотньою, особливо матір, якщо в неї немає нікого, крім тебе...
- Не можна збиратися в дорогу, не спитавши дозволу й поради старших...
- Не можна сідати до столу, не запросивши старшого...
- Не можна сидіти, коли стоїть доросла, особливо літня людина, тим більше жінка; не чекай поки з тобою привітається старший, ти повинен першим привітати його, зустрівшись, або прощаючись, побажати доброго здоров'я...[8, с. 202-204].

В.Сухомлинський домагався того, щоб мерзене й огидне змалечку пробуджувало в дитині презирство, гнів. Він навів перелік учинків, які в Павлівській школі вважались мерзенними і гидкими:

- наодинці із собою робити не так, як ти робив би на очах у людей;
- лінуватися, бути ледарем, неробою, дармоїдом;
- видавати за доблесть і заслугу те, що є твоїм обов'язком;
- вимагати від батьків те, чого ти не заслужив працею;
- бути жадібним, корисливим, негостинним;
- гребувати простою працею своїх батьків;
- глумитися зі старості;
- лицемірити, говорити не те, що думаєш і відчуваєш;
- запобігати перед тим, хто сильніший від тебе;
- давати порожні обіцянки, не додержувати слова;
- нашіптувати, доносити на товаришів;
- бути легкодухим, уникати відповідальності за свій учинок;
- байдуже проходити повз людську біду, горе, посиляючись на свою слабкість;
- не слухати батьків, обманювати їх;
- не любити й кривдити тварин...[8, с. 324-325].

Видатний педагог підкреслював, що потрібно на конкретних прикладах показувати батькам, якої шкоди задає дітям сліпа любов до них. Батьки не повинні потурати дитячим примхам і капризам, повинні здобути в очах дітей заслужений авторитет. Це означає, що в процесі виховання дітей треба поєднувати любов, повагу і розумну вимогливість. Виховний задум для дитини має бути непомітним. Василь Олександрович засуджував тих, хто не ставить до дітей жодних вимог і ні в чому їм не відмовляє, виховує їх через любов-замилування, в результаті якої дитина не знає, що у людському співжитті є поняття “можна”, “не можна”, “треба”.

На глибоке переконання В.О.Сухомлинського, батьків необхідно застерігати ще від одного різновиду любові – любові відкупної. Є батьки, які вважають, що батьківську любов можна виміряти матеріальними витратами. Такі батьки живуть тільки для дітей, але не виховують у них розумних потреб, а відтак діти виростають людьми егоїстичними, безсердечними. Педагог вважав помилковою думку батьків про можливість задовольнити всі потреби дітей постійним матеріальним стимулюванням їхніх дій. Адже безмірне задоволення

бажань виховує скупих, бездушних споживачів, у котрих не може виникнути найціннішої моральної потреби – турботи про інших.

Буває, що у деяких сім'ях до дітей ставляться як до речей, і фізичні засоби покарання вважають найдійовішими. Такі батьки не розуміють, що таким способом можна досягти лише зовнішньої покірливості дитини. Фізичні покарання є трагедією болю і образи, трагедією жорстокості, дитячого страждання. Вони притупляють усі кращі якості у дітях, сприяють розвитку в них брехливості й лицемірства, боягузтва та жорстокості, пробуджуючи злобу та ненависть до старших. Тому покарання В.О.Сухомлинський вважав складним і тяжким засобом впливу на дітей. Його потрібно застосовувати у крайньому разі, і лише тоді, коли без покарання не можна обійтися. Дитина повинна обов'язково зрозуміти, що вона заслуговує на покарання, тоді це змушує її замислитися над власною поведінкою і ставленням до людей. Застосування покарання потребує величезного такту, терплячості й обережності. Покарання в жодному разі не повинно принижувати гідність дитини.

Любові замилювання, відкупній і деспотичній любові В.О.Сухомлинський протиставляв любов вимогливу, засновану на повазі до особистості дитини, знанні її інтересів, прагнень, умінні своєчасно подати їй допомогу, підтримку, дружню пораду. Практична реалізація принципу поєднання вимогливості з повагою передбачає опору на позитивне в сімейному вихованні і в особі самої дитини.

Василь Олександрович був не тільки великим знавцем батьківської педагогіки, досвідченим пропагандистом педагогічних знань, він сам був прекрасним сім'янином, батьком дітей, що дістали зразкове сімейне виховання, освіту, громадянську зрілість.

Використана література

1. В.А.Сухомлинский. Сердце отдаю детям. – Киев: Радянська школа, 1981.
2. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка // Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. – Т. 5. – Статті. – К.: Рад. школа, 1977.
3. Сухомлинський В.О. Моральні цінності сім'ї // Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. – Т. 5. – Статті. – К.: Рад. школа, 1977.
4. Сухомлинський В.О. Пависька середня школа // Вибрані твори. В 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 4.
5. Сухомлинський В.О. Ми продовжуємо себе в дітях // Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. – Т. 5. – Статті. – К.: Рад. школа, 1977.
6. Сухомлинський В.О. Слово до батьків // Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. – Т. 5. – Статті. – К.: Рад. школа, 1977.
7. Сухомлинський В.О. Лист молодому батькові // Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. – Т. 5. – Статті. – К.: Рад. школа, 1977.
8. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину // Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. – Т. 5. – Статті. – К.: Рад. школа, 1977.

Тема 3. Сім'я як провідний фактор соціалізації особистості

Серед усіх соціальних інститутів, які впливають на розвиток особистості, сім'я відіграє особливу роль. Маючи величезні виховні можливості, сім'я впливає на людину протягом усього життя. Універсальність такого педагогічного й психологічного впливу сім'ї зумовлена, по-перше, безкорисливою любов'ю батьків до своєї дитини, абсолютністю якої дає їй захищеність у цьому світі, тому що емоційні гаразди дитини ґрунтуються на впевненості у любові близьких, рідних людей. По-друге – багаторольовою структурою сімейної спільності, що забезпечує багатогранність, постійність і тривалість виховного впливу. По-третє – наявністю природних умов для залучення дітей до найрізноманітніших внутрішньосімейних стосунків та діяльності [3, 28].

Батьки складають перше суспільне середовище дитини. Вони відіграють суттєву роль у житті кожної людини. Вчені вважають, що почуття, які виникають при взаємодії дітей і батьків – особливі, відмінні від інших емоційних зв'язків. Їх специфіка визначається тим, що турбота і любов батьків необхідна для підтримки самого життя дитини. Саме родина може забезпечити дитині емоційний захист, відчуття питомості цього існування, щирої зацікавленості в ній. Сім'я – це те середовище, у якому в дитини формується уявлення про себе, тобто «Я-концепція», де вона приймає перші рішення щодо себе, і де починається розвиток соціальної природи дитини. Немає таких якостей особистості, у формуванні яких не брала б участь сім'я.

Сім'я – це фундамент будь-якої особистості. Саме в сім'ї формуються життєві та моральні цінності, ставлення до себе й до інших, формується успішність, або неблагополуччя у дорослому житті. Сім'я – складний і водночас цілісний організм, який функціонує за певними законами, має свої стадії розвитку, свої «підводні камені» [6, 4].

Є багато визначень поняття “сім'я”. Зокрема, у соціологічному енциклопедичному словнику це поняття тлумачиться так: сім'я – 1. Інститут, що характеризується певними соціальними нормами, санкціями, зразками поведінки, правами й обов'язками, які регулюють відносини між подружжям, батьками і дітьми. 2. Мала група, заснована на шлюбі чи кровному родстві, члени якої пов'язані спільним побутом, взаємною відповідальністю і взаємодопомогою [7, 316]. Мислячи глобально, можемо погодитись, що сім'я – один із найбільших соціальних винаходів людства, цінність якої з давніх часів і до наших днів залишається незмінною. Вона концентрує в собі і відображає важливі досягнення тисячолітньої цивілізації людських об'єднань, оберігає пам'ять народу від небуття, є творцем і захисником розумного, доброго, вічного [2, 13].

Важливою характеристикою сім'ї є її структура – склад і кількість членів родини, а також система сімейних взаємин, що включає стосунки спорідненості, влади й авторитету, зв'язки горизонтальні (чоловік-дружина) і вертикальні (батьки-діти), рольову взаємодію як сукупність установок, норм і

зразків поведінки, що характеризують одних членів сім'ї в їхньому ставленні до інших її членів.

Сучасна сім'я виконує ряд функцій – особливих форм життєдіяльності, пов'язаних із задоволенням потреб сім'ї. Функції сім'ї склалися на природних та соціальних засадах і наповнювалися певним змістом упродовж розвитку суспільства. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. виділяють такі функції сім'ї як соціального утворення: біологічну, соціальну й економічну [4].

Біологічна функція пов'язана у першу чергу із зародженням, ембріональним розвитком і народженням дитини. Виконання біологічної функції потребує від батьків високої відповідальності та генетичної обізнаності. Зародження дитини у стані, коли організм батька чи матері вражений канцерогенними речовинами (алкоголь, наркотичні препарати, інші хімічні сполуки) і викликає мутацію генно-хромосомних систем, які є носіями задатків, може негативно вплинути на подальші процеси фізичного і психічного розвитку дитини. Ще більше зростає відповідальність батьків за виконання біологічної функції, коли дитина знаходиться у стані ембріонального розвитку. Вона – частина організму матері. Кожна дія жінки (фізичні навантаження, психічний стан, вживання ліків, особливості взаємин з оточуючими) так чи інакше відбивається на стані розвитку маляти. А це потребує і належної культури поведінки, знань з медицини, валеології, фізіології тощо.

Важливе місце у діяльності сім'ї, за глибоким переконанням авторів, посідає *соціальна функція*. Вона може бути реалізована шляхом створення оптимальних умов для соціального розвитку дитини, посилення відповідальності батьків за її виховання, створення сприятливих умов для появи морально-духовних джерел соціального успадкування. Дитина засвоює певні моральні норми поведінки (чесність, справедливість, доброту, щирість, доброзичливість, охайність та ін.), під впливом оточення сім'ї формуються її характер, звички. Саме до 6-7 років формуються у дитини основні моральні якості. Тому батьківська школа любові, добра, порядності, чесності, щирості й багатьох інших добродієностей – найперший і найголовніший університет становлення особистості дитини, її соціального зростання. І відповідальність батьків за належне виконання соціальної функції особливо висока.

Належне місце у системі родинного виховання займає *економічна функція*. Вона передбачає створення матеріальних умов для достатнього забезпечення своїх дітей помешканням, одягом, харчуванням необхідними засобами для гри, навчання, розвитку. Батькам необхідно мати почуття відповідальності за створення власною працею належних економічних умов для забезпечення життя дітей. До того ж діти з раннього віку мають залучатися до продуктивної обслуговуючої праці, до планування і використання сімейного бюджету тощо [4].

Протягом усього життєвого шляху особистості сім'я є тим найближчим соціальним оточенням, яке опосередковує і визначає своєрідність її життєдіяльності, тому сім'я виступає провідним мікрофактором соціалізації особистості. Функція первинної соціалізації дітей полягає насамперед у їх

ознайомленні через спосіб життя сім'ї і поведінку батьків з культурою, традиціями й цінностями суспільства, моделями поведінки, з соціальними ролями та особливостями різних соціальних позицій та прилучення до них. Основні соціалізуючі функції сім'ї:

- забезпечення фізичного та емоційного розвитку індивіда;
- формування статевої ідентифікації дитини;
- розвиток здібностей і потенційних можливостей;
- забезпечення дитині почуття захищеності;
- формування ціннісних орієнтацій особистості;
- оволодіння дитиною основними соціальними нормами.

Безпалько О.В. дає визначення сім'ї як першооснови духовного, економічного та соціального розвитку суспільства. У процесі свого розвитку сім'я набула функцій, які тільки в сукупності забезпечують повноцінність її існування, саморозвитку та широку життєдіяльність як соціального інституту. На думку автора, як соціальний інститут сім'я виконує в суспільстві такі функції: господарсько-економічну, репродуктивну, комунікативну, виховну, рекреативну, психотерапевтичну та відрізняється одна від одної за такими основними параметрами:

- соціально-культурний – освітній рівень подружжя, їх участь у житті суспільства;
- соціально-економічний – майнові характеристики сім'ї, зайнятість подружжя у сфері суспільного виробництва;
- техніко-гігієнічний – умови проживання, облаштування житла, особливості способу життя;
- демографічний – кількість членів сім'ї [1].

Бондарчук О.І. виокремлює такі функції родини:

- економічну, що спрямована здебільшого на забезпечення матеріальних, господарсько-побутових потреб;
- регулятивну, яка полягає в регулюванні стосунків між членами сім'ї на основі моральних норм через первинний соціальний контроль, реалізацію особистого авторитету і влади;
- репродуктивну, що спрямована на народження дітей і продовження людського роду;
- сексуальну – передбачає реалізацію сексуальних стосунків подружжя, досягнення ними сексуального задоволення;
- виховну – реалізується у 3-х аспектах – первинна соціалізація дитини, постійний вплив батьків на їхніх дітей, а також систематичний виховний вплив сімейної групи на кожного свого члена;
- комунікативну – задовольняє потреби членів сім'ї у спілкуванні і взаємодії один з одним і соціумом, багато в чому визначаючи характер сприйняття отриманого;
- рекреативну – передбачає організацію дозвілля і відпочинку;
- психотерапевтичну – реалізується у двох аспектах – «погладжування» (ласка й увага один до одного) і «резонування» (розуміння і допомога один

одному в оцінюванні позиції із важливих проблем, підтримка іншого в його самореалізації й особистому розвитку).

Перелічені функції так тісно взаємозалежать, що жодну з них не можна визнати основною.

Т.Ф. Алексєєнко до вище перерахованих функцій сім'ї додає ще одну – господарсько-побутову. Ця функція пов'язана із забезпеченням сім'ї, її окремих членів необхідними для повноцінного життя і відпочинку вдома умовами, насамперед харчуванням, матеріальними потребами та створенням побутового комфорту. Також авторка виокремлює функцію первинної соціалізації дитини [5, 41].

Однією з головних умов успішного функціонування сім'ї, на думку дослідників С.І. Голода, В.М. Сатира, В.В. Століна, Л.Ф. Чуйко є ступінь задоволення шлюбними партнерами своїх провідних потреб [5, 42].

За структурою демографи виділяють молоді, неповні, материнські, старечі сім'ї і соціологи – більше 40 типів сімей, які різняться між собою за різними ознаками:

- за кількістю дітей: бездітні (інфертильні), одnodітні, малодітні, багатодітні;
- за складом: неповні, прості (нуклеарні), окремі, складні (з кількох поколінь), великі;
- за структурою: з однією шлюбною парою з дітьми чи без; з однією шлюбною парою з одним із батьків молодят чи іншим родичем; з двома шлюбними парами з дітьми чи без дітей; з одним із батьків чи іншими родичами або без них; інші сім'ї;
- за типом домінування в сім'ї: еголітарні і авторитарні;
- за сімейним побутом та способом життя: сім'я «віддушина», сім'я дітоцентричного типу, спортивної команди, дискусійного клубу, сім'я, зосереджена на комфорті, здоровому способі життя чи здоров'ї, порядку;
- за однорідністю соціального складу: соціально-гомогенні (однорідні), гетерогенні (неоднорідні) сім'ї;
- за сімейним стажем: молодята, молода сім'я, яка чекає дитину, сім'я середнього подружнього віку, старшого подружнього віку, похилі шлюбні пари;
- за якістю стосунків (мікроклімату): благополучна, стала, з низьким виховним потенціалом, нестабільна, дезорганізована, антисоціальна;
- за географічною ознакою: сільська, міська, віддалена (така, що проживає у важкодоступних районах);
- за типом споживацької поведінки: сім'ї з «фізіологічним», «примітивно-предметним», інтелектуальним типом споживання, сім'ї з проміжним типом споживання;
- за особливими умовами проживання: студентські, «дистантні» (розлучені, з тривалим відрядженням, вахтовими формами роботи когось із членів сім'ї) тощо.

Ця типологія зустрічається в дослідженнях Г.М. Обозової, В.І. Штільтанса, В.П. Меньшутіна [5, 42].

У навчальному посібнику Безпалько О.В. “Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі”[1] для зручності типи сімей подано у таблиці:

Класифікаційна ознака	Види сімей
За загальним складом	Нуклеарна сім'я Складна сім'я (сім'я з кількох поколінь) Неповна сім'я Материнська сім'я
За кількістю дітей	Бездітна сім'я Малодітна сім'я Багатодітна сім'я
За наявністю нерідних дітей	Опікунська сім'я Прийомна сім'я
За сімейним стажем	Молода сім'я Сім'я середнього шлюбного віку Зріла сім'я
За національним (етнічним) складом	Однонаціональна сім'я Міжнаціональна сім'я Сім'я з громадян різних держав Сім'я з осіб різного віросповідання
За місцем проживання	Міська сім'я Сільська сім'я Віддалена сім'я
За рівнем матеріального достатку	Малозабезпечена сім'я Заможна сім'я Елітарна сім'я
За професійною діяльністю подружжя	Робітнича сім'я Фермерська сім'я
За соціальним складом	Соціально гомогенна (однорідна) Соціально гетерогенна (неоднорідна)
За особливими умовами сімейного життя	Студентська сім'я Дистанційна сім'я Позашлюбна сім'я
За якістю сімейних взаємин	Благополучна сім'я Неблагополучна сім'я (Сім'ї зі стійкими конфліктами у взаєминах між подружжям, батьками і дітьми; сім'ї з алко- чи наркозалежними членами; сім'ї з низьким морально-культурним рівнем батьків; сім'ї з насильством щодо членів родини;

	сім'ї, де є засуджені чи ув'язнені; сім'ї, де є серйозні помилки і прорахунки у вихованні дітей)
За виконанням основних функцій	Сім'я групи ризику (в основному виконує всі функції, але окремі з них недостатньо) Проблемна сім'я (не спроможна самостійно виконувати свої функції, самостійно вирішувати проблеми, потребує допомоги фахівців) Кризова сім'я (не виконує своїх базових функцій, має низку проблем і не може розв'язати їх самостійно без професійної допомоги спеціалістів)

Нині фахівцями також розрізняються два основні типи сім'ї: доміаторна (тоталітарна) сім'я та партнерська (демократична) сім'я.

Беррі та Дженей Уайнхолд, експерти ООН з проблем сім'ї, визначили такі характеристики тоталітарної сім'ї: • зловживання владою; • відсутність рівних прав; • суворі правила, що мають примусовий характер; • відсутність співчуття; • відсутність сімейної єдності; • почуття незахищеності від образливих та насильницьких дій; • майже повністю відсутній сміх і радість тощо. Діти у таких сім'ях не плануються і є небажаними. Виростаючи, дитина стає несамотійною, залежною від інших, а досить часто – від комп'ютерних ігор, від ігрових автоматів, від алкоголю і наркотиків, а у найкращому випадку – від групи своїх друзів, від дружини чи чоловіка, від релігійного лідера [6, 13].

Фахівці характеризують партнерську, демократичну сім'ю таким чином: • кооперативна структура: рівні можливості, рівні права; • відкритість у сімейних стосунках; • домашня робота та обов'язки у сім'ї розподіляють на засадах рівноправності; • співчутливі стосунки; • почуття захищеності; • сім'я є джерелом радості тощо. Діти в таких сім'ях плануються і є бажаними [4, 15].

Сучасна сім'я відрізняється від тієї, якою вона була 40, 30, 20 років тому і навіть від сім'ї початку і середини 90-х років ХХ ст. Вона стала більш незалежною і самостійною у виконанні своїх функцій, більш замкнутою для безпосереднього педагогічного впливу, більш відкритою для інтеграції в неї інших культур. Разом з тим вона стала більш агресивною по відношенню до інших членів і структур суспільства і змісту своєї життєдіяльності. В основі цих змін лежать глибокі соціальні перетворення, спосіб життя та загальний рівень культури.

До основних умов виховання дитини в сім'ї дослідники відносять (узагальнено):

- авторитет батьків;
- особистий приклад батьків; готовність батьків до виховання дитини;
- взаємовідносини в сім'ї;

- знання мети виховання;
- правильна організація трудового сімейного колективу;
- щоденна цілеспрямована увага до ігор та інтересів дитини;
- суворе дотримання режиму;
- здоровий побут;
- життя за законами краси.

Забезпечуючи ці умови, батьки покращують свою виховну роль, забезпечують дитині повноцінний розвиток.

А.С. Макаренко головною умовою успішного сімейного виховання вважав любов до дитини та батьківський авторитет. С.Ф. Русова – ласку матері та духовну культуру сім'ї, що ґрунтується на гармонійному поєднанні народного, національного, фольклорного його аспектів із загальнокультурним. В.О. Сухомлинський до умов успішного сімейного виховання відносив:

- суспільну і моральну відповідальність батьків за дітей;
- сприятливий сімейний мікроклімат;
- сумісну трудову діяльність батьків і дітей у сім'ї;
- розумну організацію життя і побуту;
- любов і велику пошану до Жінки-Матері.

Л.Ф. Лесгафт вважав, що головними умовами нормального розвитку дитини є:

- чистота – послідовність слова і діла у спілкуванні з дитиною;
- відсутність сваволі у діях батьків, вихователів або обумовленість цих дій;
- визнання особистості дитини із ставленням до неї як до Людини;
- повне визнання за дитиною прав особистої недоторканості.

І.В. Гребенніков до умов відносить: структуру сім'ї, освіту батьків та їх педагогічну підготовленість, уміння змістовно проводити дозвілля, вміння аналізувати свою виховну діяльність [5, 13].

Вчені-дослідники акцентують увагу на таких умовах, як: емоційний контакт між членами сім'ї, необхідність врахування їх емоційних станів.

Гарантом забезпечення позитивних емоцій у сімейному спілкуванні може бути дотримання принципів співжиття, які базуються на глибокій повазі до старших, до історії свого роду і народу, ввічливості у стосунках; на любові до рідної землі, до природи; на моральних цінностях; на працьовитості та систематичній підготовці дітей як дбайливих господарів до самостійного життя. Невичерпним джерелом створення таких стосунків є народна педагогіка, яка передбачає створення умов для розвитку моральної самооцінки і віддзеркалює ставлення до себе як до суб'єкта гуманних, доброзичливих взаємин з оточуючими [5, 13].

Зазначимо, що умови, які впливають на виховання дитини в сім'ї, мають як внутрішній, так і зовнішній характер, оскільки сучасна родина функціонує в умовах багатовимірною простору, що частково торкається фону родинної життєдіяльності. Звідси випливає, що сучасна масова культура певною мірою

впливає на процес виховання, на розвиток особистості, сім'ї і суспільства в цілому.

Нині українська сім'я входить до кола найбільш духовно і культурно розвинених родин народів світу. Взаємодія з ними дозволяє збагачуватись і збагачує інших унікальним досвідом світорозуміння. Проте дослідники констатують, що сьогодні у нашому суспільстві є безліч проблем, які потребують нагального вирішення: проблема забезпечення сімей житлом, проблема низької народжуваності та високої смертності дітей; проблема невпинного збільшення сирітства та дитячої безпритульності; проблема втрати традиції багатодітної сім'ї, проблема тенденції до підвищення частки позашлюбних дітей, проблема інтелектуального та морального потенціалу народу, що зумовлений зниженням життєвого рівня багатьох сімей в Україні, внаслідок безробіття та ін. причин, проблема зниження батьківської культури тощо.

Використана література

1. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: Навч. посіб. (для студентів вищ. навч. закл.) / О.В.Безпалько. – Київ: Центр учб. л-ри, 2009. – С. 83-119.
2. Дитина в сім'ї / Упоряд. Т. Науменко. – К.: Ред. загальнопед. газ., 2005. – 128 с.
3. Допоможемо батькам – допоможемо дітям. Робота з батьками: Теоретичні аспекти проблеми виховання батьків // Палітра педагога. – 1998. – № 1. – С. 28 – 31.
4. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка родинного виховання: Навч. посіб. – К., 2006. – С. 284-316.
5. Молода сім'я: умови виховання дитини: Науково-метод. посібник. – К., 2005.
6. Психологічна допомога сім'ї / Упоряд. Т. Гончаренко. – К.: Видавничий дім „Шкл. світ”: Вид. Л.Галіцина, 2005. – 128 с.
7. Социологический энциклопедический словарь. На русском, немецком, французском и чешских языках. Редактор-координатор – академик РАИ Г.В.Осипов. – М.: Издательские группы ИНРФА. М. – НОРМА, 1998. – 486с.

Тема 4. Вибір оптимальної моделі побудови сімейних стосунків для ефективного розвитку дитини. Кризові періоди у родині

У наш час існує ряд моделей побудови шлюбних стосунків, тому доволі важко виокремити які-небудь стійкі форми. Найбільш часто виникають змішані моделі шлюбів. Серед них Н.В.Самоукіна виділяє: цивільний, юридичний, церковний, візитний, батьківський і партнерський шлюб.

Цивільний шлюб (сумісне проживання без реєстрації):

- виступає (за згодою обох) моделлю тимчасового шлюбу;
- заснований перш за все на почуттях захоплення, потягу і кохання;
- реалізується як “пробна” форма сумісного життя;
- за умови зниження любовної енергії, як правило, люди розходяться (якщо вони не обтяжені дітьми і спільною власністю);
- при появі дітей чоловік і жінка, як правило, прагнуть зареєструвати стосунки.

Люди, які живуть у цивільному шлюбі, переважно твердять:

- “Ми разом, допоки є кохання. Закінчиться почуття і ми розійдемося”
- “Ми хочемо пожити деякий час разом і перевірити, чи зможемо ми існувати разом і будувати сім’ю. Якщо сімейне життя налагодиться, ми оформимо наші стосунки”

Чоловік і жінка, як правило, надають значення тому, який статус вони мають у спільному проживанні і добре розрізняють шлюбні ролі дружини або коханки, відповідно, чоловіка або коханця. Статус жінки і чоловіка, а не коханки та коханця значно вищий, оскільки для чоловіка – це стабільність і постійність, а для жінки – це можливість мати дітей і турбота чоловіка про дітей і про неї.

Юридичний шлюб – юридична реєстрація шлюбу – це перш за все стремління партнерів до серйозного і тривалого життя разом, а також демонстрація перед родичами і знайомими серйозних намірів і свого офіційного шлюбного союзу. Офіційний шлюб – це ще й підвищення статусу чоловіка – голова сімейства і жінки – берегиня сімейного вогнища.

Значно вищою є суспільна довіра до людей, які мають сім’ю. Ті, що мають сім’ю і на роботі, і в житті, як правило, виявляють відповідальність і потяг до стабільності. Однак, печать у паспорті – це ще не гарантія щасливого шлюбу.

Церковний шлюб – передбачає вінчання у церкві. В останні роки багато молодих людей та й пари, які мають достатній сімейний стаж, вінчаються у церкві. У більшості випадків – це дань моди.

За даними психологів не існує суттєвої різниці в якості сумісного життя людей, що оформили свої стосунки в РАГСі і церкві. Причиною даного твердження є те, що не достатньо тільки пройти вінчання, необхідно все подальше життя будувати за релігійними законами і цінностями. Важливо при цьому не стільки дотримуватись постів і відповідних ритуалів, скільки слідувати моральним законам у житті.

Візитний шлюб – різноманітність варіантів таких стосунків багато:

- 1) Вона проживає у своїй квартирі зі старшою дитиною, а він – у своїй (іншій) квартирі з молодшою. Вихідні, свята, відпочинок проводять всі разом.
- 2) Вона з дітьми проживає у великій (сімейній) квартирі, а він – живе окремо у своїй маленькій квартирі. Чоловік регулярно провідує жінку і дітей, матеріально допомагає їм або повністю утримує.
- 3) Вона з дітьми проживає у своїй квартирі, а він живе у матері (або навпаки). Також – регулярні зустрічі і спільні сімейні справи.
- 4) Вона з дітьми проживає в одному місті, він – в іншому. Часто таке проживання є вимушеним і пов'язано із службовою необхідністю.
- 5) Вона з дітьми проживає у заміському будинку, він – у міській квартирі. Постійно їздять один до одного, мають спільних знайомих і сумісне господарство.

Батьківський шлюб – це шлюб, за якого один партнер є набагато старшим за іншого. Різниця у віці має складати не менше 15-17 років.

- 1) Чоловік набагато молодший за свою жінку. Фактично жінка могла би бути його матір'ю, якщо зважати на вік. Для молодого чоловіка цей шлюб – це практично повторення його стосунків з рідною матір'ю. У таких шлюбах практично не буває дітей.
- 2) Жінка значно молодша за свого чоловіка. Він міг би бути її батьком за віком.

Спільне у цих шлюбах: батьківське ставлення, заступництво старшого у шлюбі по відношенню до молодшого.

Партнерський шлюб – більш сучасний і потенційно успішніший за попередні варіанти. Основні параметри такого шлюбу:

- визнання рівності обох (чоловіка і жінки), немає стосунків “лідер і введений”;
- відсутні установки, що має робити дружина, а що – чоловік; рівні права і обов'язки;
- дозволяється обом усе те, що знаходиться у рамках розумного;
- культивується взаємна повага подружжя і визнання ними значимості один одного;
- у такому шлюбі немає значення, хто готує, а хто прибирає, а хто заробляє гроші. Кожен робить те, що відповідає ситуації;
- у партнерському шлюбі створюються умови для особистісного, інтелектуального і професійного розвитку обох;
- у такому шлюбі відсутня конкуренція і протиставлення: “перемога і успіх одного – спільні, невдачі і поразки – теж спільні”;
- розвинуті позиції взаємопідтримки і взаємодопомоги. Побудований на дружбі-коханні, а не на коханні-потягу.

У такому шлюбі неважливо, хто готує вечерю, хто прибирає чи пере, хто заробляє гроші, а хто сидить у дикретній відпустці і доглядає за дитиною. Кожен виконує те, що відповідає конкретній життєвій ситуації. Якщо дружина

приходить пізно з роботи, домашні справи починає виконувати чоловік і навпаки, якщо він змушений затриматись на роботі, у господарські справи включається дружина.

У сумісному проживанні виділяють три основні моделі сімейних стосунків: “Ми”, “Ми + Я + Я” і “Я + Я”.

1) Модель “Ми”

- завжди прагнуть бути разом: удома, на дачі, в гостях, на відпочинку...
- з роками чоловік і жінка стають схожими один на одного і зовні, і внутрішньо.

2) Модель “Ми + Я + Я”

- у деяких сферах існування і чоловік, і дружина стараються бути разом, а в деяких – окремо. Наприклад, зустрічі з родичами – разом, а з друзями – окремо; поїздки на дачу – разом, а відпочинок – окремо і т.д.

3) Модель “Я + Я”

- проживання за принципом “жіночої і чоловічої половини”;
- автономія і відносно незалежне життя подружжя. Так живуть, наприклад, багато артистів, які змушені часто їздити на гастролі.

Успішної моделі не існує. Важливо, аби було обрано саме ту модель, яка підходить для конкретної пари. Проблеми виникають тоді, коли чоловік і дружина мають різні уявлення про подружні стосунки. Наприклад, він хоче жити за типом “Я + Я”, а вона – за типом “Ми”. У результаті він буде обтяженим її зайвою настирливістю, а вона буде страждати від самотності у сім’ї.

Щоб сім’я була щасливою, необхідно обговорювати свої очікування від шлюбу у той момент, коли прийнято рішення одружитися. Важливо виявити, якій моделі побудови сімейних стосунків віддає перевагу кожен із подружжя: повністю разом, частково разом чи автономно?

Не рекомендується переносити модель подружніх стосунків батьків у майбутню сім’ю. Молоді люди повинні почати жити по-своєму, намагаючись задовольнити очікування обох.

Модель сімейних стосунків може змінюватись протягом життя, особливо у період криз. Краще зберегти сім’ю і змінити шлюбну модель, чим вперто добиватися того, “щоб жити, як раніше”.

На думку ряду науковців, сім’я, як живий організм, має свої періоди розвитку: дитинства, юності, розквіту, хвороб, старіння і зав’ядання. Перехід від одного періоду до іншого супроводжується помітними протиріччями у стосунках між чоловіком і дружиною. Це не може не впливати на виховання дітей у родині.

Кризи у шлюбних стосунках протікають дуже бурхливо у тих сім’ях, які виникли на базі пристрасних почуттів і, навпаки, спокійно і майже непомітно, якщо створення шлюбного союзу було продиктовано суто діловими міркуваннями.

Найбільш яскраво проявляються два основних кризових періоди:

- шлюбний стаж – 5-7 років

- шлюбний стаж – 13-18 років

Перший кризовий період (5-7 р.) пов'язаний із зміною образу партнера, а саме, з пониженням його психологічного статусу. Якщо на початку сімейного життя він або вона здавались “самими – самими”, то під час кризи настає момент, коли на перший план виступають недоліки партнера. Подружнє життя, як маятник: на початку сімейного життя відхилилось до позитивного полюсу (позитивне перебільшення), а згодом – через 5-7 років – стрілка різко підійшла до негативного полюсу (негативне перебільшення). Реально ні перший, надто позитивний образ близької людини, ні другий, вкрай негативний образ, не є істинним. На початку сімейного життя більшість людей зайве захвалюють свого партнера, захоплюються ним, а потім вдаються до наступної крайності – різко і несправедливо критикують його.

Конструктивно кризу переживають ті пари, які перестають критикувати один одного і спокійно визнають як достоїнства, так і недоліки один одного, приймають партнера таким, яким він є. При цьому акцент у своїх стосунках роблять саме на достоїнствах.

Другий кризовий період (13-18 р.) пов'язаний з виявом психологічної втоми один від одного, тяготінням до новизни у стосунках і образі життя. Цю кризу благополучно переживають переважно ті сім'ї, у яких “послаблюється поведок” – обома визнаються умови для відносної свободи і самостійності, а також обоє шукають способи поновлення своїх стосунків. Тут маються на увазі не стільки сексуальні стосунки, скільки спілкування між подружжям, спільні захоплення, організація дозвілля тощо.

Науковці радять, якщо сім'я потрапила у кризовий період, варто:

- 1) Не спішити розривати стосунки (криза може тривати від 3 до 7 і більше років). Після закінчення кризи сім'я знову набуває рівноваги і стає благополучною.
- 2) Не потрібно приймати важливих рішень (наприклад, про розлучення) у період кризи. Адже, коли людина йде із однієї сім'ї, у якій криза, вона потрапляє в іншу родину, у якій через певний період знову будуть кризові стосунки, які треба вирішувати.
- 3) Не варто сидіти, склавши руки і тихо страждати. Потрібно вирішувати проблему, починаючи із самого себе. Працювати над собою, своїми стосунками, не падати духом, вірити в краще майбутнє.
- 4) Ні в якому разі не забувати про дітей. Спостерігаючи за батьками, їх стосунками, діти набувають досвіду конструктивного вирішення кризових стосунків, які у них теж колись будуть.

Психологічні проблеми шлюбу

Існують об'єктивні проблеми шлюбу, які виникають практично у всіх людей. Ці проблеми викликані, як правило, історичними, соціальними, психологічними та фізіологічними причинами і не залежать від індивідуальних особливостей чоловіка та дружини. Тому не залежно від того, якими є чоловік і дружина, рано чи пізно всі стикаються із проблемами у шлюбі. Утворюючи

сім'ю, партнерам потрібно розуміти, що вони вступають у життя, яке насичене протиріччями, труднощами і проблемами. Важливо ще до створення родини знати про труднощі подружнього життя, аби у майбутньому не панікувати, а докласти зусиль для розв'язання проблем.

“Неправильний” вибір партнера. При виборі чоловіка (дружини) стараються враховувати переваги і недоліки партнера, прорахувати економічні і фінансові умови майбутнього шлюбу тощо. Але при цьому дуже важко врахувати і відчувати внутрішні підсвідомі тенденції, які приховано від волі і свідомості людей, які вступають у шлюб, керують їх вибором. У виборі партнера часто вирішуються внутрішні психологічні проблеми і проявляються підсвідомі бажання позбутися яких-небудь “комплексів”. Психологічні проблеми або, так звані, “комплекси” створюють внутрішню напругу і люди бажать досягти внутрішнього спокою, який виникає саме при звільненні від “комплекса”. Найбільш розповсюдженою психологічною проблемою або “комплексом” є неусвідомлена тенденція до підвищення самооцінки у людей скованих, зажатих і невпевнених у собі. Наприклад, дуже розумна, інтелігентна дівчина виходить заміж за чоловіка, який явно поступається їй в особистісному та інтелектуальному розвитку. Події у такому шлюбі переважно розвиваються так: молода жінка почала працювати, народила дитину, стала набагато впевненішою у собі, відчула підвищений інтерес з боку інших чоловіків до себе, через декілька років подала на розлучення. Шлюб перестав існувати, як тільки вона вирішила свою неусвідомлену психологічну проблему: підвищила самооцінку.

Шлюб як позитивний обов'язок. Після оформлення стосунків у РАГСі подружжя отримують юридично закріплені права на підтримку, турботу, вірність тощо. Це і добре і погано водночас. Добре тому, що такий шлюб створює міцну основу, яка успішно протистоїть емоційній стихії у стосунках закоханих. Народження і виховання дітей, ведення спільного господарства вимагає стабільних стосунків між чоловіком і дружиною, які оберігаються офіційним шлюбом. Але при цьому подружжя починають звикати одне до одного і, як результат цього звикання, у них втрачається інтерес до самовдосконалення, щоб сподобатися своєму партнеру.

У сучасних економічних умовах не всі родини мають достатньо коштів, аби ходити до театру, ресторану, регулярно здійснювати туристичні мандрівки тощо, щоб уникнути таким чином монотонності у стосунках. Однак, потреба в оновленні і психологічному комфорті може проявитись з величезною силою. Бажання внести щось нове у своє життя часто проявляється у тому, що чоловік збирає речі і від'їжджає до нової жінки, яку він ще й добре не встиг пізнати. Або ж, втомившись від одноманітності, дружина вдається до нових любовних пригод, які часто стають причиною розпаду сім'ї.

Зміна вимог до партнера. Вимоги, які виставляються до близької людини, не тільки є протирічливими, а й суттєво змінюються з роками. Так, молоді дівчата хочуть бачити свого нареченого сильним, розумним, сміливим, симпатичним і вірним. Вони часто не задумуються над тим, що сила і вміння

пристрасно і ніжно кохати – мало сумісні якості. Сильна людина зачасто є стриманою і дуже рідко виявляє почуття кохання. Розумна людина не завжди буває сміливою, оскільки раніше за інших прораховує небезпеку і проявляє обережність. Симпатичному чоловікові важко бути вірним: у нього багато спокус тощо.

Жінки, які мають достатній життєвий досвід, ставлять інші вимоги до чоловіків. Вони чекають від них уміння заробляти і утримувати сім'ю, бути опорою для родини і турбуватися про неї. Зовнішність обранця вже не має суттєвого значення.

Чоловікам теж притаманні протиріччя у ставленні до жінок. Сімнадцятилітні юнаки хочуть бачити своїх дівчат модними, вільними, розкованими і сексуальними. Зрілі чоловіки чекають від своїх обранок доброти, турботливості, вірності та вміння створити затишок у домі. Зовнішність жінки, як правило, втрачає своє першочергове значення.

Проблему протиріч та зміни вимог до партнера успішно вирішують ті пари, які зрозуміли, що не змінюватись не можливо і тому потрібно змінюватись разом. Ті пари, які не хочуть або не можуть піти назустріч зміненим вимогам один щодо одного, конфліктують і розлучаються.

Довготривале сумісне проживання. З набуттям шлюбного стажу спостерігається, як правило, зниження задоволеності подружжям один одним і їх шлюбом. За час довготривалого подружнього життя вони починають помічати неприємні, а інколи і нестерпні риси один одного. Ці риси характеру, звичайно, у них були і до вступу у шлюб, але в період залицяння і в перші роки сумісного життя вони не помічалися. Кожен бажав виглядати кращим і благороднішим і не помічати недоліків іншого. Але протягом тривалого проживання разом ці неприємні риси починають ставати самими важливими і затьмарюють все найкраще, що є у людині.

Неприємні особистісні якості можуть розвиватися у чоловіка або дружини уже в зрілі роки або у старості, в міру накопичення життєвої втоми і послаблення самоконтролю. Виникає незадоволення один одним, взаємне роздратування, ворожість і навіть ненависть. Як наслідок – мовчання, конфлікти, нетерпимість тощо.

Моногамний шлюб пов'язаний із серйозними психологічними проблемами і труднощами. І все ж таки люди вступають у подружні стосунки з надією бути щасливими. Мистецтво подружнього життя, як правило, полягає не в тому, щоб уникати проблем (це неможливо), а в тому, щоб навчитися разом їх вирішувати і долати труднощі. Стабільним є шлюб у тих подружніх пар, які мають певні установки:

- Сім'я – це цінність, яку варто оберігати. Вони не уявляють свого життя без родини і тому з самого початку відмовляються від потенційної можливості розлучення і налаштовані вирішувати будь-які проблеми шлюбу у бік його збереження.
- Прагнення жити разом з партнером, а життя наодинці просто не має сенсу. Для них важлива присутність близької людини, можливість

виявляти турботу про неї. Чим більший стаж подружнього життя у таких пар, тим більше вони цінують свої стосунки.

- Жоден шлюб не може задовольнити всіх потреб і бажань партнерів. Будь-який шлюб пов'язаний з обмеженнями, абсолютна свобода або абсолютна досконалість недосяжні. Такі пари вміють сприймати недоліки партнера без зайвої драматизації.
- Життя без проблем взагалі не можливе, а в іншому шлюбі були б інші проблеми. Тому потрібно вирішувати ті проблеми, які виникли у даний момент.

Стабільний шлюб підтримують люди релігійні, які вважають, що їх зустріч відбулась на небесах і порушувати рішення, яке прийнято вище, вони не мають права.

Основною умовою стабільного подружнього життя є спільна установка на майбутнє родини. За наявності великої кількості об'єктивних труднощів і протиріч, з якими зустрічаються люди упродовж тривалого подружнього життя, саме спільна установка на проживання у шлюбі рятує багато сімей від розлучень.

Використана література

1. Самоукина Н.В. Психология и педагогика профессиональной деятельности. М.: ЭКМОС, 1999. – С. 294-345.
2. Самоукина Н.В. Парадоксы семьи и брака. / Психологические записки о любви, семье, детях и родителях. – М.: Русская деловая литература, 1998.
3. Хорни К. Женская психология. – Санкт-Петербург: Библиотека психоаналитической литературы, 1993.
4. Черников А.В. Интегративная модель системной семейной психотерапевтической диагностики. – М.: Семейная психология и семейная психотерапия, 1997.

Тема 5. Конфлікти у сім'ї. Шляхи розв'язання

Проблема конфлікту завжди була тією чи іншою мірою актуальна для будь-якого суспільства. Однак в Україні на всіх етапах розвитку конфлікти залишали не просто помітне місце, а, як правило, місце, яке має вплив на її історію. Війни, боротьба за владу, боротьба за власність, міжособистісні і міжгрупові конфлікти в організаціях, вбивства, побутові і сімейні конфлікти, самогубства як способи вирішення внутрішньоособистісних конфліктів – основні причини загибелі людей у нашій країні. Конфлікт був і у доступному для огляду майбутньому буде вирішальним фактором, що впливає на безпеку України і її громадян.

Життя доводить, що конфлікт не відноситься до тих явищ, якими можна ефективно керувати на основі життєвого досвіду і здорового глузду. Конфлікт – найбільш гострий спосіб усунення протиріч, що виникають у процесі взаємодії, що полягає в протидії суб'єктів конфлікту і звичайно супроводжується

негативними емоціями.

Розглянемо сімейні конфлікти, тому що родина – найдавніший інститут людської взаємодії, унікальне явище. Її унікальність полягає в тому, що кілька людей самим тісним способом взаємодіють протягом тривалого часу, що нараховує десятки років, тобто протягом більшої частини людського життя. У такій системі інтенсивної взаємодії не можуть не виникати суперечки, конфлікти і кризи.

Типові міжособистісні конфлікти одружених

У залежності від суб'єктів взаємодії сімейні конфлікти підрозділяються на конфлікти між подружжям, батьками і дітьми, подружжям та батьками, бабусями (дідусями) і онуками.

Ключову роль у сімейних стосунках відіграють подружні конфлікти. Вони частіше виникають через незадоволення потреб подружжя. Виходячи з цього виділяють основні причини подружніх конфліктів:

- психосексуальну несумісність подружжя;
- незадоволення потреби в значимості свого «Я», неповага почуття гідності з боку партнера;
- незадоволення потреби в позитивних емоціях: відсутність ласки, турботи, уваги і розуміння;
- пристрасть одного з подружжя до надмірного задоволення своїх потреб (алкоголь, наркотики, фінансові витрати тільки на себе і т.д.);
- незадоволення потреби у взаємодопомозі і взаєморозумінні з питань ведення домашнього господарства, виховання дітей, у стосунках з батьками і т.д.;
- розбіжності у потребах по проведенню дозвілля, реалізації захоплень.

Крім того, виділяють фактори, що впливають на конфліктність подружніх взаємин. До них відносять кризові періоди у розвитку родини.

Перший рік подружнього життя характеризується конфліктами адаптації один до одного, коли два «Я» стають одним «Ми». Відбувається еволюція почуттів, закоханість зникає і подружжя з'являються один перед одним такими, які вони є. Відомо, що в перший рік життя родини ймовірність розлучень велика, до 30% загального числа шлюбів.

Другий кризовий період пов'язаний з появою дітей. Ще незміцніла система «Ми» піддається серйозному випробуванню. Що ж лежить в основі конфліктів у цей період?

- Погіршуються можливості професійного росту подружжя.
- У них стає менше можливостей для вільної реалізації в особисто-привабливій діяльності (захоплення, хоббі).
- Можливі зіткнення поглядів подружжя і їхніх батьків із проблем виховання дитини.

Третій кризовий період збігається із середнім подружнім віком, що характеризується конфліктами одноманітності. У результаті багаторазового повторення тих самих вражень у подружжя настає період насичення один одним. Цей стан називають голодом почуттів, коли настає “ситість” від старих

вражень і “голод” за новими .

Четвертий період конфліктності стосунків подружжя настає після 18-24 років спільного життя. Його виникнення часто збігається з наближенням періоду інволюції, виникненням почуття самотності, зв'язаного з відокремленням дітей, що підсилюється емоційною залежністю подружжя, їх переживаннями з приводу можливого прагнення одного з партнерів до сексуального виявлення себе на стороні, “поки не пізно”.

Значний вплив на ймовірність виникнення подружніх конфліктів роблять зовнішні фактори: погіршення матеріального становища багатьох родин; надмірна зайнятість одного з подружжя (чи обох) на роботі; неможливість нормального працевлаштування одного з подружжя; тривала відсутність свого житла; відсутність можливості влаштувати дітей у дитячу установу й ін.

Перелік факторів конфліктності родини був би неповним, якщо не назвати макрофактори, тобто зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві, а саме: зростання соціального відчуження; орієнтація на культ споживання; девальвація моральних цінностей, у тому числі традиційних норм сексуальної поведінки; зміна традиційного статусу жінки у родині (протилежними полюсами цієї зміни є повна економічна самостійність жінки і синдром домогосподарки); кризовий стан економіки, фінансів, соціальної сфери держави тощо.

Дослідження психологів показують, що у 80-85% родин є конфлікти. Що залишилися 15-20% фіксують наявність “сварок” з різних приводів. У залежності від частоти, глибини і гостроти конфліктів виділяють кризові, конфліктні, проблемні і невротичні родини .

Кризова родина. Протистояння інтересів і потреб подружжя носить гострий характер і захоплює важливі сфери життєдіяльності родини. Подружжя займає непримиренні і навіть ворожі позиції по відношенню одне до одного, не погоджуючись ні на які компроміси. До кризових шлюбних союзів можна віднести всі ті, котрі чи розпадаються, чи знаходяться на грані розпаду.

Конфліктна родина. Між подружжям існують постійні сфери, де їхні інтереси зіштовхуються, породжуючи сильні і тривалі негативні емоційні стани. Однак шлюб може зберігатися завдяки іншим факторам, а також компромісним рішенням конфліктів.

Проблемна родина. Для неї характерне тривале існування труднощів, здатних завдати відчутного удару стабільності шлюбу. Наприклад, відсутність житла, тривала хвороба одного з подружжя, відсутність засобів на утримання родини, засудження на тривалий термін за злочин і ряд інших проблем. У таких родинях ймовірне загострення взаємин, поява психічних розладів в одного чи обох партнерів.

Невротична родина. Тут основну роль грають не спадкові порушення в психіці партнерів, а нагромадження впливу психологічних труднощів, з якими зустрічається родина на своєму життєвому шляху. У партнерів відзначається підвищена тривожність, розлад сну, емоції з будь-якого приводу, підвищена агресивність і т.д.

Конфліктна поведінка партнерів може виявлятися у прихованій і відкритій формах. Показниками прихованого конфлікту є: демонстративне мовчання; різкий жест чи погляд, що говорить про незгоду; бойкот взаємодії в якійсь сфері сімейного життя; підкреслена холодність у стосунках. Відкритий конфлікт виявляється частіше через відкриту розмову в підкреслено коректній формі; взаємні словесні образи; демонстративні дії (ляскіт дверима, биття посуду, грюкотіння кулаком по столі), образа фізичними діями й ін.

Конфлікти в родині можуть створювати психотравматичну обстановку для подружжя, їхніх дітей, батьків, у результаті чого вони (особливо діти) набувають ряд негативних властивостей особистості. У конфліктній родині закріплюється негативний досвід спілкування, губиться віра в можливість існування дружніх і ніжних взаємин між людьми, накопичуються негативні емоції, з'являються психотравми. Психотравми частіше виявляються у вигляді переживань, що в силу виразності, чи тривалості повторення сильно впливають на особистість. Виділяють такі психотравмуючі переживання, як *стан повної сімейної незадоволеності*, *“сімейна тривога”*, *нервово-психічна напруга і стан провини*.

Стан повної сімейної незадоволеності виникає в результаті конфліктних ситуацій, в яких виявляється помітна розбіжність між чеканнями індивіда стосовно родини і її дійсним життям. Виражається в нудзії, безбарвності життя, відсутності радості, ностальгічних спогадах про час до шлюбу, скаргах навколишнім на труднощі сімейного життя. Накопичуючись від конфлікту до конфлікту, така незадоволеність виражається в емоційних вибухах та істериках.

Сімейна тривога частіше виявляється після великого сімейного конфлікту. Ознаками тривоги є сумніви, страхи, побоювання, що стосуються насамперед дій інших членів родини.

Нервово-психічна напруга – одне з основних психотравмуючих переживань. Вона виникає в результаті:

- створення для подружжя ситуацій постійного психологічного тиску, важкого чи навіть безвихідно становища;
- створення для подружжя перешкод для прояву важливих для нього почуттів, задоволення потреб;
- створення ситуації постійного внутрішнього конфлікту в подружжі.

Виявляється в дратівливості, поганому настрої, порушеннях сну, приступах люті.

Стан провини залежить від особистісних особливостей подружжя. Людина відчуває себе перешкодою для навколишніх, винуватцем будь-якого конфлікту, сварок і невдач, схильна сприймати ставлення інших членів родини до себе як обвинувачення, незважаючи на те, що в дійсності вони такими не є.

Попередження подружніх конфліктів. Розроблено багато рекомендацій з нормалізації подружніх взаємин, попередження переростання спірних ситуацій у конфлікти. Більшість з них зводиться до наступного:

- Поважай себе, а тим більше іншого. Пам'ятай, що він (вона) найближча для тебе людина, батько (мати) твоїх дітей. Намагайся не збирати помилки,

образи і “гріхи”, а відразу реагуй на них. Це допоможе уникнути нагромадження негативних емоцій. Не роби зауважень у присутності інших (дітей, знайомих, гостей і т.д.).

- Не перебільшуй власні здібності і досягнення, не вважай себе завжди і у всьому правим. Більше довіряй, а ревності зводь до мінімуму. Будь уважним, умій слухати і чути партнера. Не опускайся, піклуйся про свою фізичну привабливість, працюй над своїми недоліками. Ніколи не узагальнюй навіть явні недоліки партнера, веди розмову тільки про конкретну поведінку в конкретній ситуації.

- Стався до захоплень партнера з інтересом і повагою. У сімейному житті іноді краще не знати правду, чим будь-що намагатися встановити істину. Намагайтеся знаходити час для того, щоб хоча б іноді відпочити один від одного. Це допоможе зняти емоційно-психологічну перенасиченість спілкуванням.

Конструктивність усунення подружніх конфліктів, як ніщо інше, залежить в першу чергу від уміння партнерів розуміти, прощати й уступати.

Однією з умов благополучного завершення конфлікту люблячого подружжя є відсутність прагнення домагатися перемоги. Перемогу за рахунок поразки коханої людини важко назвати досягненням. Важливо поважати іншого, яка б провина не лежала на ньому. Потрібно бути здатним чесно запитати в самого себе (і головне, чесно відповісти собі), що ж тебе насправді хвилює. При аргументації своєї позиції намагатися не виявляти недоречний максималізм і категоричність. Краще самим прийти до взаєморозуміння і не втягувати у свої конфлікти інших – батьків, дітей, друзів і знайомих. Тільки від самого подружжя залежить благополуччя родини.

Окремо варто зупинитися на такому радикальному способі усунення подружніх конфліктів, як розлучення. На думку психологів, йому передують процес, що складається з трьох стадій: а) емоційне розлучення, що виражається у відчуженні, байдужності партнерів одне до одного, втрата довіри і любові; б) фізичне розлучення, що приводить до роздільного проживання; в) юридичне розлучення, що вимагає правового оформлення припинення шлюбу.

Багатьом розлучення приносить порятунок від ворожості, обману і того, що затьмарювало життя. Звичайно, воно має і негативні наслідки. Вони різні для тих, хто розлучається, дітей і суспільства. Найбільш уразлива при розлученні жінка, у якої звичайно залишаються діти. Вона більше, ніж чоловік, піддана нервово-психічним розладам.

Негативні наслідки розлучення для дітей набагато значніші в порівнянні з наслідками для самих батьків. Дитина втрачає одного (часом улюбленого) із батьків, тому що в багатьох випадках матері перешкоджають батькам зустрічатися з дітьми. Дитина часто зазнає утиску однієї із батьків відсутності у неї одного з батьків, що позначається на її нервово-психічному стані. Розлучення веде до того, що суспільство одержує неповну родину, збільшується число підлітків з поведінкою, що відхиляється від норми, росте злочинність. Це створює для суспільства додаткові труднощі.

Конфлікти у взаємодії батьків і дітей

Даний різновид конфліктів – один із самих розповсюджених у повсякденному житті. Однак він деякою мірою обійдений увагою фахівців – психологів і педагогів. З великої кількості психолого-педагогічних праць із проблеми конфлікту дуже мало публікацій, у центрі яких стояла б проблема конфліктів між батьками і дітьми. Вона, як правило, вивчається у контексті більш глобальних досліджень: сімейних взаємин, вікових криз, впливу подружніх конфліктів на розвиток дітей та ін. Але неможливо знайти таку родину, де б були відсутні конфлікти між батьками і дітьми. Навіть у забезпечених родин у більш ніж 30% випадків відзначаються конфліктні взаємини (з погляду підлітка) з обома батьками.

Чому ж виникають конфлікти між батьками і дітьми? Крім загальних причин, які породжують конфліктність взаємин людей, що розглянуті вище, виділяють психологічні фактори конфліктів у взаємодії батьків і дітей.

1. Тип сімейних стосунків. Виділяють гармонійний і дисгармонійний типи сімейних стосунків. У гармонійній родині встановлюється рухлива рівновага, що виявляється в оформленні психологічних ролей кожного члена родини, формуванні сімейного “Ми”, здатності членів родини дозволяти протиріччя.

Дисгармонія родини – це негативний характер подружніх відносин, що виражається в конфліктній взаємодії подружжя. Рівень психологічної напруги у такій родині має тенденцію до наростання, приводячи до невротичних реакцій її членів, виникнення почуття постійного занепокоєння у дітей.

2. Деструктивність сімейного виховання. Виділяють наступні риси деструктивних типів виховання:

- розбіжності членів родини з питань виховання;
- суперечливість, непослідовність, неадекватність;
- опіка і заборони у багатьох сферах життя дітей;
- підвищені вимоги до дітей, часте застосування погроз, осудів тощо.

3. Вікові кризи дітей розглядаються як фактори їх підвищеної конфліктності. Вікова криза є перехідним періодом від одного етапу дитячого розвитку до іншого. У критичні періоди діти стають неслухняними, примхливими, дратівливими. Вони часто вступають у конфлікти з оточенням, особливо з батьками. У них виникає негативне ставлення до вимог дорослих, які вони раніше виконували, що призводить до впертості. Виділяють наступні вікові кризи дітей:

- криза першого року (перехід від дитинства до раннього дитинства);
- криза “трьох років” (перехід від раннього дитинства до дошкільного віку);
- криза 6-7 років (перехід від дошкільного до молодшого шкільного віку);
- криза статевого дозрівання (перехід від молодшого шкільного до підліткового віку – 12-14 років);
- підліткова криза 15-17 років .

4. Особистісний фактор. Особистісні особливості батьків, які спричиняють конфлікти з дітьми. Серед них виділяють: консервативний спосіб мислення,

прихильність застарілим правилам поведінки, шкідливі звички (вживання алкоголю і т.д.), авторитарність суджень, ортодоксальність переконань і т.п. Серед особистісних особливостей дітей називають такі, як низька успішність, порушення правил поведінки, ігнорування рекомендацій батьків, а також неслухняність, упертість, егоїзм і егоцентризм, самовпевненість, лінощі і т.п. Таким чином, розглянуті конфлікти можуть бути представлені як результат помилок батьків і дітей.

Виділяють наступні типи відносин батьків і дітей:

- оптимальний тип відносин батьків і дітей;
- потребою це назвати не можна, але батьки цікавляться інтересами дітей, а діти діляться з ними своїми думками;
- скоріше батьки проникають у турботи дітей, чим діти діляться з ними (виникає спільне невдоволення);
- скоріше діти відчують бажання поділитися з батьками, чим ті турбуються інтересами і заняттями дітей;
- поведінка, життєві прагнення дітей викликають у родині конфлікти, і при цьому скоріше праві батьки;
- поведінка, за якої життєві прагнення дітей викликають у родині конфлікти, і при цьому скоріше праві діти;
- батьки не цікавляться інтересами дітей, а діти не відчують бажання ділитися з ними (протиріччя не помічалися і переросли в конфлікти, взаємне відчуження).

Найчастіше конфлікти виникають з дітьми підліткового віку. Психологи виділяють наступні типи конфліктів підлітків з батьками: конфлікт нестійкості батьківського ставлення (постійна зміна критеріїв оцінки дитини); конфлікт гіперопіки; конфлікт неповаги прав на самостійність (тотальність вказівок і контролю); конфлікт батьківського авторитету (прагнення домогтися свого в конфлікті за будь-яку ціну). Звичайно, дитина на домагання і конфліктні дії батьків відповідає такими реакціями (стратегіями), як:

- реакція опозиції (демонстративні дії негативного характеру);
- реакція відмови (непокоря вимогам батьків);
- реакція ізоляції (прагнення уникнути небажаних контактів з батьками, приховування інформації і дій). Виходячи з цього основними напрямками профілактики конфліктів батьків з дітьми можуть бути наступні:

1. Підвищення педагогічної культури батьків, що дозволяє враховувати вікові та психологічні особливості дітей, їхні емоційні стани.

2. Організація родини на колективних началах. Загальні перспективи, визначені трудові обов'язки, традиції взаємодопомоги, спільні захоплення є основою виявлення протиріч.

3. Підкріплення словесних вимог обставинами виховного процесу.

4. Інтерес до внутрішнього світу дітей, їхніх турбот і захоплень. На думку психологів, конструктивній поведінці батьків у конфліктах з маленькими дітьми може сприяти наступне:

- завжди пам'ятати про індивідуальність дитини;

- враховувати, що кожна нова ситуація вимагає нового рішення;
- намагатися зрозуміти вимоги маленької дитини;
- пам'ятати, що для змін потрібен час;
- протиріччя сприймати як фактори нормального розвитку;
- виявляти сталість стосовно дитини;
- частіше пропонувати вибір з декількох альтернатив;
- схвалювати різні варіанти конструктивної поведінки;
- спільно шукати вихід шляхом зміни ситуації;
- зменшувати число "не можна" і збільшувати число "можна";
- обмежено застосовувати покарання, дотримуючись при цьому справедливості і необхідності;
- дати дитині можливість відчувати неминучість негативних наслідків її провини;
- логічно роз'яснити можливості негативних наслідків;
- розширювати діапазон моральних, а не матеріальних заохочень;
- використовувати позитивний приклад інших дітей і батьків;
- враховувати легкість переключення уваги в маленьких дітей.

Використана література.

1. Анцупов А.Я., Шипілов А.И. Конфліктологія: Підручник для вузів. – М.: ЮНІТІ, 1999.
2. Дмитрієв А., Кудрявцев В., Кудрявцев С. Введення в загальну теорію конфліктів. – М., 1993.
3. Канатаєв Ю.А. Психологія конфлікту. – М.: ВАХЗ, 1992.
4. Олейник А.Н. Основи конфліктології. – М.: АПО, 1992.
5. Сисенко В.А. Подружні конфлікти. – М.: Думка, 1989.
6. Ішмуратов В.А. Конфлікт і злагода – К: Наука, 1999.
7. Бондарчук О.І. Психологія сім'ї. – М: Питер, 2000.
8. Ковальов С.В. Психологія сучасної сім'ї. – Наука, 1999.
9. Ковальов С.В. Психологія сімейних стосунків. – К: Наука, К 2001.

Тема 6. Особливості подружнього спілкування. Типові проблеми спілкування у сім'ї та шляхи їх вирішення

Сучасне подружнє спілкування здається прикладом найменш формального, найбільш відкритого і доброзичливого спілкування. Саме тут повинна найповніше задовольнятися потреба людини у взаєморозумінні та співчутті, оскільки, шлюбний партнер постає найбільш уважним, зацікавленим і доброзичливим співрозмовником, якого тільки можна уявити. Але "здається" сказано не дарма, тому що проблем у подружньому спілкуванні, мабуть, не менше, ніж позитивних моментів. Можна сказати, що в сім'ї комунікативна культура людини проходить найповніше випробування.

Зрозуміло, що подружнє спілкування відбувається на інтимно-особистісному рівні, а за класифікацією Е. Берна, воно потрапляє в категорію близькості. Проте ця близькість є дуже своєрідною, вона може час від часу поєднуватися з більш-менш гострими конфліктами. І хоча ці конфлікти начебто не такі серйозні або тривалі, як між сторонніми людьми, їх шкідливий вплив на здоров'я, долю сім'ї і особливо дітей буває набагато більшим. Конфліктні сім'ї – це кузня неврозів у всіх членів сім'ї і девіантної поведінки у дітей, а найсумніше те, що це школа подібної поведінки дітей у їх майбутніх сім'ях, яка спрацьовує з досить великою вірогідністю. У подружніх стосунках спостерігається парадоксальне явище: з одного боку, партнери спілкуються на найвищому неформальному рівні, а з іншого, — часом спускаються до найнижчого рівня, який вони не дозволяють собі в іншому середовищі.

Як відомо, у XX столітті сім'я у нашій колишній і сучасній державі послідовно втрачала свою стабільність. Якщо в 1913 році було 0,1 розлучень на 1000 чоловік населення, у 1940 році – 1,1 розлучень, то в 2000 році – 4 розлучення. Причому всілякі посилення на важкі матеріальні умови життя сім'ї як причину зростання розлучності не витримують критики – в цілому, незважаючи на всі економічні негаразди, матеріальні умови гіршими не стають.

Найбільш суттєві соціально-економічні причини послаблення стабільності сім'ї достатньо проаналізовані в наукових дослідженнях, і їх доречно буде нагадати.

- ◆ Зміна діяльнішої основи шлюбу – з господарчо-економічної на психологічну. Сім'я вже не створюється, насамперед, для забезпечення матеріальних умов існування, а більше є засобом задоволення комунікативно-сексуальних потреб та виконання репродуктивної функції.

- ◆ Досягнення жінкою правової та економічної рівності з чоловіком і значне зменшення внаслідок цього її терпимості до небажаних проявів подружньої поведінки чоловіка.

- ◆ Загальний розвиток внаслідок досягнення масової соціальної рівності почуття гідності сучасної людини, формування більш чутливого ставлення до образ та приниження, в тому числі й з боку шлюбного партнера.

- ◆ Малодітність переважної кількості сучасних сімей, яка також послаблює установку подружжя на збереження шлюбу в тих випадках, коли з тих чи інших причин з'являється намір його розірвати.

- ◆ Зникнення негативного ставлення суспільства до розлучення, яке існувало ще в першій половині XX століття.

- ◆ Масове поліпшення житлових умов населення, яке дає партнерам можливість вирішувати проблему житла після розлучення.

- ◆ Лібералізація статевої моралі — відгук "сексуальної революції" у західному світі, що є одним з чинників подружньої невірності і поширеною причиною розлучень.

Разом з цими соціально-економічними чинниками існує й *психологічна причина поширеності розлучень, яка полягає в конфліктності як наслідку низької культури спілкування*. На відміну від названих соціально-економічних

чинників, низька комунікативна культура не є новим явищем, але на тлі зрослої вимогливості шлюбних партнерів один до одного це явище постало дійсно начебто новою і дуже потужною причиною розірвання шлюбів.

У селянсько-міщанській сім'ї минулого подружніх конфліктів було, звичайно, не менше, ніж зараз, але вони не вважалися аномалією сімейного життя і подружніх стосунків. Інша справа – установка на шлюб сучасної людини. Серйозні і хронічні конфлікти розглядаються нею як ознака погіршення стосунків, які, в принципі, як чекається, повинні бути постійно добрими, а в сукупності з іншими претензіями до партнера конфлікти часто призводять до розпаду сім'ї.

У чому ж полягають найбільш поширені, типові причини подружніх конфліктів у сучасних сім'ях? На думку І.О.Трухіна, тут треба зауважити, що те, що часто називають причинами, насправді є тільки приводами, тобто найбільш безпосередніми і помітними провокуючими явищами. Такими приводами найчастіше буває зловживання (здебільшого чоловіками) алкоголем, подружня зрада або підвищений інтерес до інших сексуальних партнерів, фінансово-господарчі прорахунки, ухилення чоловіків від домашньої праці, розбіжності в питаннях виховання дітей, загострення стосунків з тещею або свекрухою. Проте основною або однією з основних причин часто постає саме та манера спілкування, яка створює конфліктну налаштованість партнерів і робить приводами конфліктів те, що за іншого характеру спілкування не спричинило б жодних загострень.

Йдеться не про що інше, як значну наповненість подружнього спілкування негативістичними елементами. Негативізм постав наслідком "вибуху самоствердження" селянсько-міщанської маси в поєднанні з пануванням стереотипів статусного спілкування і загальним комунікативним примітивізмом. Він успадкував фізичну та вербальну грубість і прямолінійність, які спостерігалися у спілкуванні з нижчестату-сними партнерами.

Подружнє спілкування, як не парадоксально, стало надзвичайно зручним для цих негативістичних манер місцем. Шлюбні партнери мають однаковий соціальний статус, що дозволяє їм не дуже стримувати прояв своїх негативних емоцій у випадках незадоволення та роздратування, вони є "своїми", з якими можна не опікуватись триманням дистанції ввічливості, стриманості і тактовності. "Відпускаються гальма" вимог культурного спілкування, а внаслідок цього з'являються зміцнені багаторічною практикою агресивні звички, які в концентрованому вигляді містяться в негативістичному типі спілкування з її "комунальною субкультурою".

Конфлікти в більшості випадків, звичайно, з'являються не відразу. У перший, "медовий", період шлюбу існує така значна готовність партнерів до згоди, що спірні питання виникають дуже рідко, а якщо й виникають, то з обох сторін використовується стратегія співробітництва, і проблеми вирішуються оптимальним чином. Але через деякий час – у кого 4-5 років, а в кого й значно

менше – почуття стають більш буденними, а непорозуміння виникають частіше і вирішуються не завжди безболісно.

У сім'ї формується постійний, буденний стиль спілкування і поведінки у конфліктних ситуаціях. У людей зі звичками негативістичного типу вони або з'являються в більшості ситуацій, або виникають під час будь-яких загострень. У першому випадку негативістичні стереотипи самі по собі створюють конфліктну забарвленість спілкування, стають чинниками конфліктів незалежно від подій у сімейному житті. Тут спостерігаються такі класичні негативістичні стереотипи як переривання, негативні узагальнення, перебільшення, профілактичні покарання, глузування та ін. Особливо типовими є діалоги-пікірування, які в деяких сім'ях стають переважаючою комунікативною звичкою. Ці діалоги є різновидом особливої "конфліктної творчості", кожен з них стає своєрідним двобоєм, змаганням у майстерності глузування і образи.

- Давай не будемо готувати до святкового столу котлети, бо вони в тебе не завжди виходять дуже добре. Зроби щось інше.
- Ти так розумієшся на котлетах, як баран на математиці.
- Та, мабуть, баран швидше навчиться математиці, ніж ти щось путнє зготуєш.
- Якби ти одружився на кухарці, то, мабуть, був би абсолютно задоволений життям.
- Ти відрізняєшся від кухарки тільки тим, що не вмієш готувати.
- Для такого, як ти, будь-яка бурда буде делікатесом.

Цей діалог за своїм буквальним змістом є гостро-конфліктним і вкрай образливим для обох партнерів, адже вони дали один одному найнижчі оцінки, беручи які до уваги стає взагалі незрозумілим, як вони ще зберігають шлюбні стосунки. Але в тому й справа, що це тільки своєрідна подружня гра, вкрай дивна, якась садистська, але гра. Саме такі ігри і характерні для комунально-подружнього спілкування. Цю гру можна було б назвати "Якщо ти мене зачепиш, то отримаєш...". У "комунальній субкультурі" діють принципи, які ми позначили як "нормальність конфліктів", "презумпція винуватості" і "запас міцності". "Запас міцності" саме й визначає характер цієї подружньої "гри".

Дійсно, всі гострі репліки партнерів походять з принципу "запас міцності". Чоловік висловлює конструктивну пропозицію зготувати щось інше, ніж ризиковані котлети. Для дружини нагадування про попередні невдачі неприємне, і цього досить, аби "кинутися в атаку". На рівні демократичного спілкування вона могла б відповісти, наприклад, так: "Іноді дійсно бувають невдачі, але цього разу я постараюся зготувати добре, проте "комунальна субкультура" не пробачає "наїздів" і вимагає помсти, причому так, щоб "мало не здалося". Усі наступні репліки партнерів яскраво керуються принципом "запас міцності", тобто співрозмовники прагнуть не обмежуватися стриманими і мінімальними критичними зауваженнями, а застосувати більш образливі висловлювання, "з запасом".

Треба звернути увагу на мотиваційну роль у цьому діалозі ще однієї принципової особливості негативістичного типу — демонстративності поведінки. Нею, тобто прагненням зробити враження, значною мірою пояснюється застосування таких, здавалося б, невиправдано гострих виразів, як "баран в математиці", "бурда буде делікатесом". Науковці відзначають, що дотепність часто розцінюється як прояв розвиненості інтелекту і різновид вільнодумності і тому вважається дуже престижною рисою особистості. Для багатьох людей вона постає непереможною спокусою, і їхня поведінка відроджує в пам'яті говірку "Заради червоного слівця не пожаліє мати й батька".

Таким чином, завдяки звичці до діалогів-пікірувань, уїдливих реплік — усієї цієї "комунальної дотепності" — дрібні непорозуміння обертаються в сім'ях на досить гострі сутички. Подібні "комунальні розваги" подружжя не проходять безслідно. Поступово накопичується вантаж образ, і сутички стають усе гострішими. "Легка комунальна дотепність" виявляється не такою вже безневинною, а її наслідком є зростання конфліктної готовності партнерів, неухильне погіршення стосунків і послаблення подружніх зв'язків у тій чи іншій формі.

Формується особлива квазіпотреба (штучно вироблена потреба) у гострих, уїдливих відповідях і репліках, яку можна назвати *комунальною дотепністю*.

Слід звернути увагу на те, що зниженню рівня подружнього спілкування і наближенню його до негативістичного типу сприяють деякі типові, знайомі більшості сімей негативні чинники сімейних стосунків.

Це насамперед сумновідома *боротьба за лідерство* у сім'ї, її основною причиною є суперечність між історично сформованою чоловічою установкою на роль голови сім'ї і сучасною фактичною рівністю економічного, освітнього статусу та сімейних ролей подружжя в шлюбі. Стабільна конфліктна ситуація найчастіше створюється в тих випадках, коли в жінки більше, ніж у чоловіка виражені лідерські якості, і вона досить відверто претендує на вирішальний голос у сімейній політиці, а чоловік не погоджується з відведеною йому другорядною роллю. Незадоволення чоловіка то приховане, то явно впливає на характер їхнього спілкування, роблячи стосунки менш дружніми незалежно від усіх інших обставин сімейного життя.

Найбільш загальна порада шлюбним партнерам у таких ситуаціях полягає в необхідності так будувати подружні стосунки, щоб кожен з них міг відчувати себе лідером у певних сферах сімейного життя. У сім'ї існують сфери ділового, фінансового, господарчого, психологічного, культурного, педагогічного, сексуального, комунікативного лідерства, і володіння хоча б однією-двома з цих сфер буває достатнім, щоб людина відчувала свою цінність і свій вплив у подружніх стосунках. На жаль, нерідко справа складається так, що діловий і фінансовий лідер (а діловий лідер — це завжди людина з більш рішучим, домінантним характером) недостатньо цінує миролюбний характер, культурний розвиток або добрі батьківські якості партнера, вважаючи, що тільки на ділових

якостях і фінансовому внеску тримається благополуччя сім'ї. Створюється "гра в одні ворота", яка аж ніяк не сприяє злагоді в сім'ї.

Інша типова проблема сімейних стосунків пов'язана з явищем "*подружньої втоми*" (І. О. Трухін, 1988). Це певний тип сімейного самопочуття і поведінки подружжя, який характеризується зникненням свіжості подружніх почуттів, наростанням відчуття буденності, дратівливості і конфліктності. Вкажемо на основні компоненти, складові "*подружньої втоми*".

Одним з них є *інформаційне збіднення подружнього спілкування*. На етапі дошлюбного знайомства і перших років сімейного життя у партнерів є дуже багато нової інформації, якою вони діляться один з одним: про своє дитинство, батьків, родичів та друзів, свої захоплення, смаки, плани тощо. Взаємна симпатія робить будь-яку інформацію дуже цікавою для партнера і ще більше посилює їхню приязнь один до одного. Але з часом нова інформація про минуле виснажується, і зацікавленість спілкуванням стає слабкішою, що й послаблює яскравість вражень від подружньої взаємодії. Якщо в подружжя немає спільних захоплень у плані дозвілля, культурних інтересів, світоглядних переконань (а таке спостерігається нерідко), то їхнє спілкування обмежується обміном репліками з приводу купівлі продуктів, харчування та інших побутових моментів.

Іншим типовим компонентом "*подружньої втоми*" є *зниження подружжям взаємної оцінки*. На початку шлюбу вони дуже високо оцінюють позитивні фізичні та особистісні якості один одного, особливо привабливість, чарівність, ерудованість, дотепність, вихованість, що створює загальне відчуття святковості і цінності шлюбних стосунків. Через декілька років сімейного життя позитивні якості партнера, якщо вони навіть не стали менш помітними, сприймаються як звичні та обов'язкові, наче інакше й не могло бути. Це стосується і зовнішності, і турботливості, і ділових досягнень. Перестає помічатися добре, а ось погані риси, навпаки, стають більш помітними. У цих випадках образ партнера поступово стає менш цікавим, привабливим і чарівним, що у відповідних обставинах є одним із чинників більшої схильності до конфліктів.

Ще одним чинником "*подружньої втоми*" є *послаблення того типу поведінки подружжя, який позначається як ігровий рівень спілкування* (А.Б. Добрович, 1987). Цей рівень, як відомо, характеризується посиленням прагненням партнерів подобатися один одному, демонструючи найкращі особистісні якості та способи поведінки. Ігровий рівень є типовим для періоду дошлюбного знайомства і перших років шлюбу, але, на жаль, з роками він часто поступово зникає, змінюючись тією "*справжньою*" поведінкою, коли партнери часом обирають не кращі з можливих варіантів.

Це стосується насамперед вираження партнерами почуття кохання, захоплення, симпатії та високої оцінки один одного. Тут спрацьовує ефект "уже досягнутого", коли здається, що подружні почуття вже висловлені і немає сенсу казати про це зайвий раз. Насправді ж подружні партнери, особливо жінки, постійно чекають підтвердження цих почуттів, які завжди подобаються і не

набридають. У сучасному шлюбі подружні лагідні слова і компліменти, вважаються необхідною нормою, а їх відсутність — показником зниження якості шлюбних стосунків. Більш лагідному стилю спілкування перешкоджають патріархальні традиції чоловічої і загальної сімейної суворості, а також звички негативістичного спілкування з його більшою налаштованістю на лайку, ніж на компліменти та лагідні вирази.

Зниження ігрового рівня спілкування полягає також у тому, що партнери менш активно, ніж на початку підтримують імідж "справжнього" представника своєї статі, тобто дозволяють собі відступати від деяких привабливих стереотипів тендерної поведінки, які потребують зусиль, певного самообмеження або самовладання. У чоловіків це стосується, наприклад, проявів щедрості, участі в домашній праці (важко уявити хлопця, який би не запропонував дівчині допомогу в якійсь хатній роботі, а ось у шлюбі чоловіки часто не виявляють такої енергії і бажання). Для жінок, мабуть, найбільшим гріхом у цьому плані постає зменшення жіночності в поведінці, яке полягає у застосуванні грубих і вульгарних виразів та інтонацій. До цього ж явища відноситься й неவிбагливість до власної зовнішності у домашній обстановці, що, безумовно, знижує взаємну привабливість і посилює відчуття подружньої втоми.

Посилює "подружню втому" і *одноманітність, буденність сімейного дозвілля*. У цьому плані спостерігається певне суперечливе явище. З одного боку, сім'я має всі необхідні умови для комфортного відпочинку, виконуючи свою рекреативну функцію, а з іншого — обмеження дозвілля тільки сімейним колом мимовільно збіднює різноманітність вражень і посилює відчуття одноманітності і буденності сімейного життя. Тим сім'ям, де існують різноманітні спільні захоплення дозвіллям, наприклад, спортивними іграми, загартуванням, туризмом, різними видами творчості, колекціонуванням тощо, відчуття буденності майже не загрожує, але такі сім'ї чисельно не переважають.

Дослідники сімейних стосунків, наприклад, С. І. Голод (С. И. Голод, 1984), вважають однією з важливих цінностей подружніх стосунків явище *подружньої автономії*, тобто достатньої незалежності шлюбних партнерів, можливості фізично й психологічно відпочивати один від одного. Потреба в автономії мало помітна в перші роки шлюбу, але починає відчуватися з часом. Її задоволенню зазвичай перешкоджають незадовільні побутові умови (важко відпочивати один від одного в умовах однокімнатної квартири або однієї кімнати), традиційна установка "чим більше поруч, тим краще", прагнення постійно контролювати партнера. Одноманітність проведення дозвілля, поєднуючись із відсутністю достатньої подружньої автономії, постає вагомим чинником "подружньої втоми".

Звичайно, крім боротьби за лідерство і "подружньої втоми", існують і інші сімейні проблеми, наприклад, несправедливий розподіл домашньої праці, адаптація один одного до особливостей характеру, з родичами старшого покоління, узгодженість тактики виховання дітей. Труднощів у подружніх стосунках чимало, проте більшість із них можна подолати за умови

миролюбного і не провокуючого конфлікту характеру подружнього спілкування.

Як не варто спілкуватись із дитиною

Автори ряду наукових праць наводять багато прикладів помилок батьків у спілкуванні з власною дитиною.

1. Побутові погрози

„Якщо не прибереш у кімнаті, залишишся без ласощів”, „Роби так, як я сказав. Не став зайвих запитань, бо не пущу на вулицю”.

Цим висловом, які злітають із вуст батьків повсякчас, часто не надається ніякого значення. Але ж дитина сприймає все набагато складніше. Такі погрози викликають у неї не лише страх, а й почуття ворожості, прихований негативізм щодо батьків.

2. Авторитарні накази

„Якщо тобі це говорить батько, то маєш слухатися”, „Я тобі забороняю товаришувати з ...”, „Я – мати, тож краще знаю, що для тебе добре, а що – ні”.

Такі репліки є виявленням прагнення підкорити собі іншу людину. Це призводить до порушення в родині атмосфери рівноправності. Дитина затамовує образу: „Ось виросту, побачимо, хто сильніший” – думає вона.

3. Критика „глухого кута”

„Ти абсолютно не привчений працювати”, „Ти такий лінивий, як і твій батько”, „Учу тебе, вчу, а все марно”.

Такі зауваження заганяють дитину у глухий кут, не залишаючи їй жодної надії на виправлення, тим більше, коли її обвинувачують у тому, що не залежить від неї. Результат? Дитина, почувавшись позбавленою батьківської любові та підтримки, відчужується, стає замкненою, неговіркою.

4. Образливі прізвиська

„Ти поводишся, як упертий віслик”, „Таке може сказати лише повний дурень”, „І в кого ти такий йолоп уродився?”

Образливі прізвиська знижують самооцінку дитини, а до того ж закріплюють у її свідомості модель спілкування з іншими людьми у формі приниження.

5. Невмотивований допит

„Ну то скільки часу у тебе на це пішло?”, „І чого це ти так запізнився?”, „І чим ти тут так довго займаєшся?”.

Іноді батьки приділяють надто багато уваги з'ясуванню неістотних деталей у поведінці дитини. Малюк розцінює це як прояв недовіри до себе. В результаті може з'явитися стійких страх перед дорослими, що змусить дитину в майбутньому приховувати від батьків своє особисте життя.

6. Безапеляційні твердження

„Ти так робиш мені назло, я знаю”, „Ти просто жадібний, я вже зрозуміла”, „Можеш не виправдовуватися, я знаю наперед, що ти скажеш”.

Такі твердження надзвичайно болючі для дитини і руйнівні для її психологічного здоров'я. Небажання дорослого розібратися в діях дитини зводить між ними стіну, яка згодом ставатиме дедалі вищою.

7. Несвоєчасні поради

„Якби ти тоді зробила так, як я тобі радила, нічого б не трапилося. А тепер маєш собі проблему”, „Якби в тебе на столі був лад, ти б зараз не переживав, що загубився твій малюнок”, „Навіщо ти так переймаєшся? То все дурниці. Ось коли виростеш, зрозумієш: не варто через це плакати”.

Такі поради абсолютно недоречні тоді, коли дитині потрібно, щоб її просто вислухали, поспівчували, допомогли. Іншого разу вона не захоче з вами ділитися нічим – ні горем, ні радістю.

Організація сприятливого клімату у родині

Американський соціолог і психолог Ерік Фромм наголошував, що „любов – це не річ, якою можна володіти, а процес, форма продуктивної діяльності”. Любов збуджує і посилює у людини відчуття повноти життя. По суті своїй вона є процесом самооновлення і самозбагачення. Але для цього вона має бути саме любов’ю, яка, безперечно, передбачає прояв інтересу і турботи, пізнання, моральний відклик, виявлення почуттів, насолоди.

Щоб навчити дитину любити і поважати рідних і оточуючих, а також себе, батьки повинні безкорисливо любити її, а також створити сприятливий родинний клімат, в якому дитина отримуватиме повноцінний розв’язок.

Наведемо деякі поради щодо покращення сімейних стосунків.

1. Якщо ви незадоволені вчинком чи поведінкою іншої людини, ніколи не „пиляйте” її, бо відтак викажете власну безпорадність: не вмючи розв’язати проблему по-діловому, люди вдаються до словесної активності типу „викажеш – легше стане”. Треба стежити за особою, якщо в типових сімейних ситуаціях ваша перша реакція – проголосити промову, пересипану численними докорами, підкреслюванням недоліків – обірвіть цей словесний ланцюжок одразу. Чим менше слів під час конфліктів між близькими людьми, тим вони вагоміші. Багатослів’я знецінює ефект впливу.

2. Не з’ясовуйте стосунки, а тим більше не критикуйте один одного у присутності сторонніх.

3. Не обговорюйте недоліки членів сім’ї без їхньої присутності.

4. Не будьте жорстокими, не бийте по найболючішому місцю.

Нажаль, у кризових ситуаціях (наприклад, розлучення) батьки часто діють необдуманно, виміщаючи свій гнів один проти одного на дітях.

5. Виявляйте душевну щедрість.

6. Не демонструйте характер, не грайте на нервах і взагалі нічого не робіть лише заради принципу.

7. Будьте добрішими до своїх ближніх, не прагніть їх перевиховувати, поважайте їхню індивідуальність, приймайте їх такими, якими вони є (якщо, звичайно, їхні звички не шкідливі для навколишніх).

8. Ставтеся до дитини серйозно, прагніть проникнути в її внутрішній світ.

9. Не лише допускайте в рамках своєї сім’ї багатогранну рольову взаємодію, а й гнучко реалізуйте її.

10. Постійно шукайте в інших членах сім’ї якості, за які їх варто цінувати, прагніть більше пізнати інших і допоможіть їм пізнати вас.

11. Справляйте свята! Свято людського спілкування (емоційна підтримка, співпереживання, поділ інтересів) має бути у кожному домі.

12. Прагніть більше спілкуватися один з одним.

13. У своїх бідах ніколи не звинувачуйте навколишніх.

14. Не задовольняйтеся поспішними висновками, шукайте серйозні причини незрозумілої поведінки.

15. Не абсолютизуйте приклад інших. Людина, яку ви хвалите, ставите за приклад, не може бути завжди переконливим прикладом.

16. Прагніть краще, що у вас є, не ховати від сім'ї, створюйте для інших умови позитивного вияву, фіксуйте і підкріплюйте їх успіхи.

Головні умови, яких мають дотримуватися передусім батьки, щоб організувати сприятливу сімейну атмосферу, належну для повноцінного розвитку індивіда.

1. Емоційне прийняття дитини та здатність виявляти її в дії (любов і повага до особистості дитини).

2. Чутливість, сензитивність до поведінки дитини, здатність виявляти ті особливості поведінки дитини, які виражають її потреби і бажання.

3. Розуміння стану дитини і вміння з'ясовувати причини певного стану.

4. Відгук батьків як уміння адекватно реагувати на стан і потреби дитини.

5. Постійність, послідовність, несперечливість поведінки дорослих.

6. Високий рівень суб'єктивності спілкування у взаємодії.

Найперший обов'язок батьків при організації сприятливого клімату сім'ї – забезпечити дитині відчуття фізичної і психологічної безпеки.

Для досягнення достатнього ступеня психологічного захисту необхідні:

- встановлення відповідних меж діяльності дитини – не тісних, але й не неконтрольованих;
- навчання і заохочення до адекватного вияву емоцій;
- встановлення для батьків певних принципів і норм поведінки (прийняття кожного члена сім'ї такими, якими вони є, повага, взаєморозуміння тощо);
- постійний аналіз батьками власної виховної діяльності та її результатів.

На думку відомого психолога Ю.Б. Гіппенрейтера є кілька факторів, що викликають агресивні почуття у дитини, а саме:

1) накази, команди;

2) попередження, застереження, погрози;

3) моралізація, повчання, проповіді;

4) постійні поради, намагання все вирішити за когось;

5) докази, нотації, „лекції”;

6) обзивання, висміювання;

7) випитування, розслідування, здогадування;

8) співчуття на словах, умовляння;

9) ігнорування.

Таким чином, дотримуючись вимог, які сприяють гармонійним міжособистісним стосункам у сім'ї, члени родини сприятимуть організації

благополучного клімату сім'ї, що є запорукою повноцінного розвитку особистості.

Використана література.

1. Семиченко В.А., Заслуженюк В.С. Психологія та педагогіка сімейного спілкування: Навч. посібник. – Київ, 1998. – С. 50-68.
2. Соколова В.Н., Юзефович Г.Я. Отцы и дети в меняющемся мире. – М.: Прсвещение, 1991.
3. Спивановская А.С. Как быть родителям: о психологии родительской любви. – М.: Педагогика, 1986.
4. Трухін І.А. Будущему семьянину. – К.: Рад. шк., 1987. – 272 с.
5. Трухін І.О. Соціальна психологія спілкування: Навч. посіб. – К.: Центр навч. л-ри, 2005. – С. 280-289.

Тема 7. Стилi поведінки батьків та їх вплив на розвиток дитини

Батьки часто використовують різні прийоми виховання, в залежності від ситуації, особистості самої дитини, від її поведінки у даний момент і від культурного середовища, в якому вони виховувались самі.

В ідеалі кожна сім'я повинна створювати розумні обмеження автономії дитини, цілеспрямовано передавати їй свої цінності, сприяти розвитку самоконтролю, при цьому діяти дуже обережно, щоб не вбити у дитини допитливість, ініціативу. Щоб оволодіти цим мистецтвом, батьки повинні збалансувати ступінь контролю і душевної теплоти.

Батьківський контроль – це ступінь вираження у батьків заборонних тенденцій. Батьки, які постійно забороняють: обмежують свободу дітей; активно насаджують свої правила і слідкують за ретельним їх виконанням.

Батьківська теплота – це та кількість любові та позитиву, яку демонструють батьки: при цьому часто посміхаються, хвалять і підтримують дітей; намагаються не критикувати і карати; утримуються від демонстрації своєї вищості.

Жорстокі батьки критикують, карають і ігнорують своїх дітей, рідко проявляють свою любов і прихильність до них.

Батьківський контроль і теплота впливають на вияв дітьми агресії і подальшої соціальної поведінки, на формування моральних цінностей, на розвиток соціальних навичок.

Даяна Бомрінг виділила три типи батьківського контролю, які лежать в основі батьківської поведінки: авторитетний, авторитарний і ліберальний. Маккобі і Мартін виділили четвертий – індіферентний. Розглянемо їх детальніше.

Авторитетний стиль	Помірно високий контроль	Визнають і заохочують автономію своїх дітей, яка постійно зростає
	Теплі стосунки	Відкриті для спілкування і обговорення з дітьми визначених правил поведінки; допускають зміну своїх вимог у розумних межах; діти гарно адаптовані: впевнені у собі, у них розвинений самоконтроль і соціальні навички, вони добре навчаються у школі і мають високу самооцінку
Авторитарний стиль	Високий контроль	Віддають накази і чекають, що вони будуть точно виконані.
	Холодні стосунки	Закриті для постійного спілкування з дітьми встановлюють жорсткі правила, не допускають ніяких обговорень; дозволяють лише незначні ситуації незалежності від батьків. Такі діти: замкнуті, боязкі і похмурі, роздратовані. Дівчатка, як правило, залишаються пасивними і залежними протягом підліткового і юнацького віку. Хлопчики можуть стати невпевненими і агресивними.
Ліберальний стиль	Низький контроль	Слабко або зовсім не регламентують поведінку дитини; безумовна батьківська любов.
	Теплі стосунки	Відкриті для спілкування, але переважно спрацьовує модель від дитини – до батьків; у дітей надлишок свободи при незначному керівництві батьків; батьки не встановлюють яких-небудь обмежень. Діти схильні до неслухняності та агресивності, на людях поводять себе неадекватно, імпульсивно, не вимогливі до себе. Інколи вони стають активними, рішучими і творчими людьми.
Індиферентний стиль	Низький контроль	Не встановлюють для дітей ніяких обмежень, байдужі до власних дітей.
	Холодні стосунки	Закриті для спілкування. Зайняті власними проблемами. У них не залишається сили на виховання дітей. У випадку, коли байдужість батьків поєднується з ворожістю (відторгнення) – дитина дає волю своїм самим негативним імпульсам, що призводить до деліквентної поведінки.

Д.Бомрінг та інші дослідники вивчили вплив стилів батьківської поведінки на дитину. Вони стверджують, що діти *авторитарних* батьків: замкнуті і неспіливі; майже (або зовсім) не прагнуть до незалежності;

здебільшого похмурі та дратівливі; у підлітковому віці (особливо хлопчики) занадто бурхливо реагують на заборони і покарання оточення, у якому вони зростали, стають неслухняними і агресивними.

Діти *ліберальних* батьків: теж можуть бути неслухняними і агресивними (у авторитарних – протест, а у ліберальних – несформованість гальмівних механізмів); схильні потакати своїм слабкостям (не сформовані вольові якості); імпульсивні і часто не вміють поводити себе на людях (у громадських місцях); інколи такі діти стають активні, рішучі і творчі (свобода розвитку, відсутність тиску сприяють розвитку здібностей).

Діти *авторитетних* батьків: краще за усіх інших адаптовані; більше за інших впевнені у собі; повністю себе контролюють у незнайомих ситуаціях; соціально компетентні; з часом у них розвивається висока самооцінка; у школі вони навчаються набагато краще за тих, у кого батьки мають інші стилі ставлення до дітей.

Діти *індиферентних* батьків: знаходяться у найбільш несприятливій ситуації виховання; коли потурання супроводжується відкритим неприйняттям та відсутністю теплоти, дитину нічого не стримує, аби дати волю своїм негативним руйнівним імпульсам.

Не існує одного найкращого стилю. Це залежить від культури батьків, традицій суспільства, від самої дитини.

Ряд дослідників відмічають ефективність авторитарного стилю (китайські батьки).

“Традиційні батьки” – дотримуються різних стилів поведінки. Батько переважно авторитарний, мати – турботлива, та, що дозволяє. Тут вплив одного дорослого урівноважує вплив іншого.

Чим старшими стають діти, тим більше батьки мають вступати у перемовини з ними для прийняття рішень і визначення правил.

Психологи й педагоги виділяють варіанти батьків, що характеризуються різними стилями стосунків з дітьми. Звернемо увагу на окремі типи поведінки мам:

1. *Спокійна, урівноважена мама.* Це найбільш оптимальний варіант. Він може слугувати своєрідним еталоном материнства. Така мама зосереджує свою увагу на дитині, завжди все знає про своє дитя, готова прийти йому на допомогу. У такої матері дитина відчуває психологічний і соціальний комфорт, що якнайкраще впливає на її всебічний розвиток.

2. *Турботлива мама.* Вона протилежна у своїх діях спокійній, урівноваженій мамі. Їй постійно здається, що з дитиною можуть трапитися якісь негаразди, що здоров'я її малюка під загрозою. На цьому концентрується увага всієї сім'ї, яка перебуває у стані постійних хвилювань за дитину, хоча ці хвилювання й безпідставні.

3. *Тужлива мама.* За своєю поведінкою вона дещо подібна до турботливої мами. Обидві вони напружені, чимось незадоволені. Але тужлива мама турбується не стільки про майбутнє дитини, скільки про своє майбутнє. Вона

бачить у малюкові певний тягар, мороку, що стають перепорою на шляху досягнення якихось кар'єрних успіхів, свободи у своїх діях.

4. *Упевнена, владна мама*. Вона твердо знає, що їй треба від дитини, в яких рамках вона має розвиватися й діяти. Тому така мама постійно тримає дитину в наперед заданих параметрах, ніколи не дозволить своєму синові чи дочці виявляти власні інтереси. У такому разі незаперечно діє авторитарний стиль спілкування, подавлення волі особистості дитини. А це нерідко призводить до конфліктів, коли дитина вже у зрілому віці намагається зламати цю авторитарну клітку, виявити своє "Я".

Зрозуміло, що названі типи матерів – лише певна умовність. Хоча нею не варто нехтувати. Але яка ж мама потрібна дитині? Без будь-яких застережень – ідеальна. Дитина щодня чекає від своєї мами життєдайного духовного вітаміну "М". Мама має бути доброю, ніжною, турботливою, справедливою, розумною, стриманою, дбайливою, чуйною, люблячою, упевненою, передбачливою. Словом, найкращою. І дитя для мами має бути вродливим, ніжним, красивим, а головне – *любимим*. Ще на стадії зачаття дитина для мами й тата має бути очікуваною й любимою. Любимою на все життя.

А які ж тата? Як і мами – різні. На перший погляд ніби й немає особливих відмінностей батьків від матерів. Однак з психологічного погляду у відмінностях тата від мами має проглядатися чоловічий відтінок. Виділяють різні варіанти типів батьків, які так чи інакше впливають на розвиток дитини.

1. *"Тато-мама"*. Для нього характерна материнська турботливість. Він усі функції мами бере на себе. Якщо все ладиться, то такий тато виявляє турботу, ніжність, доброту. Коли вдається домогтися злагоди в спілкуванні з дитиною, батько виявляє роздратованість, нестриманість, запальність. Тому дитина весь час перебуває під своєрідним пресом мінливого настрою батька.

2. *"Мама-тато"*. Нагадує особливості дій попереднього типу, є певним його різновидом. Головна турбота в "мами-тата" – якомога краще догодити дитині. А це призводить до того, що дитина сидить у нього не лише на шиї, а й на голові. Такий "мама-тато" несе весь тягар відповідальності на собі і намагається поводитися з дитиною надто обережно. Їй усе дозволено, немає ніяких заборон, бере гору тенденція всепрощення. Подібна м'якість часто стає шкідливою у вихованні дитини. Не варто забувати народну мудрість: "Якщо хочете виховати в особі дитини домашнього деспота, дозвольте їй робити все, чого вона забажає".

3. *"Карабас-Барабас"*. Тато-опудало, страховище, якого в сім'ї всі мають боятися. Змій, жорстокий, схильний тримати дітей у міцних руках. Побоювання батька змушує членів родини, й передусім дітей, постійно перебувати в напруженому стані, очікувати на покарання. У такій родині діти перебувають у своєрідній психологічній клітці. А це може призвести до прояву в дитини ненависті до батька, своєрідного вибуху-протесту, продукти якого можуть обпалити й самого Карабаса, породити родинну трагедію. У результаті таких дій тата діти нерідко вириваються з клітки й залишають родинне гніздо, бо воно для них виявилось колючим, жорстоким і непривітним.

Близький до типу тата "Карабаса-Барабаса" є тато "Міцний горішок". Він виявляє жорстокість, необґрунтований авторитаризм, ніколи не схильний до будь-якого компромісу. Його принцип – непорушність у своїх намірах і діях.

4. *Стрибунець-бабка*. Це тип тата, який живе в родині, але не відчуває себе поки що батьком. Для нього дитина є лише гостем, про якого має турбуватися тільки мама. Дитині він може подарувати якусь частину часу, іграшку. Його життя має бути позбавлене будь-яких турбот, як це було до появи дитини. Адже для нього ідеал життя – залишатися вільним, без дітей і зайвих клопотів. Такому "стрибунцю" неприємні проблеми дитини, будь-яке спілкування з нею. З часом такий тип тата перетворюється на особу, яка перебуває в сім'ї у статусі квартиранта. А дитині потрібен тато щодня, постійно, а не в ролі випадкового гостя. Згодом такий тато або сам полишає родину, або родина психологічно витісняє його.

5. *"Добрий молодець". "Хлопець-друга"*. Цей тато виявляє себе не просто татом для своєї дитини, а схильний грати роль брата, товариша. Він здатний до спілкування із сусідами, знайомими, співробітниками, але йому бракує часу на систематичне спілкування з дитиною. Таке ставлення чоловіка до своєї дитини дратує дружину, й вона нерідко ремствує. Дитина живе в атмосфері сімейних конфліктів, залишається в ізоляції, відчуває психологічний дискомфорт. Часто такий тато втягує дитину в конфлікт, а ще частіше – залишає родину.

6. *"Ні риба, ні м'ясо". "Під каблуком"*. Представник цього типу не вирізняється як тато. Скоріше це манекен. Він не має власного голосу в родині, може лише підспівувати у цьому сімейному хорі, де диригує й виконує сольні партії його дружина. Такий матріархат, у гіршому розумінні цього слова, створює несприятливий соціальний клімат у сім'ї. Ще гірше, коли мама перетягує на свій бік дитину й вони дуєтом виконують партію. Тато боїться залучити дитину до стримування авторитаризму мами, аби не зіпсувати стосунки з дружиною. Дитині в такій ситуації доводиться тяжко.

То який же тато потрібен дитині? Передусім – найкращий: добрий, справедливий, розумний, сильний, хоробрий, працьовитий, турботливий. А головне – любимий, авторитетний.

Ми зупинилися лише на деяких типах матері й батька. Кожен має певним чином зіставляти себе з означеними вище типами й робити ті чи ті висновки на користь своїх дітей.

Оскільки виховання – головна сфера діяльності старших поколінь, то до батьків обставини життя ставлять вагомі соціально-психологічні й педагогічні вимоги. Наведемо деякі з них:

- почуття високої відповідальності перед собою й людьми за виховання дітей в ім'я майбутнього;
- фізичне здоров'я батьків, що має забезпечити народження здорового потомства й створити належні умови для розвитку й виховання дітей;
- генетична грамотність;
- достатня психолого-педагогічна культура;

- любов до дітей;
- володіння справжнім авторитетом.

Використана література.

1. Крайг Г., Бокум Д. Психология развития. – 9-е издание. – М., 2005. – С. 397-410.
2. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка родинного виховання: Навч. посіб. – К., 2006. – С. 105-116, 186-219.
3. Соколова В.Н., Юзефович Г.Я. Отцы и дети в меняющемся мире. – М.: Прсвещение, 1991.
4. Спивановская А.С. Как быть родителям: о психологии родительской любви. – М.: Педагогика, 1986.
5. Ханкасаева И.Н. Растет дочка, растет сын. – М.: Педагогика, 1999.
6. Хоменко И.А. Философско-психологические модели взаимодействия детей и родителей. – СПб., 1995.

Тема 8. Типові помилки сімейного виховання. Фізичне та психічне насилля у родині та їх наслідки для розвитку дитини

Дуже часто батьки вдаються до *типових помилок сімейного виховання*.

1. Зайва допомога, контроль і опіка дитини протягом усього життя батьків. Це не батьківська любов – а батьківський егоїзм. Така опіка робить дитину залежною і слабкою, а значить і незахищеною, такою, що не вміє долати життєві труднощі. Така активність батьків спрямована на придушення активності дитини і пов'язана із постійним самоствердженням батьків за рахунок своєї дитини.

Мудрість батьківської любові полягає у тому, щоб поступово послаблювати контроль над своєю дитиною, кожен раз даючи їй все більше і більше свободи, підготувати її до дорослого самостійного життя і відпустити, не затримуючи і не прив'язуючи до себе. Відпустити з повною довірою у тому, що дитина зробить правильний вибір, зможе самостійно жити повноцінним і гармонійним життям без допомоги батьків.

1-й раз мама відпускає свою дитину, коли народжує її;

2-й раз, коли вона починає ходити своїми ніжками;

3-й раз, коли дитина йде до школи;

4-й раз, коли дитина віддає перевагу у спілкуванні не батькам, а друзям (підлітковий вік);

5-й раз, коли дитина створює власну сім'ю.

Кожен раз дитина віддаляється від батьків все далі і далі – це закон життя, який ні в якому разі не можна порушувати.

2. Батьки не беруть до уваги той факт, що мама має любити дитину материнською любов'ю, а батько – батьківською любов'ю. Це два різні типи ставлення до дитини, яких вона потребує (обох). Мама любить свою дитину не

за щось, а тому, що вона – її дитина, таким чином забезпечуючи емоційну підтримку дитини. Батько любить дитину вимогливою любов'ю: він оцінює дії дитини і виражає своє справедливе ставлення до них. Таким чином формує відповідальність, здатність адекватно оцінювати свої вчинки, почуття обов'язку.

Для дитини однаково шкідливою є як “сліпа” материнська любов без координаційного впливу батька (заласкана), так і тільки вимогливість батька без пом'якшення її матір'ю (подавлення дитини).

Виховну цінність принципово різні типи любові батька і матері можуть мати тільки у єдності та взаємодоповненні.

3. Вважається, що любити свою дитину – це значить відгородити її від усіляких переживань і страждань. Для дитини більш цінним і корисним буде щирий і відвертий вияв батьком (матір'ю) своїх роздумів, переживань і емоцій, не тільки позитивних. Таким чином, дитина отримує досвід реального проживання життя і вирішення проблем у важких ситуаціях. Батьки мусять пояснити дитині свої вчинки і події, які відбуваються в сім'ї.

4. Батьки не підтримують зі своєю дитиною постійного психологічного контакту. Психологічний контакт проявляється і підтримується через доброзичливий погляд в очі дитини, спокійний і теплий голос, м'який фізичний контакт (дотик до плеча, волосся, обійми, батьківський поцілунок). Дитина повинна відчувати захищеність і “надійний тил”.

5. Психологічне “придушення” дитини. Часто батьки не визнають права дитини на вільне самовираження своїх почуттів і думок, своїх інтересів і ставлень. Дитина отримає можливість самовиражатись тільки тоді, коли батьки будуть спілкуватися з нею на рівних, вислухають до кінця.

6. У спілкуванні з дітьми батьки не контролюють свої емоції. Вони не контролюють свій гнів, роздратування або презирство. Як наслідок – діти стають неурівноважені, нестримані, з підвищеною активністю.

7. Батьки часто твердять своїм дітям: “Нічого вже не виправити, все вже втрачено, говорити з тобою вже немає сенсу, ти все одно нічого не зрозумієш”. Таким чином вони не дають дитині шансу стати кращою, виправити свої помилки, “ставлять на ній хрест”.

Досить вагомою помилкою батьків у вихованні своїх дітей є *їх жорстоке ставлення до дітей*, яке має негативні наслідки.

Незалежно від віку дитини, жорстокі батьки руйнують очікування любові, довіри і прив'язаності, що є необхідною умовою розвитку психологічно здорової особистості і її соціального розвитку. Такі батьки часто вдаються до фізичного та психологічного насилля.

Фізичне насилля. Загальна кількість випадків жорстокого ставлення до дітей приблизно 1 млн. у рік. Його наслідки дуже важкі: органічне пошкодження головного мозку; порушення всіх сфер розвитку і функціонування дитини (особливо до 2 років);

Психологічне насилля спричиняє ще пагубніший вплив, ніж самі фізичні дії. Основними *факторами психологічно жорстокого ставлення до дітей* є:

Відторгнення – активна відмова у задоволенні прохань і потреб дитини способом, який передбачає наявність сильної антипатії до неї.

Заперечення емоційної відповідальності – пасивне позбавлення любові, яке включає і такі поведінкові прояви, як холодність або залишення без відповіді спроб дитини поспілкуватися.

Приниження – публічне приниження дитини або обзивання її такими словами, як “дебіл”, “тупіца” тощо. Часті сумніви щодо інтелектуальних можливостей, прояви неповаги, які знижують самооцінку дитини.

Тероризування – дитину примушують бути свідком жорстокого ставлення до тих, кого вона любить або ж жорстоко ставляться до неї самої; регулярно наносять побої або залякують: “Зараз я тобі всі кості переламаю!” Більш м’яка форма – коли дитину залишають одну на вулиці (вдома).

Ізоляція – прикладом ізоляції може бути ситуація, коли дитині не дозволяють гратися з друзями або брати участь у сімейних заходах. Такі форми ізоляції, коли дитину закривають у туалеті, коморі, можуть стати тероризуванням.

Зловживання (експлуатація) – використання невинності або слабкості дитини. Найбільш очевидний приклад зловживання – сексуальне насилля.

Наслідки жорстокої поведінки з дітьми:

- емоційні розлади, складність із контролем дітьми своїх емоцій;
- занижена самооцінка;
- неможливість у подальшому житті довіряти іншим;
- ізоляція від оточуючих;
- достатньо агресивна поведінка до тих, хто хоче до них наблизитись;
- великі проблеми зі школою: замкнутість та ізоляція у навчально-виховному колективі;
- у дорослому житті проблеми у вигляді депресії, алкоголізму, залежності від психотропних речовин тощо;
- серед них найчастіше зустрічаються люди із суїцидальною поведінкою;
- їх соціалізація відбувається шляхом набуття негативного досвіду: їм частіше притаманні маніпуляції, можуть навчитись експлуатувати, принижувати і тероризувати інших;
- у переважній більшості дітей, які стали жертвами жорстокої поведінки батьків, всі міжособистісні стосунки є проблемними, хворобливими.

Отож, педагог повинен знати основні помилки, які допускають батьки у вихованні своїх дітей, враховувати їх у роботі як з дітьми, так і з проблемними сім’ями. (Дитина в сім’ї / Упоряд. Т. Науменко. – К.: Ред. загальнопед. газ., 2005. – 128 с.)

Дисципліна і саморегуляція

Методи прилучення дітей до дисципліни – встановлення правил, обмежень та реалізації у конкретних ситуаціях змінюються у часі так само, як і інші аспекти культури.

Так, у 50-60 рр ХХ ст. у книжках з виховання є застереги щодо застосування суворих і подавляючих волю дітей виховних впливів, які призводять до підвищеної тривожності, подавленості, невротичності дитини.

У 70-80 рр. вказувалось на те, що дітям потрібен певний зовнішній соціальний контроль, послідовність і твердість у вимогах батьків для того, щоб діти могли почувати себе спокійно і впевнено.

У 90-х рр. зберігались тенденції до більш вимогливого і суворого батьківського контролю, який поєднується з любов'ю.

Батькам радять:

1. Культивувати у сім'ї атмосферу теплоти, турботи і підтримки. Щасливі діти проявляють велику зрілість; у них добре розвинений самоконтроль і соціальна поведінка.
2. Сконцентрувати увагу на підтримці бажаної поведінки, а не засудженні небажаної. Показувати дітям приклад, підтримувати і заохочувати просоціальну поведінку (допомогу, турботу про інших).
3. Пред'являти дітям розумні вимоги, наполягати на їх виконанні; ясно дати зрозуміти, чого чекають від дитини і бути послідовним.
4. Уникати невинновданого застосування сили і погроз для контролю поведінки дитини. Така поведінка батьків сприяє появі у дітей озлобленості, жорстокості і впертості.
5. Допомогти дитині навчитися володіти собою і розвивати почуття контролю над ситуацією.
6. Використовувати індуктивний метод для допомоги дітям розуміння правил поведінки у суспільстві.
7. Розповідати дітям випадки з життя, історії, казки, які закріплюють у їх свідомості соціальні і моральні цінності.
8. Вчити дітей аналізувати наслідки своїх вчинків, висловлюватись щодо суперечливих питань і причин своєї поведінки.

Це допоможе дитині розвинути почуття відповідальності за свою поведінку.

Контроль дитиною своєї поведінки залежить не тільки від вмілого керівництва і теплоти батьків, але й від того, як дитина орієнтується у ситуації.

Навчання дітей саморегуляції.

Виявляється, теплоти, любові і контролю замало, аби діти вирости здоровими і могли добитися успіху у житті. Науковці підтверджують, що дуже велике значення має те, як батьки борються із своїми емоціями і як вчать виражати емоції своїх дітей. Це впливає не тільки на психічне і фізичне здоров'я дитини, але й на академічні досягнення.

Доведено, що не залежно від того, яким рівнем інтелекта дитина володіє, якщо батьки навчили її справлятися із своїми емоціями, то вона:

- може довше концентрувати увагу,
- має вищі оцінки з читання, математики;
- має менше поведінкових проблем;
- відрізняється більш низькою частотою серцево-судинних скорочень;
- у сечі знайдено меншу концентрацію гормону стресу.

Науковцями були визначені 4 типи батьків :

- 1) ті, що допомагають дітям осмислити свої емоції і конструктивно їх виражати;
- 2) ті, що ігнорували гнів і смуток своїх дітей;
- 3) ті, що засуджували дітей за такі почуття;
- 4) ті, що просто приймали емоції своєї дитини.

Виявилось, що діти батьків із першої категорії випереджали своїх ровесників як в інтелектуальному, так і у фізичному розвитку.

Використана література

1. Баркан А.И. Практическая психология для родителей, или Как научиться понимать своего ребенка. – М.: АСТ-Пресс, 2001
2. Крайг Г. Психология развития. – Пер. с англ. – СПб., 2000.
3. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка родинного виховання: Навч. посіб. – К., 2006. – С. 105-117.
4. Самоукина Н.В. Психология и педагогика профессиональной деятельности. М.: ЭКМОС, 1999. – С. 305-345.
5. Самоукина Н.В. Парадоксы семьи и брака / Психологические записки о любви, семье, детях и родителях. – М.: Русская деловая литература, 1998.

Тема 9. Творче використання методів виховання в умовах сім'ї

Виконання Державної національної програми “Освіта (Україна ХХІ століття)” потребує створення у закладах освіти такої навчально-виховної системи, яка б сприяла максимальному розкриттю й реалізації індивідуальності дитини, закладених у ній природою здібностей, нахилів і талантів, підготовці до свідомого вибору місця у житті, формуванню національної самосвідомості, удосконаленню своєї особистості. Зрозуміло, що виховання здійснюється не лише школою. Особистість є продуктом усього суспільства. Тому, і сім'я, і школа, і громадські організації мають об'єднати свої зусилля для виховання підростаючого покоління.

Родина як компонент системи соціального формування особистості має свої переваги у становленні характеру та світогляду громадянина України. А.Г. Ковальов зазначає, що добра родина: по-перше, дає відчуття належності до певної групи, можливість ідентифікуватися з нею (реалізація потреби людських зв'язків); по-друге, дарує відчуття і дає реальні докази своєї значущості для інших (реалізація потреби самоствердження); по-третє, дає змогу відчувати взаємне тепло (реалізація потреби прихильності); по-четверте, формує почуття своєї неповторності (реалізація потреби самосвідомості); по-п'яте, дає зразок для наслідування (реалізація потреби орієнтації) [1].

Цілком зрозуміло, що сім'я може значно посилити або загальмувати досягнення виховних цілей. М.Ю.Красовицький стверджує, “щоб цей елемент виховної системи виконав свої функції, доцільно:

- на батьківських зборах обґрунтовувати виховні цілі школи (класу), обговорювати і враховувати пропозиції батьків при остаточному їх визначенні;
- проводити лекції та індивідуальні бесіди з батьками про шляхи реалізації в сім'ї визначених школою цілей і тим забезпечити єдність дій;
- вивчати можливості батьків для участі у виховній діяльності та включити їх у цей процес;
- виробляти спільні дії з батьківськими комітетами, асоціаціями, окремими активістами;
- навчати батьків здійснювати оптимальний вибір методів виховання у конкретних ситуаціях взаємодії з дітьми” [2, 52].

Методи виховання як способи спільної діяльності вихователя і вихованця спрямовані на розвиток у нього моральних якостей. Вони передбачають спільну взаємопов'язану діяльність учителів, учнів, сім'ї, дитячого колективу, громадськості з метою створення умов для розвитку кращих людських рис вихованців. З їх допомогою здійснюється передача соціального досвіду і культури суспільства, розкриття духовного потенціалу особистості. К.Д.Ушинський підкреслював, що у вихованні лише особистість може впливати на особистість, лише характером можна створювати характер.

А.С.Макаренко називав метод виховання “інструментом дотику до особистості”. Цим великий педагог ніби хотів підкреслити: вміле використання методів у вихованні можна порівняти із скальпелем у хірургії. У своїй практиці він постійно шліфував методи виховання, шукав найкращі, оптимальні до кожного конкретного випадку. На його думку, немає універсальних методів, один і той же метод в одних умовах може принести позитивний результат, а в інших – негативний.

Вимогливість – один з важливих методів педагогічної взаємодії, але він дає позитивні результати тільки тоді, коли передбачає повагу до особистості дитини. В.О.Сухомлинський підкреслював, що вимогливість і повага до учнів виступають як принциповість, такт, довіра, справедливість та опора на позитивне. Інколи буває й так, що на перший погляд у сім'ї все гаразд, а дитина не засвоює певних вимог батьків, тому що бачить неузгодженість вимог батька і матері. Часто у таких сім'ях немає взаєморозуміння між батьками та вчителями, і тому діти перестають виконувати вимоги школи. “Ми, - писав В.О.Сухомлинський, - повинні турбуватися, щоб у матері й батька було єдине уявлення про те, кого вони зі школою виховують, а звідси і про єдність їх вимог, передусім – до самих себе”[4, 542]

Вимогливість пронизує всю систему методів нашого виховання. Переконаючи, ми вимагаємо морального усвідомлення своїх вчинків, добиваємося певного рівня моральної свідомості. Привчаючи, ми вимагаємо, щоб стали звичними дії, які відповідають цим переконанням. Виховання прикладом має на меті вимогу наслідувати хороше. Заохочуючи, також вимагаємо не спинятися на досягнутому. Караючи, вимагаємо припинити,

загальмувати погане.

Крім того, ми говоримо про вимогливість як про самостійний метод, коли вдаємося до заходів, прийомів впливу, що характерні саме для виховання вимогливістю. Без суворої вимогливості не може бути успішного виховання. Та здійснити її у такий спосіб і отримати бажаний наслідок щастить у тих сім'ях, де з педагогічною мудрістю спираються на всю систему методів. Тільки всі разом, у повному комплексі, вони дають змогу впливати на дитину.

Виховання *переконанням* – один з основних методів нашої системи, оскільки він формує духовну серцевину особливості дитини, її духовний світ: ідеї, погляди, переконання, те, що керує вчинками. Однак основний – не означає єдиний. Про це забувають у тих сім'ях, де з ранку до вечора мучать дітей з будь якого приводу одноманітними за формою моралями.

Уміти доводити, переконувати – велике мистецтво. Переконувати дітей легше, ніж дорослих. Докази старших доходять до них тоді, коли викликають роздуми, якісь сильні хвилювання, пов'язані з тим чи іншим непривабливим вчинком. Щоб викликати такі переживання, треба керуватися життєвим досвідом, моральним рівнем, почуттями дитини, тим, що саме для неї важливе, а не для дорослих.

Так для учня з поганими оцінками, недисциплінованого, значно важливіше щось зовсім інше, ніж хороші оцінки та зразкова поведінка. Очевидно, у цьому й полягає одна з причин, через яку діти потрапляють до розряду "важких". Якщо ж дорослі керуються тим, що важливе для них, а не для дитини, то вони ні в чому не зуміють її переконати. Переконувати дітей вдається лише тоді, коли знаєш, що хвилює, якими інтересами, захопленнями вони живуть, - інакше кажучи, чим викликаний той чи інший вчинок, думка про щось. У сім'ї життя дитини видно, як на долоні: треба тільки дивитися, запам'ятовувати й керуватися своїми спостереженнями, обмірковуючи прийоми переконання.

Досить важливим є виховання *привчанням*. Як привчити дитину діяти відповідно до своїх переконань, знань? На жаль, багатьох батьків ця проблема починає хвилювати лише тоді, коли вони часто стикаються з розбіжністю у своєї дитини між словом і ділом. *Наприклад*: Ігор уже в третьому класі, а в його щоденнику без кінця записують: "Забув змінне взуття!", "Не приніс зошита з математики!". Кожного разу і в школі і вдома Ігор щиро обіцяє, що цього більше не трапиться. Але, коли мати працює, історія повторюється. Секрет простий: мати робить сама навіть те, що повинен виконувати син з першого ж шкільного дня. Адже із привчання до порядку починається виховання дисциплінованої людини.

І якщо в родині хтось із дорослих через велику любов або через те, що "так швидше", спочатку прибирає іграшки за трирічною дитиною, пізніше з цих же міркувань застеляє її ліжко, чистить черевики, складає книжки та зошити у портфель, то правильному формуванню її особистості загрожує небезпека. Порядок, як говорять педагоги, не є наслідок виховання, а є засіб виховання дисциплінованої, вимогливої до себе людини.

Життя у дружній сім'ї, де старші, молодші піклуються одні про одних, сприяє вихованню. У таких сім'ях дорослі не заважають дітям виявляти себе у великих і дрібних справах, хай спочатку сімейних, свої добрі почуття до навколишніх.

Виховання *заохочуванням* теж має свої особливості. Часом дитина, яка зростає у родині одна, стає егоїстичною через те, що всі її захвалюють, задаровують. Всілякі способи заохочення у сім'ях з єдиним дитям часто починають переважати над усіма іншими – і тоді заохочення як метод впливу втрачає свій позитивний вплив.

Останнім часом, особливо в краще забезпечених сім'ях, батьки почали захоплюватися матеріальним заохоченням. За які "заслуги" діти дістають винагороди? *Наприклад*: Сергійко у цій чверті виправив двійку з математики – доведеться купити йому обіцяний велосипед. Наталя так старанно прибрала у квартирі, що безперечно, заслужила модні сережки.

Та коли праця й винагорода за неї перебувають у такій явній залежності, то це поступово формує в людині споживача. Якнайбільше взяти – якнайменше дати! – з таким девізом вона вирушає у самостійне життя. Зовсім інша річ, якщо цей велосипед купують на гроші, зароблені дитиною під час літніх канікул. До трудового карбованця інше ставлення і в того, хто його заробив, і у всіх навколишніх.

Суб'єктивними, часом суперечливими є почуття матерів та батьків до власних дітей. І ці почуття стають на заваді правильному вихованню. Коли заохочують те, що не вимагає значних фізичних і моральних зусиль, уміння поступитися заради інших власними бажаннями, інтересами; коли заохочують надто часто, особливо старших дітей, коли матеріальні заохочення переважають над моральними, – втрачається педагогічна сутність цього методу виховання. Заохочують для того, щоб допомагати людині, яка підростає, ставити перед собою щоразу вищі вимоги, які потребують дедалі більших зусиль.

Підходити із суровими вимогами до самого себе – справа не проста навіть для дорослої людини. Коли діти, і молодші і старші, відчувають, що їхні зусилля помічено і схвалено, що ними пишаються, – це викликає в них бажання продовжувати важку справу, добиватися її успішного завершення. Але те, що буває важким для дошкільного віку, стає легким у віці підліткового. Те, що важко одній дитині, значно легше іншій. Добре, якщо батьки не засипають дітей щедро похвалами. Адже не заслужені заохочення — погана послуга у виховній справі: вони роблять дітей хвалькуватими, зарозумілими, задаваками, що переоцінюють себе.

Метод виховання *прикладом* знають у кожній родині, але найчастіше підходять до нього якимось однобічно. Батьки найбільше ставлять за приклад своїм дітям їхніх товаришів, однолітків, однокласників, особливо відмінників. Дітям часто ставлять за взірець великих видатних людей: розповідають про них, адже в житті геніальних людей завжди багато повчального. Великі люди так само, як і улюблені літературні герої, стають ідеалом людини. Саме

прагнення в чомусь наблизитися до такого ідеалу вже сприятливо позначається на моральному розвитку дітей будь-якого віку.

Проте важко переоцінити значення батьківського прикладу. Якщо батьки викликають у дітей глибоку повагу, захоплення, бажання наслідувати, то й виховання у такій сім'ї дасть добрі наслідки. На жаль, у нас є сім'ї, в яких батьки не можуть бути для своїх дітей взірцем, гідним наслідування. Деякі батьки або матері нехтують рядом тих вимог, які вони самі ставлять перед синами і дочками. Батьки дозволяють собі робити те, чого не хочуть бачити у своїх дітях, показують їм поганим приклад.

Виховання *вимогою* передбачає суворе, критичне ставлення до себе як до вихователя. Батьки часом вимагають від дітей те, що самі не виконують. Зрозуміло, такі вимоги повисають у повітрі. Але й діти знають про ті вимоги, які, поступово ускладнюючи, ми ставимо перед ними. Знати – це тільки перший крок до того, щоб робити те, що знаєш. Робити те, що вимагають, означає докласти якихось зусиль, переборювати певні труднощі, напружуватися. Це не легко, якщо слабка воля, мало розвинене почуття обов'язку, честі. Проте кожна перемога сприяє більшою чи меншою мірою подальшому розвитку цих моральних якостей. Саме у цьому й полягає педагогічна цінність вимоги як методу виховання.

Вимога без контролю також втрачає свою позитивну виховну силу. З одного боку, контроль зміцнює почуття відповідальності, а з другого – дає змогу виявити причину, чому якимось із доручень дитина не виконала.

Не хотів, забув, не зміг, перешкодили ті чи інші обставини – це різна реакція на вимогливість, що передбачає або допомогу дорослих, або осуд з їхнього боку. Вимогливість без контролю породжує байдужість до неї. Виховання розумною вимогливістю поступово дає добрі наслідки. Коли ж підліток сам починає ставити перед собою якісь серйозні вимоги, то це означає, що виховання було правильним.

Особливої уваги потребує виховання *покаранням*. Залякати, приборкати, завдати болю – ось у чому суть покарання на думку багатьох батьків. Покарання повинне відігравати роль помсти – так звикли вважати вони. Але сьогоденне життя відкидає, спростовує ці уявлення. Життя переконує нас і в іншому: у родинях, де скаржаться, що всілякі догани та заборони теж "не впливають", не вміють ними користуватися. Якого ж виховного ефекту ми чекаємо від таких покарань? Вони повинні формувати стійкий характер, зміцнювати волю, виховувати почуття відповідальності за свої вчинки, збуджувати бажання чинити опір поганому, переборювати спокуси до порушення норм дисципліни.

У багатьох сім'ях не вдається домогтися таких результатів. І найчастіше там, де карають за провину, не беручи до уваги мотивів поганого вчинку. Один хлопець встряє в бійку, щоб когось образити, інший – з метою захистити ображеного. Якщо їх покарати однаково, то в очах одного покарання знецінюється, а на думку іншого, воно несправедливе. А несправедливі покарання залишають байдужими чи озлобляють дітей або через почуття

помсти штовхають їх на нові погані вчинки.

За принципом „Аби покарати!” діють і тоді, коли, караючи, не беруть до уваги ні віку, ні індивідуальних особливостей, ні нагромадженого морального досвіду поведінки, не думають над тим, за яких умов те чи інше покарання корисне і розвиткові яких рис воно може сприяти. Виховна ситуація, якою доводиться керуватися, обираючи міру покарання ніколи не повторюється!

Визначаючи характер осуду, потрібно брати до уваги, звичайно, і вік дитини, її темперамент. Одна дитина дуже довго виконує домашні завдання через те, що вона повільної вдачі, за темпераментом – флегматик. Такій дитині потрібно допомогти оволодіти прийомами, що прискорюють роботу, а не позбавляти її прогулянки. Інша дитина тягне, відкладає роботу через лінощі. Отже, її треба примушувати виконувати під час прогулянки те, чого вона не зробила вчасно. Карати працею – це означає пов'язувати з нею неприємні переживання, викликати відразу до неї. А праця проходить через усе життя людини, вона – наша моральна основа.

Але ж серед заходів покарання, які схвалює педагогіка, є й такі, причому дуже дійові: насмітив – прибери, подер – заший, зламав – полагодь. Хіба це не покарання працею? Ні! Це якраз той вплив, який дає дитині можливість відчувати задоволення від того, що вона своєю працею спокутувала провину. Крім того, сприйнята як справедлива форма осуду, вона переконує на власному досвіді, що створювати щось завжди важче, ніж руйнувати. Така форма переконання дуже корисна для морального розвитку.

Неправильне застосування дорослими методу покарання часто проявляється у невідповідності між провиною та самим покаранням, в одноманітності прийомів тощо. Провина серйозна, а покарання у двох словах: "Більше так не роби!". Сьогодні покарали за дрібницю, а завтра байдуже пройшли мимо чогось важливішого. Провини за характером найрізноманітніші, а слова ті самі, вони вже приїлися: "Соромно за тебе! Давно час за розум узятися!". Такі покарання не примушують ні замислитися, ні хвилюватися, ні поставитися до себе критично. Для виховного процесу вони марні.

Та найбільша біда, коли діти нікого не хочуть слухати. Таке трапляється внаслідок зловживання якимось одним методом у вихованні. Таким універсальним методом у сім'ї стає здебільшого саме покарання. Ото ж, коли карають, не враховуючи педагогічних та психологічних вимог до застосування цього методу, то створюється тільки видимість суворого виховання.

Отже, успішне виховання дітей у сім'ї залежить не від батьківської суворості чи доброти. Це питання значно складніше, оскільки вимагає від батьків знання психології сучасної дитини та цілісної системи виховання. Адже система виховної роботи передбачає доцільність, послідовність, планомірність, безперервність, гнучкість як у змісті, так і у формі впливу на дітей.

Формування всебічно розвинених людей – така мета виховання. Вона вимагає також різноманітних методів виховання, кожен із яких доповнює інші. Але на перше місце у системі виховних впливів ставляться переконання,

вимога, привчання, а покарання й заохочення виступають лише допоміжними методами – ними треба користуватися рідко і тільки тоді, коли є цілковита певність, що вони дадуть бажаний наслідок.

Щоб глибоко осягнути різноманітність прийомів, засобів які характеризують усі методи виховання, щоб навчитися творчо застосовувати їх у численних життєвих ситуаціях щодо дітей, а кожна дитина по-своєму неповторна, доведеться як соціальному педагогу, так і батькам безперервно поповнювати свої педагогічні знання, щось переглядати, переоцінювати свої погляди на виховання.

Література

1. Ковальов А.Г. Психология современной семьи. – М., 1988. – С. 40.
2. Практична педагогіка виховання: Посібник з теорії та методики виховання / За ред. Красовицького М.Ю. – Київ-Івано-Франківськ, 2000. – 218 с.
3. Родинна педагогіка: Навч.-метод. посібник / А.А.Марушкевич, В.Г.Постовий, Т.Ф.Алексєєнко та ін. – К., 2002. – 216 с.
4. Сухомлинський В. Сто порад учителєві // Вибр. твори. В 5 т. – К.: Рад. Школа, 1976. – С. 542.

Тема 10. Основні концепції та філософія змісту виховання батьків

Виховуючи, ми “запрограмовуємо” дитину на майбутнє, тобто готуємо до самостійного життя, яке несе в собі численні обов’язки перед конкретними людьми, перед суспільством.

Дослідження показують, що стан вихованості сучасних дітей і педагогічної культури батьків не відповідає потребам і запитам розбудови демократичного суспільства в Україні. Аналізуючи досвід родинного виховання і результати психолого-педагогічних досліджень, доходимо таких висновків. Досить часто батьки розуміють ту мету, до якої треба прагнути, виховуючи свою дитину, які особисті якості слід у неї формувати, але іноді вони зовсім не знають, як це робити. Саме цим можна пояснити розбіжність між практикою сімейного виховання і загальними педагогічними уявленнями батьків.

Стосовно сім’ї на перший план виходять нині завдання, пов’язані з вихованням дорослих, з підготовкою їх до виконання батьківських ролей. Бо, як писав Я.А. Коменський, “ніхто не може зробити людину мудрою, окрім мудрого, ніхто – красномовною, окрім красномовного, ніхто моральною та благочестивою, окрім морального та благочестивого”. Успішність розв’язання цих завдань значною мірою залежатиме від чіткого усвідомлення того, що педагогічна культура є складним, інтегрованим, динамічним і особистісним утворенням, а основними педагогічними принципами у дидактиці виховання дорослих, тобто батьків є зосередженість на проблемах виховання, практичність та єдність процесу їх навчання і життєвих ситуацій у сім’ї.

У міжнародній теорії і практиці поняття “педагогічна культура батьків” не існує. Є термін “виховання батьків”, який значно ширший за змістом. Його суть – у допомозі батькам у виконанні ними виховної функції і стосується всіх сторін сімейного життя.

Необхідність проведення роботи з виховання батьків базується на тому, по-перше, що батькам потрібна підтримка; по-друге, дитина має право на те, щоб мати педагогічно освічених батьків; по-третє, суспільство прагне захистити себе від соціальних проблем, які виникають внаслідок поганого виховання дітей (злочинність, алкоголізм, психічні відхилення тощо).

З глибокої давнини до нас дійшли повчання св. Ієроніма, які свідчать, що ідея виховання батьків не нова. Пізніше до цієї проблеми звертались М. Лютер, Я. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, І. Песталоцці, Ф. Фребель та ін. У нашому столітті інтерес до проблеми сім’ї посилюється.

Майбутнє цієї проблеми пов’язане в першу чергу з підвищенням якості виховання. Його результатом є: педагогічна культура батьків, педагогічна компетенція і педагогічна рефлексія, які позитивно впливають на здатність батьків виконувати свої виховні функції.

Аналіз досліджуваної проблеми дозволяє виділити два основних завдання виховання батьків:

- 1) накопичення педагогічних знань, необхідних батькам для виховання дитини;
- 2) самовиховання або саморозвиток батьків, зростання їхньої самосвідомості і визначення особистісної шкали цінностей.

Отже, справжнє виховання батьків розпочинається з усвідомлення ними можливостей і потреб особистого внутрішнього вдосконалення. Це постійний шлях свідомого саморозвитку дорослих, що потребує цілісної педагогічної системи як певної сукупності взаємопов’язаних засобів і методів, необхідних для забезпечення організованого, цілеспрямованого і прогнозованого педагогічного впливу на формування особистості із заданими якостями.

Отже, мета виховання батьків – набуття ними знань про сім’ю і виховання дітей. Зарубіжними вченими розроблено і апробовано декілька концепцій проблеми виховання батьків. Окремі з них мають численних прихильників і набули досить широкого резонансу.

Адлерівська модель. Розроблена американським психологом А. Адлером та Р. Дрейкусом. Її філософський розвиток бере початок з ідеї особистості, яка за природою соціальна, тож розглядати її потрібно тільки через призму соціальних стосунків.

Основними поняттями адлерівської теорії є “рівність”, “співробітництво” і “природні результати”. З ними пов’язані два центральні принципи виховання: відмова від боротьби за владу та врахування потреб дитини. Ця модель виховання наголошує на рівності батьків та дітей як у правах, так і у відповідальності. Під рівністю не мається на увазі тотожність. Головна ідея полягає в тому, щоб навчити батьків поважати унікальність, недоторканість та

індивідуальність дітей з раннього віку і не ставитись до них, як до особистої власності.

Завдання і принципи виховання батьків:

- сім'я – це організація, діяльність якої будується на розумінні кожним членом своїх завдань і обмежень;
- почуття ідуть за думкою і поведінкою. Людина ставиться доброзичливо до тих, хто відповідає так само. Члени сім'ї повинні створювати теплі і дружні стосунки поміж себе;
- люди можуть співпрацювати лише будучи рівноправними, а це означає, що кожен член сім'ї повинен навчитись поважати іншого як рівноправну особистість;
- розум більше допомагає у вихованні, ніж сила. Батьки повинні уникати конфліктів з дітьми і прагнути до ролі упорядника, керівника;
- у вихованні треба керуватись внутрішньою логікою взаємовідносин: батьки повинні дати можливість дитині відчувати вже в ранньому віці наслідки своїх дій і поведінки; так дитина зрозуміє, як влаштований світ.

Два головних завдання виховання дітей є такими: допомогти батькам зрозуміти дітей, увійти в їхній спосіб мислення і навчитись розбиратись у причинах і значенні їхніх вчинків; допомогти кожному з батьків розвивати свої методи виховання дитини з метою формування її як особистості.

Навчально-теоретична модель. Розроблена К.Ватсоном, Б.Скінером. Учбово-теоретичний напрямок виховання батьків заснований на загальній теорії біхевіоризму. Головна ідея – зміна поведінки батьків відбувається під впливом переосмислення особистої поведінки і поведінки дітей, оскільки батьки навчаються оперувати факторами, які впливають на поведінку всіх членів сім'ї, а відтак регулювати взаємостосунки. Представники цього напрямку виділяють звичайно три способи формування соціальної поведінки: позитивне підсилення (заохочення); негативне підсилення (покарання); відсутність підсилення (нульова увага).

Завдання і принципи виховання батьків:

- прищепити батькам навички соціального спостереження (навички діагностування);
- допомогти їм засвоїти теорію і навчитись практично її застосовувати;
- навчити батьків створювати певну оціночну програму для більшої ефективності у формуванні правильної поведінки дитини.

Батьки повинні навчитись оцінювати і розраховувати поведінку (власну і дітей) у трьох аспектах: чи робить людина щось зайве; чи вона робить щось недостатньо; наскільки важко людині завжди робити те, що є загальноприйнятим і вважається доцільним. Головне поняття навчально-теоретичної моделі: “соціальні навички поведінки”. Тобто людина має навчитися діяти відповідно до ситуації, взаємодіючи з середовищем.

Модель чуттєвої комунікації. Бере початок з теорії особистості лікаря-практика К. Роджерса, котрий вірив у природну здатність людини творити добро і нести його іншим. Для цього їй потрібні лише умови, в яких вона

змогла б самовиразитись. Найкращі з них ті, що дають змогу стерти різницю між “Я” ідеальним і “Я” реальним. Якщо говорити про дитину, то відповідно до цієї умови, їй необхідне усунення суперечностей між уявленням про те, як її люблять, і дійсним рівнем цієї любові. Автор моделі американець Томас Гордон у своїй теорії відштовхуючись від позиції К. Роджерса, зосереджує увагу на комунікативних стосунках і навичках спілкування. Найбільше його цікавлять шляхи передавання почуттів від людини до людини – звідси і назва теорії.

Головним принципом теорії є те, що батьки не повинні давати дитині готові рецепти поведінки на всі випадки життя, нав'язувати їй свої цінності і погляди. У вихованні слід дотримуватись щирості а не послідовності.

Завдання і принципи виховання батьків:

- вміти активно вислуховувати, вміти почути те, що дитина хоче сказати батькам;
- вміти довести до свідомості дитини власні слова, тобто вміти сказати так, щоб дитина зрозуміла;
- вміти застосовувати принцип “обоє мають рацію”, вирішуючи сумнівні питання.

Т. Гордон вважає, що будь-яка проблема повинна вирішуватись батьками разом з дітьми. Це відбувається у такій послідовності:

- 1) визначається і пізнається сама проблема;
- 2) продумуються варіанти її вирішення;
- 3) зважується кожен варіант;
- 4) вибирається той варіант, що найбільше підходить;
- 5) відшуковуються способи вирішення проблеми;
- 6) оцінюється вірогідність успіху.

Модель транзакційного аналізу. Основоположники – Е. Бернс, М. Фін. В її основі – психологічна теорія взаємовпливів і взаємостосунків між людьми, яка ґрунтується на психоаналітичній теорії особистості. Згідно з нею, людина може відчувати, оцінювати дійсність і поводитись у різних ситуаціях трьома способами: по-дитячому (спонтанність, творчість, інтуїтивність), по-дорослому (систематичність спостережень, раціональність і об'єктивність, логічність) і по-батьківському (це дотримання норм поведінки, формування навичок і цінностей, їх дотримання). Всі три начала в особистості людини розвиваються поступово у взаємодії з довкіллям.

Отже, “транзакційний аналіз” – це метод дослідження всіх цих виявів особистості, їх взаємовпливів і систематизації отриманих у результаті цього дослідження знань. Модель вчить батьків ставити себе на місце дітей, краще їх розуміти і на цій основі допомагати їм вирішувати проблеми. Таким чином, за даною теорією, ключ до зміни поведінки у зміні взаємостосунків між батьками і дітьми.

Завдання у вихованні батьків:

- навчити членів сім'ї йти на взаємні компроміси і розумно користуватись ними в інших соціальних сферах;
- навчити батьків знаходити спільну мову з дітьми, доводити до їхньої свідомості власні потреби і розуміти потреби дитини;
- навчити батьків діяти так, щоб своєю поведінкою вони сприяли розвиткові здорової і щасливої особистості дитини.

Модель групових консультацій. Теорія була розроблена Х. Джінотом. В основі цієї моделі лежить ідея навчити батьків переорієнтовувати себе залежно від потреб дитини. А також зосереджуватись на практичних речах і розглядати перш за все проблемні ситуації. Умовою розвитку самосвідомості дитини є позитивне сприйняття батьками їх батьківських функцій. Особливістю теорії є те, що вона пронизана симпатією і повагою до батьків.

У своїх консультаціях автор розглядає конкретні питання: як говорити з дитиною; як хвалити і карати; піднімає проблеми дисципліни; щоденних занять; страхів дитини; привчання її до гігієни тощо. Серед його настанов були такі: батьки можуть сердитись на дитину, але не мають права ображати її особистість; дитину треба сприймати такою, якою вона є; не можна засуджувати почуття дитини, потрібно пояснити дитині причини заборон, тим самим готувати її до самостійного вибору.

Принципи виховання батьків:

- уважно слухати дитину: таким чином батьки показують, що до її думки прислуховуються і цінують її, зміцнюють повагу дитини до самої себе;
- не давати дозріти “плодам заздрощів”, уникати таких дій і слів, які можуть образити, викликати злість; попереджувати образи, погрози, зневажливі прізвиська, звинувачення і командирський тон.

Завдання виховання батьків:

- утвердження самоповаги батьків, що приведе їх до почуття задоволення своєю роллю, а задоволенні своєю роллю, поважні батьки виховують здорову особистість;
- емансипація батьків, заохочення їхнього бажання краще пізнати самих себе, внаслідок чого батьки краще зможуть зрозуміти свою дитину.

Групові консультації покликані допомогти батькам побороти проблеми, які виникають у процесі виховання дітей. Тут не потрібні ніякі структурні зміни людської особи, головне допомогти батькам уникнути непотрібних стресів та краще орієнтуватися в різних сімейних ситуаціях.

Як окреме спрямування в проблемі виховання батьків існує психоаналітична теорія. Її автори – американці Дж. Боулбі, Д. Уіннікотт, Е. Еріксон та ін. Вона лягла в основу розробки методів для соціальної роботи в сім'ї. Першочергове завдання – науковий підхід в організації догляду за дітьми раннього віку. Акцент робиться на біоенергію, яка наповнює дитину вже в момент її народження та визначає всі потреби і нахили індивіда. Саме нею пояснюється поведінка, її мотиви і думки.

Як свідчить світовий досвід, найбільш поширеною теорією виховання батьків можна вважати християнське спрямування. Християнське виховання батьків має глибоку історію, оскільки церква упродовж багатьох століть активно впливала на життя сім'ї і виховання дітей. Центральне місце в теорії відводиться релігійним цінностям. Провідним теоретиком християнського спрямування виховання батьків вважається американець Росс Кемпбелл.

Найголовнішим у проблемі, на думку Кемпбелла, є те що батьки не мають чіткої уяви про те, як вони повинні будувати стосунки зі своїми дітьми. Відповідь він пропонує шукати у християнському вченні, де центральне місце у вихованні батьків відводиться вияву глибокого почуття любові до дітей не залежно від їх віку. За цією теорією, виховання дітей перебуває у прямій залежності від створення близьких і міцних стосунків між батьками. У цьому розумінні шлюб, а, значить і виховання дітей, має суспільне значення, оскільки стосується всіх людей, незалежно від їх релігійних переконань.

Зміна умов життя й ідеології суспільства дає змогу по новому підійти до вирішення проблеми виховання батьків, на основі врахування свого та світового досвіду, а тому, існуючі концепції, на думку вчених, є розрізненими, роздробленими, часто суперечать одна одній, а тому змінюються і доповнюються.

Порівняльний аналіз цих моделей показує, що знання, якими оперує будь-яка програма для виховання батьків, вчать людину правильній поведінці в певних ситуаціях сімейного життя. Ці знання допомагають батькам відчувати себе впевненіше, випробовувати свої сили, створити особливі стосунки між дорослими і дітьми. Вони заохочують батьків уважніше придивлятися до дитини, спостерігати реакцію дитини на ті чи інші дії дорослих. Спільним для всіх моделей є те, що кожна з них по своєму передає батькам якусь ідею, яка необхідна для здійснення виховних функцій, в ній обстоюється певна думка, на базі якої батьки можуть будувати свій стиль виховання.

1. Алексєєнко Т.Ф. Основні концепції та філософія змісту виховання батьків // Поч. школа. – 1996. – №8.

Тема 11. Форми співпраці школи і родини у вихованні дитини

Спільна робота школи і родини ґрунтується на принципах гуманістичної педагогіки: пріоритетності сімейного виховання, громадянськості, демократизму, гуманізації взаємин педагогів і батьків, педагогізації батьків. Основну роботу з батьками школа проводить через батьківські об'єднання, які мають різні назви – батьківські комітети, ради, конгреси, асоціації, асамблеї, президії, клуби тощо. Кожне з таких об'єднань має свій статут (положення, план, регламент), яким визначаються головні напрями діяльності, права та обов'язки учасників виховного процесу. У багатьох випадках складається єдиний план спільної діяльності сім'ї, школи і громадськості. А там, де

перейшли до більш тісної інтеграції шкільного і сімейного виховання, створюються комплекси "школа - родина".

Форми і методи роботи вчителя, класного керівника з батьками бувають індивідуальними, груповими і колективними. Провідна роль належить індивідуальним формам роботи: відвідуванню сім'ї учня, пропаганді сімейного виховання, виконанню батьками педагогічних доручень, педагогічним консультаціям тощо [40].

Відвідування сім'ї учня допомагає з'ясувати умови життя школяра, загальну та педагогічну культуру родини, ознайомитися з досвідом виховання, дати поради і домовитися про єдині вимоги до учня. При цьому важливо дотримуватися двох умов:

1. Відвідування сім'ї повинно здійснюватись за запрошенням. Адже не кожен час є зручним для відвідування родини учителем: раптова його поява може збентежити батьків, зайнятих тими чи іншими справами; у них у той час можуть бути родичі, гості; врешті, він (вчитель) може й не застати батьків дома.

2. До відвідування потрібно готуватись. Підготовка полягає у визначенні найцікавішого, найкращого у своїх вихованцях. Це цінне слід осмислити і оцінити так, щоб психологічно тонко і педагогічно правильно прозвучали слова вчителя.

Потрібно пам'ятати, що перше відвідування сім'ї молодшого школяра може не розв'язати всіх питань. Тому вчитель має бути мудрим і терплячим. Він повинен зробити для себе висновки, якої лінії притримуватись у взаємодії з даною сім'єю, намітити план вимог, порад, рекомендацій. Після відвідування сім'ї вчитель робить короткі нотатки своїх спостережень, намічає шляхи співпраці з даними батьками. Приходячи наступного разу, учитель перевіряє виконання своїх рекомендацій, цікавиться новими труднощами у стосунках з дитиною.

Іншою не менш важливою формою встановлення контактів із сім'єю, батьками є пропаганда сімейного виховання. З цією метою класний керівник може використати багатий матеріал журналів "Сім'я", "Світ сім'ї", "Журнал для батьків", "Обдарована дитина" та іншу літературу з сімейно - шкільного виховання.

Встановленню контактів сприяє спілкування батьків і класного керівника у процесі виконання батьками педагогічних доручень. Це може бути керівництво гуртком за інтересами, дитячим клубом, об'єднанням за місцем проживання, спортивною секцією; сприяння у проведенні екскурсій, в організації зустрічей з цікавими людьми; у створенні класної бібліотеки; участь у розвитку і зміцненні матеріальної бази школи, у вирішенні господарських завдань тощо.

До форм індивідуальної роботи належать педагогічні консультації, в основі яких лежать відповіді на запитання батьків. Психолого-педагогічними основами консультації є прихильне ставлення учителя до ініціативи батьків: вияв готовності до надання допомоги сім'ї; конкретні рекомендації і поради з питань, з якими звернулись до педагога батьки.

Індивідуальна робота вчителя з батьками складна і різноманітна, має гарні результати, якщо планується на весь навчальний рік. Перевагою індивідуальної роботи є те, що батьки, знаходячись наодинці з учителем, відвертіше розповідають йому про свої проблеми, ускладнення у стосунках з дітьми. Але ця перевага породжує обов'язкове правило: зміст індивідуальної бесіди повинен залишатися надбанням тільки тих, хто бесідує. Батьки повинні бути впевнені, що все розказане учителю залишиться між ними. Індивідуальне спілкування вчителя з батьками дає змогу педагогу не тільки впливати на них, але й допомагає дібрати правильний підхід до дітей.

Велике значення має перша зустріч батьків і вчителя. Звичайно вона відбувається до початку навчального року або при записі дитини до школи. Учитель має бути терплячим, доброзичливим, готовим вислухати під час розмови батьків. Після першої зустрічі останні мають переконатися у професійності вчителя, якому вони довіряють свою дитину. Особливу увагу батьків молодшого школяра у першій розмові потрібно звернути на підготовку дитини до приходу у школу.

Для того, щоб учитель міг раціонально спланувати індивідуальну роботу з батьками учнів класів, при першій зустрічі їм можна запропонувати анкету. Зміст запитань може варіюватись в залежності від контингенту батьків, зацікавленості вчителя в отриманні відповідей з певної теми. Для проведення індивідуальної роботи з батьками вчителю слід ознайомитися з документами кожного учня. Переглянувши особові справи, педагог відмічає, з ким із батьків необхідно зустрітись індивідуально, кого можна запросити у школу на колективну бесіду.

Корисним для вчителя буде ведення щоденника зустрічей з батьками, тому що важко пам'ятати все те, що стосується учнів і передбачити перспективу виховання. Для батьків майбутніх першокласників будуть корисними пам'ятки, які допоможуть їм зорієнтуватись у новій для них ролі – батьки молодшого школяра.

Важливою формою індивідуальної роботи вчителя з батьками є індивідуальна бесіда. Основна мета бесід і консультацій – отримання відповідей на запитання, які цікавлять батьків, встановлення тісного взаємозв'язку з сім'єю. В індивідуальних бесідах батьки відкритіше розповідають про невдачі, турботи, які викликає поведінка дитини. Зміст такої форми роботи може бути різноманітним, а головна мета – педагогічна освіта батьків. Отже ми бачимо, що індивідуальна робота дозволяє здійснити вчителю початкових класів диференційований підхід до батьків, а через них і до дітей, зробити дорослих своїми помічниками у досягненні єдиної мети виховання особистості. Доречне використання учителем індивідуальних форм роботи залежно від ситуації засвідчує рівень його майстерності.

Великі можливості у вирішенні навчально-виховних завдань відкривають групові та колективні форми роботи вчителя з батьками молодших школярів. До колективних форм роботи з батьками належать: батьківська школа, що створюється для переконання всіх батьків у необхідності вивчення основ

гуманістичної педагогіки, педагогіки співробітництва, діяльнісного підходу. Результатом повинно стати стимулювання намагання поповнити свої знання, оволодіння практичними навичками виховання дітей у сім'ї.

Педагогічний лекторій, метою якого є акцентування уваги батьків на актуальних проблемах виховання. Ця форма забезпечує оволодіння батьками систематичними знаннями основ теорії виховання.

Університет педагогічних знань, який передбачає більш складні, порівняно з попередніми, форми роботи по оволодінню теорією виховання. Навчання передбачає лекційний курс, а також семінарські заняття.

Важливою формою роботи є колективні бесіди і консультації, які будуються на основі плану роботи, індивідуальних бесід з батьками, відвідування сімей, спостережень за поведінкою дітей у школі, громадських місцях. Колективні консультації можуть бути запланованими і незапланованими. Для всіх батьків доречно буде провести консультації юриста, робітників міліції, педіатра і дієтолога, психолога та ін. Консультації для батьків вимагають ретельної підготовки.

Підсумкові річні науково-практичні конференції батьків з проблем виховання. Основним їх завданням є обмін досвідом сімейного виховання, розповсюдження і впровадження найкращого досвіду сім'ї. Визначається найбільш актуальна проблема з питань сімейного виховання, протягом року проводиться її теоретичне і практичне вивчення в школі і сім'ї, наприкінці року підводяться підсумки. Важливу роль у проведенні такої форми роботи відіграє підготовка батьків. Необхідно, щоб їх виступи були добре підготовленими, емоційними. Цікавими для батьків молодших школярів є читацькі конференції. Вони відіграють велику роль у здійсненні взаємозв'язку між педагогічною освітою і самоосвітою батьків. На таких конференціях обговорюються книги, проводяться дискусії, аналізуються складні проблемні ситуації.

День відкритих дверей або батьківський день – проводиться, як правило, перед початком чверті, семестру з метою привернути увагу батьків до роботи всієї школи, до питань виховання. До цього дня для батьків готується концерт з попередніми виступами шкільного активу, проводяться зустрічі і у класах, організуються виставки кращих малюнків, учнівських виробів та інше, проводяться спортивні змагання на приз батьківського комітету, перегляд художніх фільмів на теми виховання та інше. Ефективною формою роботи вчителя з батьками демонстрація кінофільмів - короткометражних, документальних, художніх. Вона, звичайно, поєднується з іншими формами роботи: лекцією, конференцією, зборами тощо.

Класні батьківські збори – традиційна форма роботи. Збори класні керівники проводять на початку навчального року та наприкінці чверті. На них обговорюються найбільш важливі питання виховання дітей в школі та сім'ї. Добре підготовлені і вдало проведені збори допомагають краще організувати сімейне виховання. Класний керівник не може обмежуватись лише інформацією про успішність та дисципліну. Він знайомить батьків з досвідом

виховання в сім'ї, допомагає краще розібратися в складних питаннях сімейної педагогіки. Корисно познайомити батьків з планами роботи класного керівника.

У звіті класного керівника перед батьками про навчально-виховну роботу класу можуть прийняти участь і учні. Форми їх участі бувають різні: виставки учнівських робіт, концерти і інше. Не варто проводити спільні збори батьків і учнів у формі аналізу дисципліни, звіту про успішність і т. д., тому що подібні збори, як правило, приносять більше шкідливого, ніж корисного. Іноді класні керівники проводять тематичні збори. Вони допомагають озброїти батьків педагогічними знаннями. Теми зборів намічаються в залежності від виховних задач і запитань батьків.

Збори, звичайно, не можуть обмежуватись лише доповіддю чи лекцією. Важливо забезпечити обмін досвідом сімейного виховання. Так, на зборах, присвячених організації режиму дня учнів, батьки можуть розповісти про розпорядок дня дитини, про участь їх у спільній праці, про організацію позакласного читання. Важливо, щоб батьки були не тільки слухачами, а й пропагандистами досвіду виховання. Звичайно, не завжди вони можуть пояснити як їм вдається добитися успіху у вихованні. Задача класного керівника – допомогти добре підготуватися до зборів.

Іноді збори проходять без активної участі батьків. Так буває в тому випадку, якщо класний керівник не підтримує контакту з сім'ями учнів. Важливо раніше попередити батьків про тему батьківських зборів. У багатьох випадках збори перетворюються в засудження батьків невстигаючих та недисциплінованих учнів. На такі збори батьки намагаються не приходити, або ж після них застосовують тілесні побої дітей.

У школах, а іноді і в окремих класах проводяться збори батьків учнів. На них обговорюється питання про роль батька у вихованні дитини. Такі збори проходять жваво і активно за умови, якщо класний керівник приводить конкретні приклади з практики сімейного виховання. Не обов'язково при цьому називати прізвища батьків, що відхиляються від виховання дітей. Важливо розповісти про досягнення та недоліки в сімейному вихованні, щоб батьки відчули свої помилки і зробили необхідні висновки. Зустрічі з батьками не тільки корисні, але й в деяких випадках необхідні. Разом з батьками варто шукати шляхи закріплення в учнів позитивних якостей і долати недоліки в їх поведінці.

Існує цікава форма колективної роботи з батьками – родині свята. Часто учителі не проводять такої форми роботи із-за відсутності знань і досвіду їх проведення. Родинні виховні заходи дають можливість активізувати батьків, перетворити їх із пасивних спостерігачів в учасників організації навчально-виховного процесу молодших школярів, виявити інтереси й уподобання кожної сім'ї, відродити звичаї і традиції нашого народу. Процес підготовки і проведення родинного виховного заходу включає:

1. Вибір теми і форми проведення виховного заходу.
2. Визначення мети родинного свята.
3. Добір доцільної системи малих підготовчих заходів.

4. Визначення дати і місця проведення.
5. Складання сценарію, продумування ходу виховного заходу.
6. Визначення учасників, розподіл доручень.

Тематика родинних виховних заходів обумовлена основними напрямками орієнтовного змісту виховання молодших школярів у національній школі, підпорядкована навчально-виховним завданням і психологічним особливостям молодших школярів. Мета родинного виховного заходу має включати виховні розвиваючі і навчальні цілі. Ефективність проведення таких заходів залежить від чітко визначеної дати, місця проведення, ретельності підготовки всіх учасників свята. Сценарій має бути лаконічним, послідовним, емоційно насиченим, відображати попередньо проведену роботу [38;39].

Однією із форм педагогічної освіти батьків є сюжетно рольові ігри. Необхідною умовою їх правильної організації є попереднє теоретичне опрацювання та осмислення вчителем ролі гри в структурі педагогічної освіти. Сюжетно-рольова гра – це певні ситуації, про які батьки мають уявлення (досвід власних спостережень в реальному житті), передбачає колективний та індивідуальний аналіз. Гра дасть змогу частіше залучати батьків до порівняння різних факторів, позицій, явищ аргументувати свою думку дітям. Певні ігрові сюжети допоможуть батькам свідоміше засвоювати пропонований зміст, аналізувати певні ситуації, що виникають у сім'ї, коригувати свій виховний вплив на дітей.

Для зручності підготовки і проведення сюжетно-рольової гри її процес умовно можна поділити на три етапи: перший включає постановку ведучим гри мети та розподіл ролей між учасниками, короткий інструктаж проведення гри. На початку гри вчитель запрошує батьків до участі в ній, запропонувавши разом вирішити конкретну ситуацію. Другий етап – безпосередня організація процесу гри в умовах наведеної ситуації. Учитель ставить завдання батькам знайти можливий правильний вихід у вирішенні проблеми, наведеної в ситуації. Далі учасники гри приступають до самостійного вирішення проблеми. На третьому етапі підводяться підсумки та аналізуються результати гри. Учитель доповнює експертів, вказує на позитивні моменти гри, допущені помилки, коротко узагальнює і систематизує отримані результати, разом з батьками визначає перспективи їх майбутньої виховної діяльності та способи їх реалізації.

Отже, використовуючи в педагогічній освіті батьків групові, колективні та індивідуальні форми роботи, весь педагогічний колектив школи, особливо класний керівник, доводять батькам важливу істину: найпершими вихователями дітей є батьки, саме в сім'ї закладаються основи людяності і культури, тут корінь духовності. Забувши про це ми часто стикаємось з відчуженістю, протистоянням, а то й конфліктами між сім'єю та школою. Педагогічна освіта батьків – це перша цеглина у фундаменті їх взаємодій. Якщо учитель належним чином налагодить її, то може реально сподіватися на активну участь у всіх шкільних справах, на поліпшення умов життя, розвитку, навчання та виховання дітей.

З метою пропаганди педагогічних знань серед батьків організовують бесіди і лекції на педагогічну тематику. Їх проводять або для батьків учнів одного класу, або окремо для батьків учнів початкових класів, середніх і старших класів, що дає змогу враховувати вікові особливості дітей. Ці заходи ефективні лише тоді, коли спираються на конкретні факти, проілюстровані цікавими прикладами з питань сімейного виховання. Орієнтована тематика бесід: «Від чого залежить розвиток дитини»; «Показники розумового розвитку учня початкових класів»; «Як допомогти дітям учитися»; «Спілкування дітей»; «Про культуру поведінки»; «Як виховати любов до праці»; «Здоров'я вашої дитини»; «Родина і спорт»; «Мікроклімат родини»; «Про сімейну демократію»; «Перші кроки до творчості»; «Беручи до уваги здібності»; «Абетка харчування»; «Батьки й шкільні оцінки»; «Виховання моральних почуттів».

Глибшому пізнанню методики сімейного виховання сприяють тематичні вечори і вечори запитань та відповідей, на які запрошують працівників правоохоронних органів, лікарів та інших фахівців, причетних до проблем виховання підростаючого покоління.

Для педагогічної пропаганди серед батьків використовують також диспут. Він найприйнятніший за умови, що у класі або у школі сформувався дружний батьківський колектив і кожен може відверто висловитися стосовно обговорюваної проблеми. Диспут не лише збагачує батьків знаннями з педагогіки, більш тісним контактам з учителями, але і створює додаткові можливості для врахування індивідуальних особливостей батьків при засвоєнні ними педагогічної інформації.

Серед *нетрадиційних* форм виділяють:

Педагогічний десант – виступи педагогів з актуальних проблем виховання дітей на підприємствах, в установах, де працюють батьки, у мікрорайонах, на літніх майданчиках; влаштування виставок, випуск спеціальних стіннівок тощо.

Дерево родоводу – це зустрічі поколінь, роздуми над проблемами виховання, звернення до джерел народної педагогіки.

Народна світлиця – форма роботи, завданням якої є звернення до народних традицій, формування особистості школяра через природу, спілкування батьків з вихованцями через природу, спільну діяльність батьків, дітей та педагогів.

Сімейна скринька – форма роботи з батьками, основу якої складає добірка матеріалів з досвіду сімейного виховання. Вона може включати опис традицій, сімейних свят, щоденник матері, опис складних ситуацій з варіантами їхнього вирішення. Сім'ї запрошуються до читання та обміну матеріалами.

«Круглий стіл», педагогічний трикутник, батьківський ринг – ці форми роботи з батьками надають можливість обмірковувати різні ситуації у вихованні, вивчити та проаналізувати досвід подолання конкретних ситуацій, які відбуваються в класному колективі, школі та сім'ї.

Аукціон ідей сімейної педагогіки – своєрідний обмін досвідом, який здійснюється на зборах групи батьків і дітей через презентацію родинної

педагогіки (закони, правила, традиції, методи виховання). Так, у ході роботи сім'ї одночасно працюють над ватманським аркушем, ілюструють доповіді заздалегідь підготовленими фотографіями, прикладами сімейного життя. Під час доповіді, яка обґрунтовує обрані ідеї досвідом і науковими працями фахівців, аркуші розміщуються на стінах. Найкращі ідеї обираються за своєю простотою та оригінальністю. Переможці одержують призи та грамоти.

Інтелектуальні сімейні вечори – складна форма роботи з батьками, яка поєднує у собі декілька форм з метою організації змістовного дозвілля, просвіти, профілактики негативних явищ, корекції сімейних стосунків. Інтелектуальні сімейні вечори дозволяють здійснювати корекцію та поліпшувати стосунки «батьки-діти» у сім'ях з дітьми-підлітками. З одного боку, діти тут виявляють свою активність та самостійність у позитивних формах, з іншого – батьки демонструють своїм дітям позитивні приклади, утверджують свій авторитет в очах дітей через схвалення поведінки та думок іншими дітьми та батьками, атмосфера змагання вчить поваги, згуртовує сім'ї, формує пізнавальні інтереси і батьків, і дітей, наповнює спілкування змістом. Участь членів сім'ї у групах сприяє засвоєнню ними ролей як виконавців, так і лідерів, формуванню організаційних та комунікативних умінь, розвитку особистості дітей та батьків.

Також серед нетрадиційних форм роботи з батьками ще використовують батьківські педагогічні конференції, батьківські читання, консультації (психолого-педагогічні дні довіри), педагогічний консилиум, тренінги, лекції, бесіди, семінари, педагогічні практикуми, тематичні вечори та вечори запитань та відповідей, диспути, відкриті уроки для батьків, батьківські університети, ігри. Такі автори як В.Г.Постовий, І.М. Трубавіна та інші ці нетрадиційні форми роботи відносять до психолого-педагогічної просвіти батьків.

- батьківські педагогічні конференції. Ця форма педагогічної просвіти батьків дозволяє розширити, поглибити та закріпити знання про виховання дітей. Конференції можуть бути науково-практичними, теоретичними, читацькими, з обміну досвідом, конференції для батьків та матерів. У ході наукового пошуку встановлено, що найбільш змістовними та продуктивними є конференції з обміну досвідом виховання дітей та конференції, присвячені теоретичним темам, на яких те саме питання розглядається з різних точок зору. Проводяться такі конференції на рівні класу, школи, мікрорайону, району, міста не більше одного разу на рік, потребують активної підготовки, передбачають активну участь батьків;

- індивідуальні консультації. Одна з найважливіших форм взаємодії класного керівника з родиною. Особливо вона необхідна, коли педагог набирає клас. Для того щоби перебороти занепокоєння батьків, страх розмови про свою дитину, необхідно проводити індивідуальні консультації-співбесіди з батьками. Готуючись до консультації, доцільно визначити ряд питань, відповіді на які допоможуть плануванню виховної роботи із класом. Індивідуальна консультація повинна мати ознайомлювальний характер і сприяти створенню доброго контакту між батьками та вчителем. Учитель повинен дати батькам

можливість розповісти йому все те, із чим вони хотіли би познайомити вчителя у неофіційній обстановці, та з'ясувати важливі відомості для своєї професійної роботи з дитиною: особливості здоров'я дитини; її захоплення, інтереси; переваги у спілкуванні у родині; поведінкові реакції; особливості характеру; мотивації навчання; моральні цінності родини;

- батьківські читання – ще одна форма роботи з батьками, яка передбачає не тільки прослуховування батьками інформації, наданої педагогом чи іншим фахівцем, а й самостійне вивчення літератури за обраною проблемою. Батьківські читання допомагають багатьом батькам переглянути свої погляди на виховання, ознайомитися з традиціями виховання дітей в інших сім'ях, по-іншому поглянути на свою дитину та змінити своє ставлення до неї. У ході батьківських читань, як і у ході читацьких конференцій, доречним є формування кругозору у межах тієї чи іншої проблеми, формування педагогічної культури батьків;

- батьківські вечори. Форма роботи, яка згуртовує батьківський колектив. Батьківські вечори проводяться у класі 2-3 рази на рік без присутності дітей. Батьківський вечір – це свято спілкування з батьками друга своєї дитини, це свято спогадів дитинства й дитинства власної дитини, це пошук відповідей на запитання, які перед батьками ставить життя та власна дитина. Теми батьківських вечорів можуть бути найрізноманітнішими. Головне, вони повинні вчити слухати й чути один одного, самого себе, свій внутрішній голос. Зразкові теми батьківських вечорів: «Народження дитини та перший рік її життя й розвитку.»; «Перші книжки дитини.»; «Майбутнє моєї дитини. Яким я його бачу?»; «Друзі моєї дитини»; «Свята нашої родини»; «Можна і не можна у нашій родині»; «День народження нашої родини. Як ми його святкуємо?»; «Пісні, що співали та співають наші діти». Форми вечорів дозволяють не тільки висловлювати свою думку із запропонованих тем, а й почути щось корисне для себе в міркуваннях інших батьків, узяти на озброєння у свій виховний арсенал щось нове, цікаве (Дод. 8);

- консультації (психолого-педагогічні дні довіри) – форма роботи з батьками, яка передбачає надання фахівцями допомоги батькам з різних проблем родинного виховання;

- педагогічний консиліум – це форма спілкування учнів, учителів, батьків, метою якої є цілісне, всебічне вивчення особистості учня, вироблення єдиної педагогічної позиції; визначення головних напрямів удосконалення виховного процесу зусиллями вчителів, батьків та самого учня; тренінги спілкування, методики оволодіння аутотренінгом;

- батьківський тренінг. Активна форма роботи з батьками, які хочуть змінити своє ставлення до поведінки та взаємодії з власною дитиною, зробити його більш відкритим і довірчим. У батьківських тренінгах повинні брати участь обоє батьків. Від цього ефективність тренінгу зростає, і результати не змушують на себе чекати. Тренінг проводиться з групою, що складається з 12-15-ти осіб. Батьківські тренінги будуть успішними, якщо всі батьки будуть активно брати в них участь і регулярно їх відвідувати. Щоб тренінг був

результативним, він повинен включати у себе 5-8 занять. Батьківський тренінг проводиться, як правило, психологом школи, що дає можливість батькам тимчасово відчувати себе дитиною, пережити емоційно ще раз дитячі враження (Дод. 10). З великим інтересом батьки виконують такі тренінгові завдання, як «Дитячі гримаси», «Улюблена іграшка», «Мій казковий образ», «Дитячі ігри», «Виховання дитинства», «Фільм про мою родину»;

- лекція – послідовний монологічний виклад узагальнених знань. За своїми видами лекції бувають: лекція-інструктаж, лекція-показ, лекція-репортаж, лекція-спогад, науково-популярна лекція. Незалежно від виду лекція складається зі вступу, основної частини, підсумків та передбачає доказовість висунутих положень, емоційне забарвлення, використання прийомів активізації уваги, врахування індивідуальних та групових особливостей слухачів тощо;

- батьківські ринги. Одна з дискусійних форм спілкування батьків і формування батьківського колективу. Батьківський ринг готується у вигляді відповідей на запитання з педагогічних проблем. Запитання вибирають самі батьки. На одне запитання відповідають дві родини. У них можуть бути різні позиції, різні думки. Інша частина аудиторії у полеміку не вступає, а лише підтримує думку родин оплесками. Експериментаторами у батьківських рингах виступають учні класу, визначаючи, яка родина у відповідях на запитання була найбільш близька до їх правильного трактування;

- бесіда – найбільш поширена форма педагогізації батьків. Вона має необмежений діапазон тем та проблем, використовується у зв'язку з виникненням виховної потреби, дозволяє з'ясувати та узгодити думки, позиції, виробити взаєморозуміння. Для класного керівника бесіда – джерело інформації про зміст і методи сімейного виховання, про характер сімейних стосунків;

- семінар – активна форма просвіти батьків, яка передбачає попередню самостійну роботу батьків і вчителів (вивчення літератури, досвіду, підготовку виступів, доповідей, тез, питань). Зазвичай семінари спрямовуються на засвоєння батьками конкретних прийомів та методів родинного виховання. Разом з тим, на семінарах не тільки підвищується інформованість, але й змінюється становлення батьків до самого процесу виховання. Подружжя вчаться сприймати один одного більш адекватно: змінюється уявлення про свою дитину, розширюється палітра виховних прийомів. На семінарах батьки залучаються до обговорення та, головне, усвідомлюють свої родинні проблеми, обмінюються досвідом, самостійно у ході дискусій виробляють шляхи вирішення родинних конфліктів;

- педагогічний практикум – це форма вироблення у батьків педагогічних умінь з виховання дітей, з ефективного вирішення будь-яких педагогічних ситуацій, своєрідне тренування педагогічного мислення батьків-вихователів. Проводять практикуми, як правило, після лекції, щоб закріпити, поглибити матеріал та пов'язати його з досвідом родинного виховання. Під час педагогічного практикуму вчитель пропонує знайти вихід з якої-небудь конфліктної ситуації, що може скластися у взаєминах батьків і дітей або батьків

і школи, пояснити свою позицію в тій чи іншій передбачуваній ситуації, яка реально може виникнути;

- тематичні вечори та вечори запитань і відповідей зазвичай проводяться після діагностики батьківських проблем, які виникають у вихованні дітей та у взаємовідносинах з ними. На ці вечори запрошуються спеціалісти (психологи, медики, юристи, соціальні педагоги та інші) та батьки дітей певного віку (враховуються вікові особливості дитини). Такі зустрічі допомагають батькам усвідомити ту міру відповідальності, яка лягає на їхні плечі з появою дитини. Можливими темами таких вечорів можуть бути «Вікові особливості дитини певного віку», «Наркотики – як застерегти дитину», «Відповідальність перед законом: що потрібно знати батькам і дітям» та інші;

- диспут – одна з найцікавіших форм просвітницької роботи, що спрямована на активізацію уваги батьків до окремих проблем. Важливою особливістю диспуту є висока активність його учасників. Природно, що вона залежить передусім від актуальності проблем, які виносяться на обговорення. Майже завжди викликають інтерес батьків такі питання, як: «Сімейне щастя, у чому воно?», «Якою має бути гарна сім'я?», «Діти і гроші» та інші;

- відкриті уроки для батьків – надзвичайно корисна форма роботи з батьками, яка надає можливість не тільки наочно побачити, як слід допомагати дитині під час виконання домашніх завдань, але й помітити недоліки у вихованні дітей, про існування яких батьки не здогадувалися. Організуються відкриті уроки, як правило, у дні відкритих дверей. Після уроку зазвичай проводиться бесіда, яку вчитель планує та ретельно готує заздалегідь;

- батьківські університети, батьківський всеобуч – форма роботи з батьками, мета якої полягає у розгортанні пропаганди серед населення, наданні батькам допомоги і знань з виховання та навчання дітей в умовах сім'ї, сприянні поглибленню зв'язків між школою та родиною тощо. Орієнтована тематика: «Як ви ставитеся до своїх дітей?»; «Як виховувати дитину фізично здоровою?»; «Дитина та її права»; «Розвиток творчих здібностей у родині»; «Дитячі емоції: тривога і страх»; «Стилі батьківського виховання»; «Батьки і діти: культура взаємовідносин»;

- ігри – вид діяльності в умовах ситуацій, спрямованих на відтворення і засвоєння суспільного досвіду, у процесі якого формується і вдосконалюється самоуправління поведінкою. У просвітницькій роботі з батьками доцільно застосовувати ігри як метод формування знань, умінь або ставлень. Характеризуючи ж гру у загальному плані, можна сказати, що одержуване в її процесі емоційне задоволення сприяє успішному розв'язанню конфліктів, які виникають у повсякденному житті.

Окрім цього, поширеними сьогодні є і школи для батьків та малі батьківські академії. Вони є диференційованою формою проведення психолого-педагогічної просвіти батьків, бо проводять заняття окремо для різних груп батьків (наприклад, для майбутніх батьків, для молодих батьків, для багатодітних батьків, для неповних сімей, сімей зі «складними дітьми» та інших), враховуючи інтереси та вікові особливості кожної групи.

Успіх роботи з батьками учнів залежить також від уміння педагога встановлювати контакт з батьками, без якого не може відбуватися взаємодія у вихованні дітей. Таким чином, особливого значення набуває комунікативна діяльність учителя, його здатність до спілкування з дорослими. В основі спілкування батька, матері та педагога має бути взаємна зацікавленість долею дитини, результатами її виховання і навчання. Кожна сім'я, безперечно, має свої проблеми у вихованні, особливо в його методиці. Якщо батько й мати відчують, що педагог прагне зрозуміти їх, вони позитивно сприймають його рекомендації, поради і настанови.

Надзвичайно важливим аспектом спілкування є вміння вчителя вислуховувати батьків, їхні проблеми та успіхи у вихованні дітей, виявляти найкритичніші моменти сімейного виховання і коли потрібно – прийти на допомогу. Створення толерантних особистісних взаємин між учителями і батьками стає основою для розвитку їхньої подальшої співпраці не лише з питань успішності та старанності їхньої дитини, а й переосмислення батьками свого способу життя, установок, позицій у ставленні до своїх дітей.

Отже, співпраця вчителя і батьків матиме позитивні результати, якщо всі зусилля дорослих будуть спрямовані на всебічне формування дитини, створення сприятливих умов для її особистісного зростання та самореалізації, через запровадження у практику педагогічної діяльності школи різних форм взаємодії як традиційних, а саме: відвідування батьків удома, запрошення батьків до школи, день відкритих дверей для батьків у школі, загальношкільні батьківські збори, класні батьківські збори тощо, так і нетрадиційні: педагогічний десант, дерево родоводу, народна світлиця, сімейна скринька, батьківський ринг, аукціон ідей сімейної педагогіки, інтелектуальні сімейні вечори тощо.

1. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка родинного виховання: Навч. посіб. – К.: Знання, 2006. – С. 284-316.
2. Практична педагогіка виховання: Посібник з теорії та методики виховання / За ред. М.Ю.Красовицького. – Київ-Івано-Франківськ, 2000. – 218 с.
3. Педагогічні задачі і завдання для батьків / За ред. В.Г. Постового. – К.: Рад. Школа, 1989. – 189 с.
4. Родина педагогіка: Навч-метод посібник / А.А.Маркушевич, В.Г.Постовой, Т.Ф. Алексєєнко та ін. – К., 2002. – С. 38-95.
5. Трубавіна І.М. Соціально-педагогічна робота з сім'єю в Україні: теорія і методика: Монографія. – Харків: Нове слово, 2007. – 395 с.

Тема 12. Реалізація завдань основних напрямків виховання в умовах родини

Виховання складає важливу функцію розвитку суспільства. Економічне й національно-духовне відродження України неможливе без переосмислення його складових – виховання нової людини як особистості.

Розглядаючи виховання як процес передачі всього соціально-культурного досвіду людства від одного покоління іншому, зазначимо п'ять основних його складових, а саме розумове, фізичне, естетичне, моральне, трудове. Від реалізації завдань основних складових частин виховання залежить повноцінний розвиток особистості. Ця класифікація взаємопов'язана з класифікацією видів родинних виховних традицій, таких, що переходять з покоління в покоління, мовних, побутових, трудових, мистецьких, громадських, оздоровчих. Зокрема, громадські виховні традиції і ті, що переходять з покоління в покоління, є компонентами морального виховання, мовні – розумового й морального, побутові, трудові – трудового, мистецькі – естетичного, оздоровчі – фізичного виховання [3, 27].

Розглядаючи зміст розумового виховання, звернімося до народної педагогіки. Невід'ємним її компонентом є саме цілеспрямований вплив дорослих на розвиток активної розумової діяльності дитини. У масовій практиці сімейного виховання воно охоплює ознайомлення дітей з навколишнім світом, формуванням їхніх пізнавальних інтересів, інтелектуальних навичок і вмінь, розвиток пізнавальних здібностей.

Пильна увага народної педагогіки до *розумового виховання* впливає з високої оцінки, яку дає народна мудрість розумовому розвитку та його значенню в житті й діяльності кожної людини. „Знання та розум – скарб людини”. За її твердженням, розум – одна з найкращих людських якостей („Не краса красить, а розум”). Від розумового виховання залежить успіх підготовки людини до життя, її трудові досягнення, щастя. Різні складові проблеми і тяготи життя найчастіше долаються не силою, а розумом („сила уму уступає”, „і сила перед розумом никне”, „треба розумом навчити, де сила не візьме”). Людина з неповноцінним розумом – каліка („Нема ума – вважай каліка”, „Людина без розуму, що сніп без перевесла”).

Пізнання навколишнього світу починається з відчуттів і сприймань. Тому головне завдання розумового виховання на першому році життя дитини зводиться до піклування про нормальний розвиток відчуттів і сприймань дитини – зору, слуху, смаку, нюху, дотику. Розумове виховання – процес тривалий і складний, забезпечується багатьма чинниками. Провідне місце серед них займає живе спілкування з розумними людьми („З розумним поговори, то й розуму наберешся, а з дурним – то й свій загубиш”). А звідси порада: „Мудрого шукай, дурного обходь”.

По-справжньому піклуються про своїх дітей ті батьки, які з ними багато говорять, чітко й у доступній формі відповідають на численні запитання малят, всіляко підтримують їхню природну допитливість, будять увагу. У дітей змалку

пам'ять особливо загострена. Вони охоче запам'ятовують усе цікаве, що кажуть дорослі, – нові слова, назви. Крім живого і безпосереднього ситуаційного спілкування з дітьми, у практиці розумового виховання дітей багато важить використання фольклору. Ніколи не треба забувати й щедро використовувати такі чудові, перевірені багаторічним досвідом поколінь засоби розумового виховання, як потішки, пестушки, примовки, каламбури, загадки, перекази, легенди, оповідання, думи, байки, прислів'я, приказки, сміховинки.

Залучення дитини до світу мови через пісню, спочатку колискову, має велике педагогічне значення. Для українських народних пісень характерні висока художня досконалість, влучність епітетів і метафор, милозвучність, вони закладають надійний фундамент вироблення мовного слуху дитини, тонко розкривають поняття про явища навколишнього світу, всіляко заохочують її до самостійної розумової діяльності.

Чільне місце в розумовому вихованні посідає казка, яка широко відкриває двері в навколишній світ, примушуючи нуртувати мислення дитини.

Головне призначення розумового розвитку народна педагогіка вбачає в тому, щоб розвивати у дітей цікавість, допитливість розуму й формувати на їх основі пізнавальні інтереси [6, 200].

У короткому словнику про розумове виховання йдеться таке: завдання розумового виховання дітей багатогранні. По-перше, це накопичення знань, по-друге, оволодіння основними мислительськими операціями: вмінням аналізувати, порівнювати і класифікувати предмети та явища. Наступним завданням розумового виховання – оволодіння інтелектуальними вміннями: загальними навчальними навичками, що використовуються при вивченні любых навчальних дисциплін (вміння читати, слухати, писати, працювати з книгою, вміння й навички працювати самостійно), а також спеціальними уміннями, що необхідні для оволодіння знаннями якої-небудь одної навчальної дисципліни.

Найважливішим завданням розумового виховання є формування основ наукового світобачення, тобто діти повинні розуміти наукову картину світу, основні закони розвитку природи і суспільства. Звичайно завдання розумового виховання дуже складні і потребують особливої уваги батьків. Особливо в оволодінні загальними учбовими навичками і уміннями батьки можуть надати велику поміч, допомогти дітям виявити зв'язки між явищами, проаналізувати ілюстрацію, розповідь, просто поспілкуватися з дитиною про значимість розумової праці, виразити впевненість в її успіхах. У формуванні розумових здібностей дітей величезну роль відіграють творчі завдання: спостереження, пошук відповіді в науковій літературі, екскурсії. Батьки повинні давати дітям можливість тренуватись у різного роду завданнях творчого характеру. Важливо, щоб діти оволоділи культурою розумової праці, навчилися раціонально організовувати режим розумової праці, виробили здатність робити все точно і охайно, утримувати порядок на своєму робочому місці. У додатку Ж нами подані вправи на розвиток мисленевих операцій.

Також зауважимо, що успішність розумового виховання дитини в сім'ї залежить від широти інтересів батьків, від їх кругозору, звички займатися

самоосвітою. В сім'ях, де є „культ” читання, де організовується сумісний відпочинок і праця, діти ростуть вдумливими [5, 275].

Народна педагогіка ставить піклування про здоров'я і фізичний розвиток дітей на перше місце („Нема життя без здоров'я”, „Здоровому все здорово”). З цього по суті, й розпочинається виховання дитини в сім'ї. Велике значення нормального фізичного розвитку умовлювалось цілком реальними життєвими проблемами. У діяльності трудової людини завжди постає чимало таких проблем, для подолання яких потрібні чималі фізичні зусилля. Сила і витривалість, стійкість і спритність у народі високо ціняться.

Емпіричним шляхом народна педагогіка дійшла висновку, що вдале просування фізичного розвитку дитини сприяє виробленню таких важливих її рис, як наполегливість, рішучість, чесність, дисциплінованість, потяг до праці, впевненість у своїх можливостях, оптимізм, колективізм, здатність до переборення труднощів. Відомо, що фізично загартована людина рідко хворіє на інфекційні хвороби, може стійко переносити холод і спеку, погодні й життєві негоди, витримувати тривале фізичне навантаження. Фізична і розумова діяльність завжди перебувала у тісному зв'язку, однаково репрезентуючи позитивні ознаки особистості. Піднесення рівня фізичного розвитку поліпшує розумову діяльність людини, працездатність.

Особливо чітко простежується зв'язок фізичного виховання з трудовим. Фізичний розвиток створює добрі передумови для повноцінної її активної трудової діяльності. Батьки мають знати, що своєчасне формування в дитини рухових навичок, удосконалення її фізичних якостей і зміцнення здоров'я допомагають їй успішно оволодівати трудовими діями. Значення фізичного виховання зумовлюється тим вагомим вкладом, яке воно вносить у зміцнення здоров'я підростаючого покоління та правильний його фізичний розвиток, збільшення тривалості життя, формування в молоді найважливіших морально-вольових якостей, прищеплення санітарно-гігієнічних навичок, здійснення підготовки до участі в продуктивній праці і до захисту рідної землі. Батьки, піклуючись про фізичний розвиток дитини, всіляко повинні заохочувати її до рухів. Чим більше дитина рухається, тим краще росте і розвивається. Найпоширенішим, найдійовішим і до того ж загальнодоступним засобом фізичного виховання дітей є оздоровчі сили природи – сонячні промені, свіже повітря і вода, тобто - загартування.

Рухливі і спортивні ігри виховують силу, спритність, витривалість, відвагу, рішучість, ініціативу, товариську взаємовиручку, привчають долати психічні і фізичні навантаження, гартують організм, створюють у дітей бадьорий і веселий настрій. У забезпеченні фізичного виховання дітей велику роль відіграють батьки. Саме вони є прикладом для своїх дітей у ставленні до фізичної культури. Добре, коли є традиція у сім'ї вранці робити ранкову зарядку й залучати до неї дітей, кататись разом з ним на лижах й велосипедах, брати участь у походах і прогулянках. З метою здійснення нормального фізичного розвитку дитини батькам варто звертати увагу на режим дня дитини, харчування та сон, рівномірне чергування роботи й відпочинку.

У родинно-оздоровчих традиціях виділяють окремо традиції гри, народної кулінарії, доцільного одягу. У процесі гри в дітей формуються навички колективізму, між особистісного та групового спілкування, виявляється ввічливість, поступливість, доброзичливість, виховується чесність, відповідальність, розуміння справжньої дружби, шляхетність. У правильно побудованій грі в дітей виникає бажання радіти, допомагати, підтримувати іншого. Традиції народної кулінарії відображали прагнення розвинути фізичні якості членів родини, традиції одягу – зберегти їм здоров'я.

Забезпечення ефективного розвитку моральних знань і емоційно-моральних ставлень молодших школярів, як важливої передумови становлення моральних переконань з необхідністю, передбачає врахування особливостей емоційно-когнітивної сфери у дітей молодшого шкільного віку. Важливою умовою розвитку моральних знань дітей є позитивні зміни в їх мисленні. У цей період формуються операції мислення – аналіз, синтез, порівняння, узагальнення. Все це має позитивний вплив на формування моральної свідомості молодших школярів. Враховуючи особливості моральної свідомості дітей цього віку, особливі ті, які обумовлені обмеженістю морального досвіду, потрібно спеціально формувати у дітей прийоми аналізу і синтезу, порівняння і узагальнення моральних явищ.

Процес засвоєння моральних знань молодшими школярами суттєвим чином залежить від навчання їх правильному сприйманню моральної ситуації, адекватній оцінці моральних вчинків, розумінню моральних мотивів. Поряд з цим необхідно виховувати органічну єдність між правильним розумінням моральної ситуації і вмінням школярів співпереживати, співчувати, тобто виховувати особистісне ставлення до тих чи інших моральних явищ, вчинків. Це, в свою чергу, є необхідною умовою виховання у дитини одного із важливих механізмів переконань – парольної потреби певним чином діяти, відповідно до засвоєних моральних норм і принципів.

Таким чином, ефективність процесу засвоєння моральних знань дітьми, поряд із формуванням відповідних уявлень і понять, передбачає цілеспрямовану роботу, що сприяє формуванню у них:

- вміння правильно сприймати моральну ситуацію, представлену в літературному творі або виділену із реального життя;
- вміння дати оцінку, адекватну модальності ситуації, що аналізується;
- вміння правильно визначати мотиви морального вчинку;
- вміння співпереживати, співчувати іншій людині;
- особистісне ставлення до тих чи інших моральних ситуацій;
- моральної потреби діяти певним чином, відповідно засвоєним моральним знанням.

Усе це сприяє поступовому формуванню в дітей вміння до самостійного морального вибору. Важливою умовою розвитку у молодших школярів елементів моральних переконань є: сформованість в них моральних почуттів. Почуття тільки тоді стають компонентом переконань особистості, коли вони виступають як внутрішній стимул до моральної поведінки [1, 326].

У народній педагогіці зазначається: мораль – це система поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей, одна з форм суспільної свідомості. Практика передбачає формування в кожній людини моральних оцінок з позицій справедливості, що впливає з народного поняття: моральний той, хто цнотливий, шляхетний, чесний, праведний. Сюди належать і такі поняття, як людська гідність, честь, людяність, колективізм. В основу моральності покладена любов до батьківщини, ставлення людини до праці, до людей і до себе особисто. Народна педагогіка ставить дуже високі вимоги до батьків-вихователів, не схвалює поблажливості у ставленні до дітей. Народна практика родинного виховання будується так, щоб застерегти дитину від морального лицемірства, привчати її до моральної стійкості, не допускати порушень норм поведінки не тільки у присутності батьків, а й наодинці, тобто бути чесним перед самим собою, принциповим і твердим в оцінці у взаєминах з іншими, непримиренним не тільки до чужих, а й до власних недоліків і слабкостей. Моральні заповіді значною мірою мають застережливе спрямування. Їхня провідна мета – запобігти необачним вчинкам. Також у практиці народного виховання стало загальновизнаним з першого року привчати дітей слухати дорослих, завжди виконувати вимоги батьків; привчати до піклування про слабших і про молодших. Перші знання про моральні норми дитина переймає від своїх батьків. Тут, у родинному колі, через казки, оповідання, відгадування загадок, бесіди та й взаємини з рідними, сімейні традиції, вона починає пізнавати суть таких моральних понять, як гарне і погане, добро і зло, справедливість, доброзичливість, чуйність, дбайливість, працьовитість, старанність, співчутливість, мужність, чесність, обов'язок, правдивість, ощадність. З віком ці моральні погляди звичайно, змінюються, поглиблюються, моральний досвід розширюється.

У народній педагогіці серед традицій морального виховання виступають такі виховні традиції культу роду, честі роду, родичівства, родоводу, родинної злагоди, збереження родинних реліквій, піклування батьків про дітей, любові й пошани до батьків, родинної солідарності, етикету стосунків між членами родини гостинності.

З образами батька та матері пов'язані поняття добра, правди, справедливості. Батько – захисник природного стану дитини. Заслуга матері – у вихованні гуманних цінностей особистості: милосердя, здатності до співчуття, терпимості, доброчинності. Дідусь та бабуся мають передавати дітям народні знання, вірування, трудовий досвід.

Важливу роль здавна в Україні відіграють традиції рукостискання, спільного обіду, що символізують довіру, духовну єдність, гумору, що розвиває емоційно-вольову сферу людини, є „громадським фільтром здорової народної моралі” [3, 29].

Здавна у родині привчали до високої культури мови, логічного мислення, коректності у висловлюваннях, отриманні та зваженості. Як стимулятор аналітико-синтетичного мислення дитини використовували й використовують

загадки, які допомагають пізнавати світ у його взаємозв'язках, скоромовки, що творять ситуацію невимушеності, лічилки, забавлянки.

Також у народній педагогіці компонентами морального виховання є родинно-побутові традиції. Це родильні, весільні, поховальні звичаї та обряди. Родильні звичаї та обряди упоршують поведінку породіллі, виховують моральні чинники поваги до роду, пошани до батька-матері, людяності, доброти, привчають до дбайливого ставлення і догляду за дитиною. Весільні звичаї спрямовуються на виховання лицарського ставлення до дівчини, відповідальності тощо.

Побутово-обрядові свята (свято Нового року, День Матері, день народження, релігійні свята) репрезентують особливий спосіб передачі новим поколінням ідей, соціальних норм, цінностей, почуттів [3, 30].

Моральне виховання – справа тонка й складна. Тут не має місця фальші, непослідовності, суюканню, нещирості у взаєминах між батьками і дітьми [6, 174].

Естетично вихована людина – людина, яка вміє знаходити, відчувати, створювати прекрасне в житті і в мистецтві, оцінювати явища і факти оточуючого світу за законами гармонії і краси. Розкривати красу людського спілкування, вчити створювати і підтримувати красу побуту, розвивати естетичне сприйняття оточуючої природи, вчити розуміти і цінувати мистецтво, пробуджувати у дітей інтерес до художньої діяльності, розвивати їх творчі здібності – в цих основних напрямках й виражається сутність естетичного виховання.

Від батьків у першу чергу залежить те, як дитина буде спілкуватися з людьми, розуміти і цінувати красу людських відносин. Естетичне відношення до природи виховується у дітей під час екскурсій, прогулянок, подорожей. Дорослі, використовуючи фантазію, уявлення, схильність до символіки, можуть допомогти дітям поетизувати образи природи і виразити свої вираження в різних видах художньої діяльності. Від простого милування до естетичного переживання побаченого і почутого, а від нього до устремління зберегти красу природи і примножити її – в такій логіці може бути виражене виховання естетичного відношення до природи.

Ведуча роль в естетичному вихованні належить мистецтву. Не кожна дитина стане композитором, художником, письменником, але кожна людина може і повинна навчитися любити і розуміти мистецтво – без цього не можна стати освіченою і культурною особистістю. Через художні образи дитина пізнає навколишній світ, вчиться любити добро і ненавидіти зло, несправедливість, замислюється про своє ставлення до явищ дійсності, до людей, до самого себе. Створення у сім'ї атмосфери поваги до мистецтва не можна уявити без домашньої фонотеки, бібліотеки, без відвідування театрів, концертів, художніх вистав тощо. Багато дітей навчаються в музичних школах, відвідують гуртки, хорові студії. Згодом у деяких дітей інтерес до музики швидко зникає, а значить, і виховний вплив музики стає мінімальним. Задача батьків не в тому, щоб заставити дитину годинами повторювати різні вправи: таке „механічне” оволодіння грою на інструменті убиває в дитині зацікавлене відношення до

музичного мистецтва. Головне – показати дітям, що музика займає важливе місце в житті сім'ї, що вона – джерело постійної радості, мистецтво, спілкування з яким робить життя цікавіше, яскравіше, одухотворніше [5, 309].

У родинній педагогіці наголошується, що родинно-мистецькі традиції (музичні, образотворчі, декоративно-ужиткові, фольклорні), відображають естетичний колорит побуту, гарну поведінку, уміння власноруч виготовляти корисні предмети, формують кодекс народної етики й естетики, а цим самим сприяють вихованню гармонійної та багатогранної особистості.

Фольклорні традиції у сконденсованій формі прислів'їв та приказок, загадок, вітань, пісень відбивають найсуттєвіші сторони суспільних та родинних взаємин людини. Дуже добре, коли родина бере участь у фольклорному обряді, шанує декоративно-ужиткові традиції. Спілкування з вторами народного мистецтва, з самим процесом виготовлення художніх виробів, уміння створювати і розуміти їх зміст є важливим засобом загального художнього розвитку дітей, виховання в них поваги до праці, пізнання себе [4, 32].

Виховна сила праці настільки велика, що її важко переоцінити. Звернімося до народної педагогіки і побачимо, що навіть найбільша кількість крилатих висловів кожен народ присвятив саме праці: „Де труд, там і щастя” (росіяни), „Щоб тебе шанували, шануй працю” (узбеки), „Будеш робити – будеш щасливими” (киргизи). У народі застерігають: якщо хочеш мати в своїй сім'ї виро́дка, дай синові чи дочці все, що вони хочуть і позбав їх можливості працювати. За переконаннями, тільки той може бути щасливим, хто працює („Щастя не в хмарах ховається, а працею здобувається”). Любов до праці, уміння працювати є найкращою спадщиною, яку можуть залишити батьки своїм дітям. І якщо в середовищі трудівників не існувало проблеми батьків і дітей, то здебільшого завдяки тому, що їх згуртувала праця. Народні традиції родинного виховання відображають жагуче прагнення батьків до того, щоб забезпечити якомога вищий рівень трудової підготовки дітей, збудити в молоді, як психологічно, так і морально постійний потяг до праці, причому такий сильний, щоб вихованець соромився байдикувати, обурливо ставився до ледарів, в умовах бездіяльності почував себе ненормально та й навіть в уяві не припускав собі того, що можна жити не працюючи.

Трудове навчання і виховання умовно можна поділити на три етапи: вступний або ігровий (від двох до семи років), визначальний (від семи до п'ятнадцяти років) і основний або завершальний (від п'ятнадцяти до старості).

На першому етапі, протягом 2-го і 3-го років дитина за правильного виховання набуває деякої самостійності і, звичайно, вступає в працю психологічно, засвоюючи слова „праця”, „працювати” через такі виховні засоби, як пісні, пестушки, утішки, різні заклички, у яких славиться праця. Провідними засобами на 1-му етапі рудого виховання є показ і спостереження, які розширюють кругозір дітей та дають перші уявлення про різні види праці. Визначальний період характеризується тим, що діти стають активними помічниками батьків. Праця хлопчиків і дівчаток розмежовується дедалі більше, стає розгалуженішою, бо охоплює ширше коло виробничих галузей. А ось

остаточне формування людини як працівника якої-небудь галузі припадає на третій етап, коли юнаки і дівчата остаточно утверджуються професійно [6, 185].

Праця – природний стан людини. У праці людина виховується, завдяки їй досягає мети життя. Обов'язок батьків у тому, щоб прищепити шанобливе ставлення до праці, до людей-трудівників; сформувати поняття про важливість праці людей, її роль у нашому житті.

Умовою повноцінного сімейного виховання дітей є належна увага батьків до розумового, естетичного, морального, фізичного, а також трудового розвитку. Забезпечуючи у дітей розвиток мисленнєвих операцій, піклуючись про їх здоров'я – моральне й фізичне, надихаючи до творення прекрасного, привчаючи любити й шанувати працю, батьки сприяють повноцінному, всебічному розвитку особистості.

Зазначені завдання основних складових частин виховання, а також методичні способи реалізації цих завдань в умовах сім'ї, на основі сучасних наукових знань, а також споконвічних народних виховних традицій. Отже, розумове виховання вирішує такі завдання: реалізація засвоєння знань; формування умінь, навичок; розвиток творчих здібностей; формування наукового світогляду; підготовка до самоосвіти.

Завдання фізичного виховання: сприяння правильному фізичному розвитку дитини, зміцненню її здоров'я; розвиток основних рухових якостей (спритності, швидкості тощо); підготовка до фізичної праці; формування навичок гігієни; організація здорового способу життя.

Завдання морального виховання: виховання у дитини моральної свідомості; виховання моральних почуттів і переконань; виховання звичок моральної поведінки, набуття досвіду моральних стосунків.

Завдання естетичного виховання: розвиток естетичних почуттів; виховання імунітету почуття до потворного; розвиток естетичних здібностей;

Завдання трудового виховання: формування позитивного і творчого ставлення до праці; вироблення високих моральних якостей: працьовитості, відповідальності тощо; формування загально-трудова уміння і навичок.

Використана література

1. Вікова педагогічна психологія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
2. Кузьмінський А.І., Омелененко В.Ц. Педагогіка родинного виховання. Навч.посібник. – К.: Знання, 2006. – 324с.
3. Родинна педагогіка: Навчально-метод. посібник / А.А. Марушкевич, В.Г. Постовий, Т.Ф. Алексеєнко та ін. – К.: Видавець ПАРАПАН, 2002. – 216 с.
4. Розвивальні та корекційні заняття психолога / Упорядник Т. Гончаренко. – 2-ге вид., стереотипне. – К.: Ред. загальнопед. газ., 2005. – 120 с.
5. Семейное воспитание: Краткий словарь. – М.: Политиздат, 1990. – 319 с.
6. Стельмахович М. Українська родинна педагогіка: Навч. посібник. – К.: ІСДО, 1996.

Тема 13. Формування гендерних відмінностей в умовах сім'ї

Сприймання людини – чи то дорослої, чи дитини – відбувається крізь призму статевої належності. Стать біологічна – це сукупність морфологічних, фізіологічних та генетичних особливостей, які забезпечують розмноження організмів. Стать є першою ознакою, з якою людина входить у світ і з якої починаємо розмову про будь-кого. Перше усвідомлення себе як особистості у дитини відбувається через призму усвідомлення своєї статевої приналежності (І.Кон). Нормальний розвиток людини як статевої істоти забезпечується не просто взаємодією біологічних та середовищних факторів, які диференціюють чоловіків та жінок, але й узгодженістю генетичних, гормональних та соціальних впливів на організм і психіку (Т.Говорун).

Стать передається генетично і є біологічною ознакою людини. Гендер базується на культурі і, відповідно, набувається.

1-а точка зору: Стать визначає інтелектуальні, особистісні, адаптаційні та стильові відмінності між чоловіком і жінкою. У повсякденному житті ми часто чуємо фрази: “Це ж жінка” або “Це ж чоловік!”, що свідчить про переконання у вроджених, незмінних відмінностях між чоловіком і жінкою.

2-га точка зору: Чоловіки і жінки відрізняються, переважно тим, як до них ставились у дитинстві батьки, вчителі, друзі; який вплив на них здійснює культура з самого раннього дитинства, тобто: їх різниця пов’язана з особливостями середовища, яке їх оточувало.

Що важливіше: спадковість чи середовище?

Грейс Крайг стверджує, що у такій суперечці ми забуваємо, що:

- І генетика, і культура можуть накладати певні обмеження на гендерні ролі, тобто на поведінку, зовнішній вигляд і особистість, які відповідають чоловіку і жінці. Це (генетика і середовище) два троси, із яких сплетено один канат.
- Самі діти відіграють активну роль у формуванні їх персонального сприйняття статі.
- Уже в ранньому віці діти починають набувати соціальні моделі поведінки, навички і ролі, які вважаються правильними для представника їх статі.

Між дівчатками і хлопчиками протягом дитинства існує різниця:

- хлопчики при народженні дещо вищі і важчі за дівчаток;
- новонароджені дівчатка мають дещо більш зрілі кістки скелета та активніше реагують на дотики;
- у 2-хрічному віці хлопчики більш агресивні, а у дівчаток краще розвинені вербальні здібності;
- до 8-10 років хлопчики починають випереджувати дівчаток у математичних здібностях;
- до 12 років середня дівчинка входить у підлітковий вік, а середній хлопчик фізично ще не відповідає поняттю “підліток”.

Існують сфери, у яких різниці між дівчатками і хлопчиками не існує:

- у комунікабельності;
- рівні самооцінки;
- мотивації досягнень;
- у механічному навчанні;
- в аналітичних навичках.

Існує часткове співпадіння показників різних статей:

- багато дівчаток більш агресивні, ніж хлопчики;
- багато хлопчиків не такі вже й успішні в математиці, як дівчатка.

У 80-90 рр. проводилось ряд досліджень, які засвідчують набагато менше гендерних відмінностей, ніж про це говорили раніше.

У більшості культур діти демонструють гендерно-специфічну поведінку до 5 років (хоч уже в 2,5 р. дівчатка грають ляльками, допомагають мамі готувати сніданок..., а хлопчики будують мости, грають з машинками тощо).

Маленькі діти часто перебільшують гендерно-специфічну поведінку і жорстко відповідають гендерно-рольовим стереотипом, уявленням, які глибоко укорінилися щодо того, яким має бути чоловіча і жіноча поведінка.

Тому існує дві взаємовиключаючі категорії “мускулинна” і “фемінна”. Традиційні батьки очікують, що їх син буде стриманим, сильним, впевненим у собі, жорстким, реалістичним, таким, що вміє відстоювати свої права; а дочка – ніжна, залежна, чутлива, комунікабельна, непрактична. Діти у традиційних сім'ях відчувають тиск, який змушує їх відповідати цим гендерним стереотипам, незалежно від їх природної схильності (Еда Ле Шан).

Яким чином засвоюються гендерні установки?

- заохочення, винагорода;
- вплив батька (більше, ніж матері) на гендерні ролі, підкріплюючи прояви фемінності у дівчаток і маскулинності у хлопчиків.

Стереотипні моделі демонструють по телебаченню, у казках, кіно, у підручниках. (Завдання студентам: здійснити аналіз підручників початкової школи з метою визначення за малюнками нав'язування схем гендерної поведінки хлопчиків і дівчаток). Якщо автор підручника жінка прослідковується зменшення дискримінації жінок.

Статева ідентичність – це уявлення дитини про свою статеву приналежність. У віці 2,5 – 3 р. (І.Кон). Більшість дітей уже можуть розрізняти дівчаток і хлопчиків, чоловіків і жінок, але вони не знають, у чому ж ця різниця. Більшість дітей у 3 роки переконані, що якщо на хлопчика одягнути плаття, то він стане дівчинкою. Уже в 5-7 років діти розуміють, що їх стать незмінна.

Діти внутрішньо вмотивовані до набуття цінностей, інтересів і моделей поведінки, які відповідають їх статі. Цей процес називають самосоціалізацією.

Розвиток тендерних схем протягом раннього дитинства.

Рівень схем	Приблизний вік	Особливості поведінки
Статева ідентичність	Від 2 до 5 р.	До 2,5 р. діти можуть відносити людей до певної статевої категорії (хлопчики і дівчатка не завжди розуміють, що означає бути хлопчиком чи дівчинкою; вважають, що стать можна змінити, змінюючи зовнішній вигляд, наприклад, одяг)
Постійність статі	Від 5 до 7 р.	Діти розуміють, що стать стійка і постійна, що хлопчики ростуть, щоб стати батьками або чоловіками, а дівчатка – мамами або жінками; що стать зберігається протягом життя і в будь-якій ситуації.

Термін “андрогінна модель засвоєння статевої ролі” введено американським психологом Сандрою Бем на початку 70 рр.

Андрогінний означає поєднуючий у собі як чоловічі, так і жіночі риси. Андрогінний статеворольовий розвиток передбачає виховання у дитини як статевоповідних властивостей (в залежності від біологічної належності), так і тих, які традиційно притаманні іншій статі. Тобто бажані маскулинні і фемінні риси легко можуть співіснувати в одній людині, не залежно від її статі.

І чоловіки, і жінки можуть бути амбіційними, самостійними, впевненими (традиційно чоловічі риси), а також ніжними, чутливими і турботливими (традиційно жіночі риси). Таке поєднання у чоловікові або жінці називають андрогенною особистістю. Андрогенна особистість формується під впливом специфічного виховання і особливих бацьківських установок.

Андрогенні чоловіки і жінки краще справляються з виконанням подружніх та батьківських ролей, палітрою професійних і суспільно-громадських ролей. Вони менш тривожні, конфліктні, більш впевнені у собі та контактні люди у порівнянні з особистостями з фемінними та маскулинними статеворольовими орієнтаціями.

Чоловік і жінка все більше усвідомлюють свою особистісну рівноцінність, як необхідну умову повноцінного, щасливого існування.

Особливості анатомо-фізіологічного та психічного розвитку дітей та врахування цих особливостей у сімейному вихованні

Для дітей певної вікової групи характерні типові особливості анатомо-фізіологічного й психічного розвитку, які треба враховувати у виховній роботі. Тому батьки, учителі мають добре знати типові особливості фізичного й психічного розвитку дітей відповідної вікової групи й на цій основі визначати програму виховного впливу на конкретну дитину. К.Д.Ушинський писав: «Якщо педагогіка хоче виховувати людину в усіх відношеннях, то вона повинна спочатку пізнати її також у всіх відношеннях».

За віковою періодизацією, прийнятою українськими психологами і педагогами, час життя від шести до одинадцяти років називається молодшим

шкільним віком. При визначенні його меж враховуються особливості психічного і фізичного розвитку дітей, береться до уваги перехід їх від ігрової до учбової діяльності, яка стає у цьому віці провідною. Стислий словник сімейного виховання (1990 року) тлумачить поняття «молодий школяр» таким чином: “До молодшого школяра відносяться учні 1-4-х класів у віці від шести до десяти років. У цей період у дитини складається новий вид діяльності – навчальний. Під його впливом змінюється характер мислення дитини...” Розглянемо анатомо-фізіологічні особливості дітей цього віку. Протягом молодшого шкільного віку відбувається подальше зростання організму дитини. Це видно з таких середніх показників розвитку молодших школярів

Вік	Стать	Зріст, см	Вага, кг	Окружність грудної клітки, см
7 років	Дівчатка	122,1	23,2	58,4
	Хлопчики	123,9	24,3	60,3
8 років	Дівчатка	126,5	25,7	58,9
	Хлопчики	128,2	26,5	60,7
9 років	Дівчатка	132,0	28,3	62,8
	Хлопчики	133,5	29,2	62,7
10 років	Дівчатка	138,8	31,2	66,8
	Хлопчики	137,4	31,9	65,0

1. Прискорений ріст у довжину (щорічно на 5 см) і збільшується вага (щорічно на 2-2,5 кг).

2. Збільшується окружність грудної клітки, але через недостатність розвитку м'язів грудей дихання прискорене й поверхневе.

3. Маса серця у співвідношенні до маси тіла наближається до дорослих (4 г на 1 кг), але пульс прискорений (84-90 ударів на хв., у дорослих 70-72 удари; забезпечення тіла кров'ю достатнє).

4. Серце залишається легкозбудливим, спостерігається аритмія під впливом незначних зовнішніх подразників; у крові є нестача гемоглобіну (70-74% за норми 80%).

5. М'язи тіла ще слабкі, особливо спини.

6. Кістки скелета слабкі, податливі, що може призвести до деформацій, викривлення хребта, затримується розвиток грудної клітки.

7. Завершується анатомічне формування головного мозку, але в функціональному плані він ще слабкий.

Як учитель, так і батьки мають врахувати у навчально-виховному процесі вище подані особливості.

Опираючись на анатомо-фізіологічні та психологічні особливості розвитку дітей цього віку учителю та батькам варто:

1. Створювати оптимальні умови для фізичного розвитку (забезпечення доцільних побутових умов, харчування).

2. Передбачати невелике навантаження на фізичну сферу, уникати надмірних фізичних вправ.

3. Не включати дітей в інтенсивну фізичну діяльність; передбачати часті перерви між фізичною та розумовою діяльністю.

4. Оберігати від надмірних фізичних та психічних збуджень; розумно чергувати різні види діяльності з відпочинком.

5. Уникати надмірних навантажень на м'язи.

6. Ретельно добирати робоче місце, стежити за правильною поставою за партою, столом; залучати до виконання спеціальних вправ.

7. Включати дітей у систематичні різноманітні заняття, які б позитивно впливали на розвиток мозку, формування його функціональних особливостей.

Особливості психічного розвитку	Урахування у навчально-виховній роботі
1. Недостатнє управління власною поведінкою.	1. Постійно корегувати діяльність дітей (ігрову, навчальну, побутову).
2. Прагнення ретельно виконувати вимоги вчителя.	2. Чітко і зрозуміло визначати види діяльності, методи і прийоми дій; заохочувати за правильне і дбайливе виконання дій.
3. Наявність конкретно образного мислення.	3. Широко використовувати малюнки, предмети, образні засоби навчання.
4. Недостатньо сформовані процеси сприйняття, уваги (переважає мимовільна увага).	4. Учити учнів зосереджувати увагу на конкретній діяльності, певних предметах; змінювати види діяльності через 5-10 хв.
5. Схильність до механічного виконання завдань, вивчення навчального матеріалу.	5. Здійснювати спеціальні вправи для формування вмінь виділяти головне, суттєве, аналізувати явища, процеси.
6. Схильність до гри в різних сферах діяльності.	6. Підтримувати і заохочувати ігрову діяльність дітей, включати їх у різні види ігор, особливо ситуаційні; широко використовувати дидактичні ігри.
7. Спостерігається формальне ставлення до навчання.	7. Заохочувати різноманітні види навчальної діяльності на рівні гласності.
8. Починають формуватися навчальні інтереси.	8. Розширювати коло пізнавальних інтересів дітей на уроках і в позаурочній роботі; включати вихованців в різні види діяльності, зважаючи на їхні індивідуальні інтереси.

Використана література

1. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2-х кн. Кн. 1: Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: Навч.-метод. посіб. – К.: Либідь, 2003. – С. 137-140.
2. Говорун Т., Кікінеджі О. Стать та сексуальність: психологічний ракурс. Навч. посіб. – Тернопіль, 1999. – С.81-161.
3. Крайг Г., Бокум Д. Психология развития. – 9-е издание. – М., 2005. – С. 214-556.
4. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка родинного виховання: Навч. посіб. – К., 2006. – С. 23-104, 117-139.
5. Сімона де Бовуар. Друга стаття. – У 2-х т. – К.: Основи, 1994-1995. – 390с.
6. Социализация девочек-подростков / Под ред. Г. Лактионовой. – К., 1995. – 110 с.

Робоча програма курсу

Родинна педагогіка

Для студентів спеціальності 7.010102

Початкове навчання

Родинна педагогіка: Робоча програма курсу для вищих педагогічних навчальних закладів / Автор-укладач **Л.В.Любчак**. – Вінниця: ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 2015. – 31 с.

Робоча програма розроблена на підставі програми курсу “Родинна педагогіка”, затвердженої вченою радою Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. (Протокол № 1 від 30 серпня 2014 року).

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри дошкільної та початкової освіти (Протокол № 7 від 4 січня 2014 року).

Рецензенти:

Голюк О.А., канд. пед. наук, доцент кафедри дошкільної та початкової освіти.

Завідувач кафедри: Тарасенко Г.С., доктор пед. наук, професор.

I. Пояснювальна записка

Розвиток потенціалу української сім'ї є одним із стратегічних напрямів діяльності педагога. У Конвенції про права дитини, Декларації та Плані дій 27 Спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН "Світ, сприятливий для життя дітей" (травень 2002 р.) наголошується на тому, що саме сім'я перш за все відповідальна за захист, виховання та розвиток дітей. Виходячи з цього, всі інститути суспільства повинні надавати відповідну допомогу батькам, законним опікунам й іншим особам, які беруть на себе турботу про дітей. Створення умов, у яких всі діти зможуть радіти дитинству, в якому їх люблять і поважають, де їм забезпечується добробут й безпека, потребує професійних підходів до освіти фахівців, котрі працюють із родинами.

Родина залишається тією цінністю, що створює для людини відносно незалежне від соціальних катаклізмів середовище, атмосферу психологічної захищеності. Вона допомагає долати життєві випробування, дає реальну підтримку, вселяє віру у власні сили і краще майбутнє. Ці позиції є реальними тільки для благополучної родини. Конфліктна ж сім'я здатна завдати людині глибоких психологічних травм, сформувати найгірші риси характеру і негативне загальне ставлення до світу.

Сучасна родина переживає нелегкі часи – ідеологічна і професійна переорієнтація, визначення нових життєвих пріоритетів, нерозвиненість соціальних інститутів, погіршення соціальної роботи з дітьми (скорочення кількості секцій, гуртків, культурних закладів тощо), відповідно призводить до збільшення кількості дітей, які тривалий час залишаються без догляду дорослих, батьків чи вихователів. Крім того, у родині часто простежується втрата авторитету матері і батька, на який спиралася традиційна педагогіка українців. Усі ці обставини не сприяють успішному вихованню і розвитку дитини.

Кожен педагог зобов'язаний здійснювати пропедевтичну роботу з родиною, а за необхідності надавати правову та психолого-педагогічну допомогу сім'ям. Якість цієї роботи може значно підвищитись за умов

оволодіння майбутнім фахівцем необхідними знаннями та відповідними навичками.

За навчальним планом спеціальності 7.010102 “Початкове навчання” вивчення курсу “Родинна педагогіка” передбачено протягом другого семестру. Загальний обсяг дисципліни складає 2,5 кредити (90 години) і включає такі види навчальної діяльності студентів: аудиторні заняття (32 годин: 12 годин – лекції, 10 годин – семінарські, 10 годин - лабораторні), самостійна робота (58 годин), у тому числі підготовка до підсумкового контролю, контрольні заходи (модульний контроль, залік). Самостійна робота студентів передбачає підготовку до аудиторних занять та підготовку до модульного контролю, створення методичної папки.

У результаті вивчення курсу студенти повинні **знати:**

- історичні етапи розвитку теорії сімейного виховання в Україні ;
- систему родинного виховання з погляду класиків педагогіки;
- родинні виховні традиції, основні аспекти виховання дитини у сім’ї з погляду народної педагогіки;
- функції, структуру, типи сімей;
- психолого-педагогічні проблеми сучасної сім’ї, помилки родинного виховання;
- основні підходи до взаємодії із нестандартною дитиною;
- моделі сімейних стосунків;
- стилі поведінки батьків та їх наслідки;
- типи батьків та їх вплив на виховання і розвиток дитини;
- напрямки та методи виховання дитини в умовах сім’ї;
- основні концепції змісту виховання батьків;
- причини, типи та стратегії розв’язання конфліктів у родині;
- особливості подружнього спілкування;

У результаті вивчення курсу студенти повинні **вміти:**

- використовувати теоретичні знання у конкретних ситуаціях взаємодії з батьками та дітьми;

- опиратися на провідні наукові положення у теорії і практиці сімейного виховання;
- правильно обирати стратегію взаємодії з різними типами батьків та дітей;
- розрізняти причини відхилень у поведінці дітей, що мають корені неправильного виховання у родині;
- організовувати взаємодію з проблемними родинами та нестандартними дітьми;
- здійснювати необхідну допомогу родинам у виборі методів та прийомів виховання дітей різного віку;
- користуватись різними технологіями допомоги сім'ям в організації індивідуальних та колективних форм роботи з батьками;
- використовувати різноманітні діагностичні методики у роботі з батьками та їх дітьми.

Структура програми навчальної дисципліни “Родинна педагогіка”

Курс: підготовка спеціалістів	Напрям, спеціальність, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчального курсу
Кількість кредитів, що відповідають ECTS: 2,5 Модулів: 1 + ІНДЗ Змістових модулів: 2 Загальна кількість годин: 90 Тижневих годин: 3,5	0101 Педагогічна освіта 7.01010201 Початкова освіта Спеціаліст	Обов'язкова Рік підготовки: 1 Семестр: 2 Аудиторні – 32 год. Лекції: 12 год. Практичні: 10 год. Лабораторні: 10 год. Самостійна робота – 58 год. Вид підсумкового контролю: залік

Структура залікового кредиту курсу

№	Тема	Кількість годин			
		Лекц.	Практ.	Лабор.	Сам. р.
	<i>Змістовий модуль 1. Родина як важливий чинник соціалізації дитини: психолого-педагогічний аспект</i>	6	4		26
1.	Розвиток теорії родинного виховання в Україні. Видатні педагоги про роль сім'ї у розвитку дитини.		2		4
2.	Родинні виховні традиції. Розвивальний потенціал сім'ї з погляду народної педагогіки.				6
3.	Сім'я як провідний фактор соціалізації особистості.	2			6
4.	Психолого-педагогічні основи вибору оптимальної моделі побудови сімейних стосунків.	2	2		4
5.	Конфлікти у сім'ї. Особливості подружнього спілкування.	2			6
	<i>Змістовий модуль 2. Методика ефективного впливу родини на виховання дитини</i>	6	6	10	32
1.	Вплив стилю батьківської поведінки на формування особистості дитини.	2	2		6
2.	Врахування особливостей анатомо-фізіологічного та психічного розвитку дітей у сімейному вихованні.		2		6
3.	Виховання нестандартних дітей в умовах родини.	2	2	2	6
4.	Основні напрямки виховання дитини у родині.			6	6
5.	Творче використання методів виховання в умовах сім'ї. Форми співпраці з бабками.	2		2	8
Всього: 90 год.		12	10	10	58

Тематичний план

№ п/п	Назва теоретичних блоків	Кількість годин						
		Всього	Аудит.	Лекцій	Практ.	Лабор	Самост. робота	
							Поточна	Підготовка до склад. мод. та підсумк. контр.
1	Модуль 1	36	10	6	4		26	
2	Модуль 2	54	22	6	6	10	24	8
	Всього	90	32	12	10	10	50	8

Розрахунок рейтингових балів за видами поточного модульного контролю

№ і назва змістового модуля	Модуль № 1								Кількість балів			Підсумкова оцінка			
Вид контролю успішності	Поточний														
Критерії оцінювання	Підготовка співповідей до лекційних занять	Підбір та апробація діагностичних методик	Активна участь у практичних заняттях	Вивчення досвіду сімейного виховання	Активна участь у лабораторних заняттях	Індивідуальне творче завдання	Захист ІНДЗ	Оформлення папки (форми р-ти)	За попер. зарах. кредити	Поточний контроль	Підсумковий контроль	Всього	Загальна. кількість балів	Оцінка за шкалою ECTS	Оцінка за національною шкалою
	5	5	20	5	25	15	5	20		10 0	15	100			

Тематика лекційного курсу

Тема 1. Сутність і зміст родинного виховання. Видатні педагоги про значення родини у розвитку особистості дитини. Моделі побудови сімейних стосунків. Види шлюбів.

Тема 3. Основи формування гендерних відмінностей в умовах сім'ї.

Тема 4. Концепції змісту виховання батьків. Стилi поведінки батьків.

Тема 5. Напрямки виховання дитини у родині. Методи виховання в сім'ї. Форми співпраці з батьками.

Тема 8. Особливості подружнього спілкування. Конфлікти у сім'ї.

Тематика практичних занять

Тема 1. Розвиток теорії родинного виховання в Україні. Родинні виховні традиції.

Тема 2. Психолого-педагогічні засади вибору оптимальної моделі побудови сімейних стосунків.

Тема 3. Вплив стилю батьківської поведінки на формування особистості дитини.

Тема 4. Врахування особливостей анатомо-фізіологічного та психічного розвитку дітей у сімейному вихованні.

Тема 5. Виховання нестандартних дітей в умовах родини.

Тематика лабораторних занять

Тема 1. Форми співпраці школи і сім'ї у досягненні позитивних результатів виховання. Методи виховання дітей у родині.

Тема 2. Національна гідність і менталітет: виховання патріотичних почуттів у сім'ї. Правове та екологічне виховання у родині.

Тема 3. Виховання моральних якостей у дітей в умовах родини. Статеве виховання дітей у сім'ї.

Тема 4. Розумовий розвиток дитини в умовах сім'ї. Особливості виховання обдарованих дітей та дітей-індіго.

Тема 5. Зміст, завдання, засоби та умови ефективної організації естетичного, трудового, фізичного виховання дитини в сім'ї.

II. Практичні заняття (10 годин)

Тема № 1: Розвиток теорії родинного виховання в Україні. Родинні виховні традиції

1. Значення родини у житті і формуванні дитини як особистості.
2. Видатні педагоги про роль сім'ї у розвитку дитини.
3. Виховний та розвивальний потенціал сім'ї з позиції народної педагогіки.
4. Типи сімей, структура родини, основні функції сім'ї.
5. Педагогічні умови повноцінного сімейного виховання.

Завдання для самостійної роботи

1. Законспектувати одну із статей А.С.Макаренка про сімейне виховання.
2. Скласти тези листів В.О.Сухомлинського до доньки.
3. Навести приклади приказок, прислів'їв тощо про роль сім'ї у вихованні дитини.

Література

1. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: Навч. посіб. (для студентів вищ. навч. закл.) / О.В.Безпалько. – Київ: Центр учб. л-ри, 2009. – С. 83-119.
2. Ващенко Г. Виховний ідеал: Підручник для педагогів, виховників, молоді і батьків. – 3-є вид. – Полтава, 1994. – Т. 1.
3. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка родинного виховання: Навч. посібн. – Київ, 2006. – С. 9-22.
4. Макаренко А.С. Методи виховання. – К., 1954. – Т. 5. – С. 97-119.
5. Родинна педагогіка: Навчально-методичн. посібник / А.А.Марушкевич, В.Г.Постовий, Т.Ф.Алексєєнко та ін. – Київ, 2002. – С. 3-37.
6. Семиченко В.А., Заслуженюк В.С. Психологія та педагогіка сімейного спілкування: Навч. посібник. – Київ, 1998. – С. 7-17.
7. Стельмахович М. Українська родинна педагогіка: Навч. посібник. – Київ: ІСДО, 1996.

8. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. – Київ: Рад. школа, 1978. – 264 с.
9. Щербань П.М. Сімейне виховання вустами великих педагогів. // Освіта. – 2003 – № 33. – С. 2-7.
10. Чмелин Р. Християнські засади української сім'ї // Народна творчість та етнографія. – 1995. – № 1.

Тема № 2: Психолого-педагогічні основи вибору оптимальної моделі побудови сімейних стосунків

1. Моделі сімейних стосунків та їх характеристика.
2. Кризові періоди в сім'ї.
3. Врахування психологічних проблем шлюбу.
4. Кохання як базова платформа побудови сімейних стосунків.
5. Біосоціальна природа кохання.

Завдання для самостійної роботи

1. Дайте власне тлумачення (письмово) поширеної філософської тези про те, що любов виступає жорстоким тираном, яка утримує під своєю владою мільйони заручників.
2. Про яку властивість психології особистості йдеться у статтях відомого російського філософа В.Соловйова “Смисл любові”, в яких він підкреслює: *“Смисл і вартість любові як почуття полягає в тому, що вона змушує нас справді всім нашим єством визнати за іншим те, безумовно, центральне значення, яке в силу егоїзму ми відчуваємо тільки щодо самих себе?”*

Література

5. Генік С.М. Усе починається з родини. – Ів-Фр. “Сіверсія”, 1998. – 725с.
6. Говорун Т., Кікінеджі О. Стать та сексуальність: психологічний ракурс. Навч. посіб. – Тернопіль, 1999. – С. 279-313.
7. Пуллавська В. Приготування до подружнього життя / Перекл. з польськ. – Львів: Свічадо, 1993. – 59 с.

8. Самоукина Н.В. Психология и педагогика профессиональной деятельности. М.: ЭКМОС, 1999. – С. 294-345.
9. Трухин И.А. Будущему семьянину. – К.: Рад. шк., 1987. – 272 с.
10. Трухін І.О. Соціальна психологія спілкування: Навч. посіб. – К.: Центр навч. л-ри, 2005. – С. 280-289.
11. Фром Э. Искусство любить: Исследование природы любви. – М.: Педагогика, 1990. – 160 с.
12. Ялом И.Д. Лечение от любви и другие психотерапевтические новеллы: Пер. с англ. – М.: Независимая фирма “Класс”, 1997. – 228 с.

Тема № 3: Вплив стилю батьківської поведінки на формування особистості дитини

1. Стилi батьківської поведінки та їх вплив на розвиток дитини.
2. Жорстоке ставлення до дітей та його наслідки. Фізичне і психологічне насилья у сім'ї.
3. Форми психологічно жорстокого ставлення до дітей.
4. Формування основ дисципліни і саморегуляції дитини в умовах сім'ї.
5. Нормативні сімейні ролі. Зміст та засоби прояву.

Завдання для самостійної роботи

1. Сформулювати поради батькам щодо розумних вимог дотримання дітьми правил поведінки у суспільстві (поєднання батьківського контролю та задоволення потреби дитини у любові і схваленні).
2. Підібрати оповідання, видуманні історії, казки тощо, які допоможуть батькам закріпити у свідомості дітей соціальні та моральні цінності.

Література

6. Крайг Г., Бокум Д. Психология развития. – 9-е издание. – М., 2005. – С. 397-410.
7. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка родинного виховання: Навч. посіб. – К., 2006. – С. 105-116, 186-219.

8. Самоукина Н.В. Психология и педагогика профессиональной деятельности. М.: ЭКМОС, 1999. – С. 323-345.
9. Семиченко В.А., Заслуженюк В.С. Психологія та педагогіка сімейного спілкування: Навч. посібник. – Київ, 1998. – С. 50-68.
10. Соколова В.Н., Юзефович Г.Я. Отцы и дети в меняющемся мире. – М.: Прсвещение, 1991.
11. Спивановская А.С. Как быть родителям: о психологии родительской любви. – М.: Педагогика, 1986.
12. Сухомлинский В.А. Мудрость родительской любви. – М.: Молодая гвардия, 1988.
13. Ханкасаева И.Н. Растет дочка, растет сын. – М.: Педагогика, 1999.
14. Хоменко И.А. Философско-психологические модели взаимодействия детей и родителей. – СПб., 1995.

Тема № 4: Врахування особливостей анатомо-фізіологічного та психічного розвитку дітей у сімейному вихованні

1. Гендер: статеві ролі та статеві стереотипи. Гендер і соціалізація.
2. Андрогінність як вимога розвитку сучасної сім'ї.
3. Різниця між хлопчиками і дівчатками протягом дитинства.
4. Врахування батьками типу темпераменту дитини у здійсненні виховних впливів у родині.
5. Розвиток і формування особистості під знаком зодіаку.

Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізувати один із підручників для початкової школи на предмет цілеспрямованого формування однієї із стереотипних гендерних ролей.
2. На основі опрацювання психолого-педагогічних джерел виділити особливості молодшого школяра та сформулювати у вигляді тез поради батькам щодо їх врахування у взаємодії з дітьми (інформація для проведення тематичних батьківських зборів).

Література

1. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2-х кн. Кн. 1: Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: Навч.-метод. посіб. – К.: Либідь, 2003. – С. 137-140.
2. Говорун Т., Кікінеджі О. Стать та сексуальність: психологічний ракурс. Навч. посіб. – Тернопіль, 1999. – С.81-161.
3. Крайг Г., Бокум Д. Психология развития. – 9-е издание. – М., 2005. – С. 214-556.
4. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка родинного виховання: Навч. посіб. – К., 2006. – С. 23-104, 117-139.
5. Сімона де Бовуар. Друга стаття. – У 2-х т. – К.: Основи, 1994-1995. – 390с.
6. Социализация девочек-подростков. / Под ред. Г. Лактионовой. – К., 1995. – 110 с.

Тема № 5: Виховання нестандартних дітей в умовах родини

1. Діагностика та показники відхилень у розвитку дитини.
2. Типи дітей за критерієм індивідуальних психічних якостей і станів.
3. Особливості виховання обдарованої дитини в умовах сім'ї.
4. Діти-індіго: характеристика типів, особливості взаємодії.
5. Робота з дітьми, що мають синдром гіперактивності.

Завдання для самостійної роботи

1. На основі опрацювання Ч.3 методичного посібника Коробко С.Л., Коробкою О.І. Робота психолога із молодшими школярами. – К.: Літера ЛТД, 2006. – С. 275-400 та інших джерел, бути готовим до представлення однієї з програм корекційного розвитку дітей з вираженими ускладненнями.

Література

1. Карпенко З.С. Експресивна психотехніка у дітей. – К.: НПЦ Перспектива, 1997. – 96 с.
2. Крайг Г., Бокум Д. Психология развития. – 9-е издание. – М., 2005. – 939с.
3. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка родинного виховання: Навч. посіб. – К., 2006. – 324 с.

4. Кэрролл Ли, Тоубер Джен. Дети Индиго. – М.: София. 2004.
5. Смерека М. Кто они... Дети Индиго? // Мир семьи. – 2005. - № 7-8. – С. 27-31.
6. Відеофільм “Діти-індіго”

III. Лабораторні заняття (10 год.)

Тема 1. *Форми співпраці школи і сім'ї у досягненні позитивних результатів виховання. Методи виховання дітей у родині.*

- Розгляд основних теоретичних питань
 1. Діяльність учителя з формування педагогічної культури батьків.
 2. Характеристика індивідуальних та колективних форм роботи вчителя з батьками.
 3. Використання педагогом нетрадиційних форм у роботі з батьками.
 4. Умови ефективного використання методів виховання дітей різного віку у родині.
- Виконання практичних завдань
 - Підібрати та бути готовим до представлення однієї із методик поглибленого вивчення сім'ї (спостереження і прямого вивчення, ретроспективного аналізу, незакінчених речень, психомалюнку тощо).
 - Розробити та бути готовим до мікрОВикладання однієї із традиційних форм педагогізації батьків (лекція, практикум, обговорення педагогічних ситуацій, рольова гра, батьківська конференція, групова консультація, день відкритих дверей, вечір запитань і відповідей, педагогічні читання тощо), або нетрадиційної форми роботи з батьками (педагогічний десант, родинний міст, конкурси “Нумо, мамі”, “Нумо, тато”, “Щасливий випадок”, “Що? Де? Коли?” тощо).
 - Користуючись науковими джерелами або власним досвідом, змодельуйте педагогічну ситуацію взаємодії батька (матері) з дитиною, у розв'язанні якої буде ефективним один із методів виховання у родині (вимога, переконання, привчання, заохочування, покарання, приклад тощо). Обґрунтуйте доцільність вибору.

Література

6. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка родинного виховання: Навч. посіб. – К.: Знання, 2006. – С. 284-316.
7. Практична педагогіка виховання: Посібник з теорії та методики виховання / За ред. М.Ю.Красовицького. – Київ-Івано-Франківськ, 2000. – 218 с.
8. Педагогічні задачі і завдання для батьків / За ред. В.Г. Постоного. – К.: Рад. Школа, 1989. – 189 с.
9. Родина педагогіка: Навч-метод посібник / А.А.Маркушевич, В.Г.Постовой, Т.Ф. Алексєєнко та ін. – К., 2002. – С. 38-95.

Тема 2. Національна гідність і менталітет: виховання патріотичних почуттів у сім'ї. Правове та екологічне виховання у родині.

- Розгляд основних теоретичних питань
 1. Передумови формування у дітей почуття національної гідності. Позитивні ознаки прояву менталітету у сім'ї.
 2. Джерела та засоби патріотичного виховання у родині.
 3. Система екологічного виховання у сім'ї.
 4. Зміст та завдання правового виховання дітей у родині.
- Виконання практичних завдань
 - Підготувати повідомлення про героїчне минуле або сьогодення однієї із визначних постатей українського народу (це може бути повідомлення і про героїчні подвиги своїх пращурів та сучасників).
 - З метою формування у дітей раннього віку толерантного ставлення до людей різних рас, національностей, почуття поваги до Людини як найбільшої цінності на землі дібрати казку (оповідь) та бути готовим до представлення перед аудиторією.
 - Підготувати план-конспект заочної екскурсії екологічного спрямування (для подальшої сумісної роботи з батьками та їх дітьми) з

використанням цікавої інформації про тварину, рослину, місцевість, джерело тощо.

- В оригінальній формі зобразити права та обов'язки усіх членів родини (вік дітей у сім'ї за вибором студента). Це може бути плакат, стінівка, схема життєдіяльності родини та ін.

Література

1. Ващенко Г. Виховний ідеал: Підручник для педагогів, виховників, молоді і батьків. – 3-є вид. – Полтава, 1994. – Т. 1.
2. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. – Ч. II – К.: Оберіг, 1991.
3. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка родинного виховання: Навч. посіб. – К.: Знання, 2006. – С. 174-185, 219-233.
4. Скуратівський В. Берегиня: Художні оповіді, новели. – К.: Рад. Письм., 1987.
5. Сухомлинский В.А. Хрестоматия по этике. – М.: Педагогика, 1990.
6. Українська минувшина: Ілюстративний етнографічний довідник / Укл. А.Пономарьов, Л.Артюх, Т. Косміна та ін. – К.: Либідь, 1993.

Тема 3. Виховання моральних якостей у дітей в умовах родини. Статеве виховання дітей у сім'ї

- Розгляд основних теоретичних питань
 1. Роль сім'ї у формуванні морально-духовних цінностей особистості.
 2. Зміст та завдання морального виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у родині.
 3. Шляхи розв'язання завдань морального виховання у сім'ї.
 4. Зміст, завдання та принципи статевого виховання дітей різного віку.
 5. Психосексуальний розвиток дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.
 6. Стратегії статевого виховання дітей.
- Виконання практичних завдань

- Скласти кодекс моральних добродішностей дитини дошкільного (молодшого шкільного) віку, на який можуть опиратися у вихованні дітей батьки.
- Розробити та бути готовим до представлення однієї із форм роботи з батьками на тему “Особливості статевого розвитку дітей дошкільного (молодшого шкільного віку)”. Це може бути лекція, бесіда, диспут, тематичні батьківські збори, конференція тощо.
- Опираючись на наукову літературу та норми етики, письмово дати відповідь на запитання дітей: 3-4 роки – “Де беруться діти?”; 5-6 років – “Як потрапляють діти в живіт?”; 6-8 років – “Яка роль тата у появі дітей?”

Література

1. Афанасьєва Т.М. Мальчик. Юноша. Муж. Отец. М.Ж: Знание, 1988.
2. Говорун Т.В., Шарган О.М. Батькам про статеve виховання дітей. – К.: Рад. школа, 1990.
3. Говорун Т., Кікінеджі О. Стать та сексуальність: психологічний ракурс. Навчальний посібник. – Тернопіль, 1999. – С. 6-70.
4. Каган В.Е. Половое воспитание девочки в семье. – М.: Сов. спорт, 1991.
5. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка родинного виховання: Навч. посіб. – К.: Знання, 2006. – С. 157-174, 189-219.
6. Лич П. Младенец и ребенок. От рождения до пяти лет. М.: Педагогика-Пресс, 1992.
7. Сухомлинский В.А. Мудрость родительской любви. – М: Молодая гвардия, 1988.
8. Энциклопедия сексуальной жизни: физиология и психология. Для детей 7-9 лет: Перевод с франц. – М., 1990.

Тема 4. Розумовий розвиток дитини в умовах сім'ї. Особливості виховання обдарованих дітей та дітей-індіго.

- Розгляд основних теоретичних питань
 1. Зміст та завдання розумового виховання дітей у сім'ї.
 2. Засоби інтелектуального розвитку дітей різного віку у родині.
 3. Особливості виховання обдарованих дітей в умовах сім'ї.
 4. Типи дітей-індіго та їх характеристика.
 5. Врахування батьками типу темпераменту дитини у її розумовому розвитку.
- Виконання практичних завдань
 - Підберіть систему ігор, вправ, цікавих завдань для цілеспрямованого розумового розвитку дітей різного віку (раннього, середнього, старшого дошкільного та молодшого шкільного) в умовах родини.
 - Проаналізуйте книгу Н.Тепп, Л.Керолл, Дж.Тоубер “Дети Индиго” та сформулюйте методичні рекомендації батькам щодо організації ефективної взаємодії з такими дітьми у родині.
 - Складіть список українських народних казок, які можна рекомендувати батькам для сімейного читання.

Література

1. Аверьянова Т.В. Дети Индиго – будущее планеты. – М.: Институт Востоковедения РАН, 2006. – 24 с.
2. Блех А.С. Подумаем вместе. – М.: Политиздат, 1989.
3. Короткова Н.А., Михайленко Н.Я. Как играть с ребенком. – М.: Педагогика, 1990.
4. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка родинного виховання: Навч. посіб. – К.: Знання, 2006. – С. 234-240.
5. Никитин Б.П. Интеллектуальные игры. – М.: Аист, 1998.
6. Організація дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти. Навч.-метод. посіб. / За ред. Г.С.Тарасенко. – К.: Видавничий Дім “Слово”, 2010. –

7. Семиліточка: Українські народні казки у записах та публікаціях письменників XIX – поч. XX століття: Для молодшого та середнього шкільного віку. – К.: Веселка, 1990. – 319 с.

Тема 5. *Зміст, завдання, засоби та умови ефективної організації естетичного, трудового, фізичного виховання дитини в сім'ї.*

- Розгляд основних теоретичних питань
 1. Зміст та завдання естетичного виховання дітей у сім'ї.
 2. Засоби естетичного розвитку дітей різного віку в умовах родини.
 3. Трудове виховання дитини у родині. В.О.Сухомлинський про основні принципи трудового виховання.
 4. Умови ефективної організації різних видів праці дітей у сім'ї.
 5. Фізичне виховання дитини у сім'ї. Гіперактивні діти.
- Виконання практичних завдань
 1. Скласти репертуарний список музичних творів батькам для прослуховування та обговорення з дітьми.
 2. Запропонувати підбірку рухливих та народних ігор для включення батьків та дітей в активну рухову діяльність.
 3. Сформулювати методичні рекомендації батькам щодо раціонального харчування дітей у сім'ї.
 4. Скласти перелік трудових обов'язків дітей молодшого шкільного (дошкільного) віку у родині.
 5. Окреслити програму роботи з гіперактивними дітьми.

Література

1. Бердыхова Я. Мама, папа, занимайтесь со мной: Пер. с чеш. – М.: Физкультура и спорт, 1990.
2. Васильева-Гингнус Л.П. Уроки занимательного труда. – М.: Педагогика, 1987.
3. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка родинного виховання: Навч. посіб. – К.: Знання, 2006. – С. 240-252, 261-284.

4. Лавриненко Н.В., Небожко В.С. Роль семьи в трудовом воспитании. – К.: Наук. думка, 1988.
5. Никитин Б.П., Никитина Л.А. Резервы здоровья наших детей. – М.: Физкультура и спорт, 1990.
6. Сермеев Б.В. Физическое воспитание детей в семье. – К.: Здоровье, 1986.
7. Торшилова Е.М. Эстетическое воспитание в семье. – М.: Искусство, 1989.
8. Физкультура для всей семьи / Сост. Т.В. Козлова, Т.В. Рябухина. – М.: Физкультура и спорт, 1990.

IV. Теми для ІНДЗ

1. Розвиток теорії сімейного виховання в Україні (В.Мономах, Г.Сковорода, О.Духнович, Т.Лубенець, Я.Чепіга, Б.Грінченко, С.Русова та ін.).
2. Родинні виховні традиції у працях А.Дістервега, І. Гербарта, І.Песталоцці, Я.Коменського та ін.
3. Родинний виховний досвід з погляду літописців та педагогів Київської Русі (Нестор, В.Мономах та ін.)
4. Співпраця батьків і педагогів у формуванні високих моральних якостей дитини (за І.Огієнком).
5. Значення національних традицій у вихованні підростаючого покоління в умовах сім'ї у роботах Г.Ващенко, Г.Волкова, А.Макаренка, В.Сухомлинського та ін.
6. Специфіка української козацької родини.
7. Народна педагогіка про роль батька й матері у вихованні дитини.
8. Система родинного виховання у педагогічній спадщині А.С.Макаренка.
9. Виховання дитини у сім'ї з позицій В.О.Сухомлинського.
10. Методи поглибленого вивчення сім'ї.
11. Рекомендації батькам про виховання дітей природою.
12. Національно-патріотичне виховання дітей в умовах сім'ї.
13. Трудове виховання і самообслуговуюча праця в сім'ї.

- 14.Економічне виховання у родині (За що платити дітям гроші?)
- 15.Правове виховання дитини в умовах сім'ї.
- 16.Стратегії статевого виховання сучасних дітей.
- 17.Розвиток інтелекту дитини у сім'ї.
- 18.Батькам про організацію дозвілля в умовах сім'ї.
- 19.Розвиток емоційної сфери дитини – запорука успіху у дорослому житті.
- 20.Організація здорового харчування дитини у сім'ї.
21. Попередження шкідливих звичок дитини в умовах сім'ї.
- 22.Батькам про вплив ЗМІ на розвиток і виховання дитини.
- 23.Комп'ютер у подарунок: допомагає чи шкодить?
- 24.Особливості виховання обдарованої дитини в умовах сім'ї.
- 25.Шляхи виховання самостійності і відповідальності у дитини в умовах родини.
- 26.Особливості роботи вихователя з дітьми із неповної сім'ї.
- 27.Робота педагога із дітьми, що мають синдром гіперактивності.
- 28.Особливості спілкування з дітьми із неблагополучних сімей.
- 29.Використання ідей Б.Спока у вихованні сучасних дітей.
- 30.Педагогічний такт у сімейному вихованні.
- 31.Організація самовиховання дітей різного віку в умовах сім'ї.
- 32.Умови виховання андрогіної особистості в сім'ї.

Алгоритм письмового виконання завдання

1. Обґрунтування актуальності ідеї щодо реалізації в умовах сім'ї.
2. Дефінітивний аналіз основних категорій проблеми дослідження.
3. Формулювання методичних порад батькам.
4. Виокремлення ефективних методик, зразків, прикладів, завдань тощо.
5. Список літератури.

V. Питання до заліку

1. Історичні віхи розвитку теорії сімейного виховання в Україні.
2. Система родинного виховання у спадщині А.С.Макаренка.
3. В.О.Сухомлинський про організацію сімейного виховання.
4. Поняття про родинні виховні традиції, їх педагогічне значення, основні функції. Класифікація родинних виховних традицій.
5. Виховний та розвивальний потенціал сім'ї з позицій народної педагогіки.
6. Народна педагогіка про роль батька і матері у вихованні дитини.
7. Повноцінне виховання у родині: мета, завдання, стратегії.
8. Різні підходи до визначення поняття "сім'я", основні функції родини.
9. Характеристика типів сімей в залежності від різних класифікаційних ознак.
10. Сучасна сім'я: проблеми, особливості реалізації виховної функції. Партнерська та домінаторна родина.
11. Соціально-педагогічні умови виховання дитини у родині. А.С.Макаренко, В.О.Сухомлинський про умови успішного сімейного виховання.
12. Основні концепції виховання батьків: зміст та завдання.
13. Стили батьківської ставлення та їх вплив на розвиток дитини.
14. Типові помилки сімейного виховання та їх наслідки для подальшого розвитку дитини.
15. Характеристика різних видів насилля у сім'ї. Форми психологічного насилля та їх наслідки.
16. Дисципліна і саморегуляція дитини в умовах сім'ї. Методи прилучення дитини до дисципліни.
17. Формування гендерних відмінностей в умовах родини. Гендер і соціалізація.
18. Характеристика андрогінної моделі засвоєння статевої ролі.
19. Моделі побудови сімейних стосунків та їх характеристика.
20. Характеристика пипів батьків та їх вплив на стосунки з дітьми.
21. Психологічні проблеми шлюбу. Кризові періоди у родині.

22. Типові причини подружніх конфліктів. Фактори, що їх обумовлюють. Попередження подружніх конфліктів.
23. Види конфліктних родин та їх характеристика.
24. Конфлікти у взаємодії батьків і дітей: причини, типи, стратегії поведінки, напрямки профілактики.
25. Типові проблеми подружнього спілкування. Вплив стилю взаємин між батьками на поведінку дітей.
26. Культура спілкування у родині. Емпатійне та рефлексивне слухання.
27. Шляхи формування педагогічної культури батьків. Роль учителя у цьому процесі.
28. Вибір стилю спілкування вихователем у здійсненні допомоги родинам.
29. Характеристика індивідуальних та колективних форм співпраці школи і сім'ї у досягненні позитивних результатів виховання.
30. Характеристика нетрадиційних форм роботи педагога з батьками.
31. Врахування батьками особливостей психофізіологічного розвитку дитини на різних вікових етапах.
32. Специфіка виховних впливів у родині на дітей з різним типом темпераменту.
33. Характеристика типів дітей за критерієм їх психічного стану: ознаки, причини, особливості взаємодії.
34. Специфіка виховання дітей, що мають синдром гіперактивності.
35. Особливості виховання обдарованої дитини в умовах сім'ї.
36. Діти Індіго: типи, моделі поведінки, особливості взаємодії.
37. Національна гідність і менталітет: виховання патріотичних почуттів у сім'ї.
38. Зміст та завдання морального виховання у сім'ї. Шляхи виховання моральних якостей у дітей в умовах родини.
39. Розумовий розвиток дітей різного віку в умовах сім'ї.
40. Зміст, завдання, засоби та умови ефективної організації естетичного виховання дитини в сім'ї.

41. Методика виховання дітей засобами природи в умовах сім'ї.
42. Зміст, завдання, засоби та умови ефективної організації трудового виховання дитини в сім'ї.
43. Зміст, завдання, засоби та умови ефективної організації фізичного виховання дитини в сім'ї.
44. Реалізація нових напрямків виховання у родині (екологічне та правове).
45. Зміст, завдання та принципи статевого виховання дітей різного віку у родині.
46. Поняття про методи та прийоми виховання. Класифікація методів виховання у родині в залежності від їх функціональної спрямованості.
47. Характеристика методу переконування та системи прийомів його реалізації (пояснення, бесіда, умовляння, звернення до почуттів совісті й честі, розкриття можливих наслідків діяльності чи бездіяльності тощо).
48. Приклад батьків як взірця для наслідування. Вправи та привчання як методи виховання у родині.
49. Особливості використання методів заохочення і покарання у родині.
50. Вимога як важливий метод педагогічного впливу у сім'ї. Види вимог.

VI. Практичні завдання до заліку

1. Сформулювати поради батькам щодо розумних вимог дотримання дітьми правил поведінки у суспільстві (поєднання батьківського контролю та задоволення потреби дитини у любові і схваленні).
2. Підібрати оповідання, історії, казки тощо, які допоможуть батькам закріпити у свідомості дітей соціальні та моральні цінності. Сформулювати питання для проведення бесіди з дитиною за змістом одного із цих творів.
3. Підібрати та письмово прокоментувати процедуру використання однієї із методик поглибленого вивчення сім'ї (спостереження і прямого вивчення, ретроспективного аналізу, незакінчених речень, психомалюнку тощо).
4. Розробити та бути готовим до мікрОВикладання однієї із традиційних форм педагогізації батьків (лекція, практикум, обговорення педагогічних

- ситуацій, рольова гра, батьківська конференція, групова консультація, день відкритих дверей, вечір запитань і відповідей, педагогічні читання тощо).
5. Розробити та бути готовим до мікрОВикладання однієї із нетрадиційної форми роботи з батьками (педагогічний десант, родинний міст, конкурси “Нумо, мами”, “Нумо, тато”, “Щасливий випадок”, “Що? Де? Коли?” тощо).
 6. Користуючись науковими джерелами або власним досвідом, змодельовати педагогічну ситуацію взаємодії батька (матері) з дитиною, у розв’язанні якої буде ефективним один із методів виховання у родині (вимога, переконання, привчання, заохочування, покарання, приклад тощо). Обґрунтувати доцільність вибору методу виховання.
 7. Підготувати повідомлення про героїчне минуле однієї із визначних постатей українського народу (це може бути повідомлення і про героїчні подвиги своїх прашурів). Сформулювати запитання для закріплення матеріалу.
 8. З метою формування у дітей раннього віку толерантного ставлення до людей різних рас, національностей, почуття поваги до Людини як найбільшої цінності на землі дібрати казку (оповідь) та бути готовим до роботи за змістом (сформулювати запитання для бесіди).
 9. Підготувати план-конспект екскурсії екологічного спрямування з використанням цікавої інформації про тварину, рослину, місцевість, джерело тощо.
 10. В оригінальній формі зобразити права та обов’язки усіх членів родини (вибір вікової категорії дітей для організації правового виховання у сім’ї за вибором студента). Це може бути плакат, стінка, схема життєдіяльності родини та ін.
 11. Скласти кодекс моральних добродійностей дитини дошкільного (молодшого шкільного) віку, на який можуть опиратися у вихованні дітей батьки.

12. Розробити та бути готовим до представлення однієї із форм роботи з батьками на тему “Особливості статевого розвитку дітей дошкільного (молодшого шкільного віку)”. Це може бути лекція, бесіда, диспут, тематичні батьківські збори, конференція тощо.
13. Опираючись на наукову літературу та норми етики, письмово дати відповідь на запитання дітей: 3-4 роки – “Де беруться діти?”; 5-6 років – “Як потрапляють діти в живіт?”; 6-8 років – “Яка роль тата у появі дітей?”
14. Підберіть систему ігор, вправ, цікавих завдань для цілеспрямованого розумового розвитку дітей різного віку (раннього, середнього, старшого дошкільного та молодшого шкільного) в умовах родини. (Вік та завдання за вибором студента).
15. Проаналізуйте книгу Н.Тепп, Л.Керолл, Дж.Тоубер “Дети Индиго” та сформулюйте методичні рекомендації батькам щодо організації ефективної взаємодії з такими дітьми у родині.
16. Складіть список українських народних казок, які можна рекомендувати батькам для сімейного читання. Продемонструйте один із прийомів роботи над казкою у родині.
17. Складіть репертуарний список музичних творів батькам для прослуховування та обговорення з дітьми. Продемонструйте один із прийомів роботи над конкретним музичним твором у родині.
18. Запропонуйте підбірку рухливих та народних ігор для включення дітей в активну рухову діяльність. Розкрийте методику проведення однієї з ігор.
19. Сформулюйте методичні рекомендації батькам щодо раціонального харчування дітей у сім’ї.
20. Складіть перелік трудових обов’язків дітей різного віку у родині.
21. Окресліть програму роботи з гіперактивними дітьми.
22. Сформулюйте методичні поради батькам щодо використання позитивного досвіду виховання дітей у родині. (Досвід за вибором студента).
23. Сформулюйте методичні рекомендації батькам щодо використання методів заохочення і покарання у родині (вік дитини за вибором студента).

24. Розробіть тези тематичних батьківських зборів на тему “Дитина і комп’ютер”.
25. Сформулюйте методичні рекомендації батькам щодо підготовки дитини до вступу у школу (Як треба готувати дитину до вступу у школу і як не варто діяти батькам, готуючи дитину до школи).
26. Сформулюйте методичні рекомендації батькам щодо ефективної організації процесу спілкування батьків із дітьми в умовах родини.
27. Сформулюйте методичні рекомендації батькам щодо ефективної організації дозвілля з дітьми різного віку в умовах сім’ї.
28. Сформулюйте методичні рекомендації батькам щодо врахування особливостей анатомо-фізіологічного та психічного розвитку дітей переддошкільного віку.
29. Сформулюйте методичні рекомендації батькам щодо врахування особливостей анатомо-фізіологічного та психічного розвитку дітей дошкільного віку.
30. Сформулюйте методичні рекомендації батькам щодо врахування особливостей анатомо-фізіологічного та психічного розвитку дітей молодшого шкільного віку.

Література на допомогу студенту в освоєнні курсу.

2. Азаров Ю.П. Педагогика любви и свободы. - М.: Топикал, 1994. - 608 с.
3. Азаров Ю.П. Семейная педагогика. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1985. – 238 с.
4. Аксенова Л.В. Занимательные развивающие и подвижные игры для всей семьи / Л.В.Аксенова. – Донецк: БАО, 2007. – 368 с.
5. Алексеенко Т.Ф. Основні концепції та філософія змісту виховання батьків // Поч. школа. – 1996. – №8.
6. Арутюнян М., Земнов М. Легко ли быть родителями? Взрослые дети: союз, конфликт, компромисс. – М., 1991. – 191 с.
7. Афанасьева Т.М. Мальчик. Юноша. Муж. Отец. – М.: Знание, 1988.
8. Афанасьева Т.А. Дети и деньги / Т.А.Афанасьева. – СПб.: Речь, 2006. – 246 с.
9. Байярд Р., Байярд Д. Ваш беспокойный подросток. – М.: Просвещение, 1991. – 203 с.
- 10.Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: Навч. посіб. (для студентів вищ. навч. закл.) / О.В.Безпалько. – Київ: Центр учб. л-ри, 2009.
- 11.Бьюзен Тони. Умные родители – гениальный ребенок / Т.Бьюзен: Пер. с англ. С.Э.Борич. – Мн.: Популярри. – 2005. – 472 с.
- 12.Ващенко Г. Виховний ідеал: Підручник для педагогів, виховників, молоді і батьків. – 3-є вид. – Полтава, 1994. – Т. 1.
13. Владиславский В. Все начинается с детства. – Минск: Вышэйш. шк., 1989.
- 14.Говорун Т., Кікінеджі О. Стать та сексуальність: психологічний ракурс. Навч. посіб. – Тернопіль: Навч. книга – Богдан, 1999. – 384 с.
- 15.Говорун Т.В., Шарган О.М. Батькам про статеве виховання дітей. – К.: Рад. школа, 1990.

- 16.Голець М.І. Етика матері і дитини: Нарис із історії виховання дітей раннього віку: Навч. посіб. для студ. пед. спец. вузів / М.І.Голець. – К.: Вища шк., 2005. – 159 с.
- 17.Діалоги про виховання: Книга для батьків / Укладач О.В. Свердлова. – К.: Рад. школа, 1985. – 304 с.
- 18.Жаров Л. Как не орать? (Опыт спокойного воспитания) /Л.Жаров, С.Ермакова. – М.: МарТ, 2006. – 224 с.
- 19.Злочевський С.Є., Котирло В.К. Сімейна педагогіка. – К.: Знання, 1986.
- 20.Кампбелл Р. Как на самом деле любит детей / Р.Кампбелл. Не только любовью. М.Максимов. – М.: Знание, 1992. – 190 с.
- 21.Карпенко З.С. Експресивна психотехніка у дітей. – К.: НПЦ Перспектива, 1997. – 96 с.
- 22.Каптерев П.Ф. О природе детей: Избранное / П.Ф.Каптерев. – М.: Карапуз, 2005. – 288 с. (Педагогика детства)
- 23.Кіт Г.Г., Тарасенко Г.С. Українська народна педагогіка. Курс лекцій: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. – Вінниця: ПП “Едельвейс і К”, 2007. – 302 с.
- 24.Книга для родителей / Сост. В.З.Солоухин. – Мн.: Выш. шк., 1992. – 364 с.
- 25.Ковалев С.В. Педагогика семейных отношений. – М.: Педагогика, 1987. – 198 с.
26. Ковалев С.В. Психология современной семьи: Книга для учителя. – М.: Просвещение, 1988. – 208 с.
- 27.Кравцова А.М. Мама, купи! Или Как ходить с ребенком по магазинам без слез и истерик. – М.: Эксмо, 2007. – 256 с.
- 28.Крайг Г., Бокум Д. Психология развития. – 9-е издание. – М., 2005. – 939с.
- 29.Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка родинного виховання: Навч. посіб. – К., 2006. – 324 с.

- 30.Куликова Т.А. Семейная педагогика и домашнее воспитание. – М.: Академия, 1999.
- 31.Любчак Л.В. Особливості професійної підготовки майбутніх учителів до роботи з батьками // Творча особистість вчителя: проблеми теорії і практики: Зб. наук. праць / Ред. кол. Гузій Н.В. та ін. – К.: НПУ, 2001. – Вип. 6. – С. 122-128.
- 32.Любчак Л.В. Творче використання методів виховання в умовах сім'ї: технологія оптимальної взаємодії // Науково-методичний вісник "Відродження". – Вінниця: ВОПОПП, 2008. – №1. – С. 86-91.
- 33.Мать и дитя: Справочник по воспитанию ребенка: В 2-х т. – М.: Дрофа, 1995. – Т. 1-2.
- 34.На допомогу батькам, що мають дітей з особливими потребами / Л.В.Борщевська, Л.В.Зіброва, І.Б.Іванова. – К.: УІСД, 1999.
- 35.Настольная книга родителей: Хрестоматия по семейному воспитанию. – Минск: Нар. асвета, 1987.
- 36.Родинна педагогіка: Навчально-методичний посіб. / А.А.Марушкевич, В.Г.Постовой, Т.Ф. Алексєєнко та ін. – К.: Видавець ПАРАПАН, 2002. – 216 с.
- 37.Родинно-сімейна енциклопедія / Блаптіна В.М., Белкіна Н.І. та ін. – К.: Богдан, 1996.
- 38.Самоукина Н.В. Психология и педагогика профессиональной деятельности. – М.: ЭКМОС, 1999. – 364 с.
- 39.Семиченко В.А., Заслуженюк В.С. Психологія та педагогіка сімейного спілкування: Навч. посібник. – К.: "Веселка", 1998. – 212 с.
- 40.Сім'я і родинне виховання: Концепція / Постовой В., Щербань П., Алексєєнко Т., Докукіна А., Стрельнікова Н. / Рідна шк. – № 11/12, 1996. – С. 15-21.
- 41.Соколова В.Н., Юзефович Г.Я. Отцы и дети в меняющемся мире. – М.: Прсвещение, 1991.

- 42.Спивановская А.С. Как быть родителям: о психологии родительской любви. – М.: Педагогика, 1986.
- 43.Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка. – К., 1996.
- 44.Сухомлинский В.А. Мудрость родительской любви. – М.: Молодая гвардия, 1988.
45. Сухомлинский В.О. Батьківська педагогіка. – К.: Рад. шк., 1978. – 264 с.
46. Тарасенко Г.С. Паросток: методика гуманістичного виховання дітей засобами природи. – Вінниця: РВВ ВАТ “Віноблдрукарня”, 2000. – 192 с.
- 47.Фромм А. Азбука для родителей или как помочь ребенку в трудной ситуации. – Екатеринбург: АРД ЛТД, 1996. – 319 с.
- 48.Ханкасаева И.Н. Растет дочка, растет сын. – М.: Педагогика, 1999.
- 49.Хоменко И.А. Философско-психологические модели взаимодействия детей и родителей. – СПб., 1995.
- 50.Чулкова Л.О. Спілкування з дітьми у сім'ї. – К.: Знання, 1991.
- 51.Эда Ле Шан. Когда ваш ребенок сводит вас с ума. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2004. – 352 с.

Додатки

Додаток 1

Ознаки та типи дітей-індиго

У педагогічному обігу нещодавно з'явився новий термін: «діти-індиго». В українській педагогічній науці він широко не використовується. Хоча на заході ряд вчених у галузі психології, педагогіки, філософії та мистецтва серйозно розглядають проблему взаємодії з дітьми-індиго на різних рівнях: побутового спілкування, навчання, розвитку мистецьких здібностей тощо.

Існує кілька типів Дітей Індиго, окреслимо їх більш детально. Найбільш загальними поведінковими моделями характеристики для таких дітей є:

1. Вони приходять у цей світ з відчуттям своєї царственості (і часто поведуться відповідним чином).

2. Вони відчують, що «заслужили бути тут», і бувають досить здивовані тим, що інші не завжди поділяють їхню думку.

3. Вони не сумніваються у своїй значимості.

4. У них немає абсолютних авторитетів, вони не вважають за потрібне пояснювати свої вчинки і визнають тільки волю вибору.

5. Вони взагалі не роблять деяких речей; наприклад, для них нестерпним є стояння у черзі.

6. Вони губляться, стикаючись з консервативними системами, де замість прояву творчої думки строго дотримуються традицій.

7. Вони часто бачать більш раціональний спосіб зробити щось у школі або вдома, однак навколишні сприймають це як «порушення правил» і їхнє небажання пристосовуватися до існування системи.

8. Вони здаються некоммунікбельними, якщо не знаходяться в компанії собі подібних. Якщо поруч немає нікого, хто володіє подібним менталітетом, вони часто замикаються у собі, почуваючи, що ніхто у цьому світі їх не розуміє. Тому встановлення соціальних зв'язків у період навчання для них представляє чималу складність.

9. Вони ніяк не реагують на обвинувачення у порушенні дисципліни (до заяв типу «от почекай, батько довідається, що ти накоїв – тоді побачиш...» вони залишаються глухі).

10. Вони не соромляться, даючи вам зрозуміти, у чому відчують потребу.

Існує чотири типи Дітей Індиго, кожний з яких має свою визначену життєву програму.

Гуманісти. Вони служать масам і мають намір працювати з людьми: це майбутні лікарі, юристи, учителі, бізнесмени і політики. Вони гіперактивні, комунікбельні і здатні розмовляти з ким завгодно, як завгодно довго, у дуже дружній манері. У них дуже стійкі переконання. Фізично вони незграбні, оскільки гіперактивні, то іноді можуть «урізатися в стіну», забувши «включити гальма». У дитинстві не можуть зрозуміти, як це можна грати тільки однією іграшкою. Ці діти вивалюють із шухляд абсолютно усе, а потім можуть пограти, а можуть і взагалі ні до чого не доторкнутися. Якщо ви почнете

прибирати свою кімнату, то вам доведеться неодноразово нагадувати їм про це, тому що вони розсіяні. Така дитина зазвичай прийметься забирати, але як тільки їй на очі потрапиться яка-небудь книжка – сяде і почне запоем читати і забуде про усе на світі.

Концептуалісти. Цей тип Індиго занурений у свої прожекти набагато більше, ніж всі інші. Це майбутні інженери, архітектори, дизайнери, астронавти, пілоти і військові. Вони не бувають неповороткими і звичайно добре складені. Такі діти хочуть керувати, і найчастіше об'єктом керування стають їхні власні матері, якщо це хлопчики. А якщо дівчатка, то керують, зазвичай, батьками. Якщо вони позбавлені батьківської опіки, це створює величезну проблему в їхньому житті. Цей тип Індиго має схильність до пагубних звичок, особливо до наркотиків у підлітковому віці. Батьки повинні спостерігати за їх поведінкою досить пильно, і, коли вони починають ховати речі або говорити що-небудь на зразок «Не заходь у мою кімнату», не завадило б з'ясувати, що вони ховають.

Художники. Ці діти набагато суттєвіші, ніж представники інших категорій Індиго. Зазвичай, вони легкої статури, хоч і не завжди. Здебільшого занурені у різного роду мистецтва. Вони схильні до творчості, це майбутні вчителі і художники. До якої б сфери людської діяльності вони не звернулися, то завжди зберігають творчий підхід. Якщо такі люди йдуть у медицину, то з них виходять непогані хірурги або наукові співробітники. Коли приходять у мистецтво, саме з них виходять видатні актори. У віці 4-10 років вони можуть перепробувати себе у півтора десятках видів творчої діяльності, недовго позаймавшись однією справою і потім закинувши її. Тому матері майбутніх художників і музикантів мають знати, що ніколи не слід купувати музичний інструмент, а краще брати його напрокат. Індиго-художник може працювати одночасно з п'ятьма або шістьма різними інструментами, а, досягши підліткового віку, він вибирає один з них і стає майстром в обраній галузі.

Ті, що живуть у всіх вимірах. Це четвертий тип Дітей Індиго. Вони масивніші від інших. Коли їм виповнюється рік або два, ви вже не можете їм нічого сказати. Вони відповідають вам: «Я знаю. Я можу зробити це сам. Залиш мене». Це ті люди, що несуть у світ нові філософії і нові релігії. Вони можуть бути задирами і забіяками, тому що вони значно масивніші і тому що не вміють пристосовуватися, як інші три типи Індиго.

1. Кэрролл Ли, Тоубер Джен. Дети Индиго. – М.: София, 2004.
2. Семейное воспитание: Краткий словарь. – М.: Политиздат, 1990. – 319 с.
3. Смерека М. Кто они ... Дети-индиго? // Мир семьи. – 2005.- №7-8. – С. 27-31.

Рекомендації щодо корегування емоційно-особистісних проблем дитини

Упертість, примхи, неслухняність, дух суперечності

1. Як тільки дитина починає вередувати, обійміть її, переконайте у своїй любові й постарайтеся відвернути од капризу.

2. Якщо не вдалося це зробити, залишіть її у спокої, не звертайте на неї уваги, не беріть у цій сцені участі. Зберігайте спокій і байдужість, що б дитина не робила.

3. Якщо дитині колись удалося домогтися свого за допомогою примхи, вона робитиме це повсякчас.

4. Коли дитина заспокоїться, ласкаво поговоріть із нею. Скажіть їй, як вас засмутила її поведінка, виразіть упевненість, що надалі вона поводитиметься краще.

5. Діти не вміють управляти ні своїм обуренням, ні почуттям провини. Тому не можна виявляти після істерики дитини невдоволення, лаяти й дорікати їй, погрожувати покаранням, а краще сказати їй, що вона вже досить покарала себе, і показати, що, незважаючи ні на що, ви її любите.

6. Дитина набагато охочіше прийме вказівки, радо виконуватиме їх, якщо буде переконаною в тому, що її люблять.

7. Постарайтеся поменше читати мораль, установлювати заборони, указувати, карати, тиснути і побільше виявляйте тепла, доброзичливості, спокою, терпіння, ласки, поблажливості, навіть ціною деяких компромісів.

Тексти для розвитку емоцій у дітей

1. Прочитай оповідання. Роби паузи в місцях, де стоять крапки і коми.

Вовк

Маринку взяли до зоопарку. Ось вовк. Дівчинка його відразу впізнала:

- Ти чому Червону Шапочку з'їв?

Вовк мовчить.

- Ти чому трьох поросят образив?

Вовк знітився.

- От і сиди у клітці, поганий сірий вовче!

Вовк відвернувся. Значить, йому соромно. Значить, більше не буде!

2. Прочитай вірш. Підкреслені слова виділяй голосом.

Я навчаюся у тата

Мої руки незупинні

То у фарбі, то у глині.

Що не вміють руки нині,

Переїнять скоріш повинні.

Я навчаюся у тата

Молоток в руках тримати.
Скоро буду майструвати.

3. Прочитай і усміхнись.

Талант дрімає

Учитель. Ваш син увесь час біля книжок засинає.

Тато. Може бути. То в ньому талант дрімає.

4. Підготуйся прочитати вірш в особах.

Біля годівниці

- Горобчику, горобчику,

Чому ти сумний?

- Бо лютий лютує.

- Горобчику, горобчику,

Чому так дрібно скачеш?

- Щоб лапки зігріти.

- Горобчику, горобчику,

Поклюй крихти хліба.

- Цінь-цвірінь, цвірінь...

- Горобчику, горобчику,

Чом ти розцвірінькався?

- Чекаю весни.

Тамара Коломієць

5. Прочитай оповідання. Як ти вважаєш, чому заплакав хлопчик?

Підготуй текст до виразного читання разом із сусідом по парті (автор і слова хлопчика, бабусі).

Яблуко

Вулицею йшла бабуся. В руках у неї був кошик. У ньому лежали яблука: червоні і жовті. Дуже красиві яблука. Хоч би мені одне!

Я тихенько підкрався ззаду. Схватив яблуко і засунув його в кишеню. Бабуся нічого не помітила і сказала:

— Йди-но сюди, хлопчику! Як тебе звати?

— Петрик...

— Гарне ім'я. Ти, очевидно, хороший хлопчик.

— Не знаю.

Бабуся вибрала найрум'яніше і найбільше яблуко.

— З'їж! Це з мого садка.

Яблуко — те, що в кишені, — обпекло мені ногу.

— Чому ти не хочеш взяти яблуко?

Бабуся стояла з протягнутою рукою, а я... А я вихватив яблуко з кишені. Кинув його в кошик і втік.

Коли я прибіг додому, то заплакав. Сам не знаю: чому я заплакав?

За Омеляном Буковим

Ігри для розвитку емоційної сфери дітей **Я і мої почуття**

Дидактична мета: розвивати емоційну сферу почуттів дитини; вчити усвідомлювати свої фізичні та моральні якості.

Зміст. Учитель пропонує учням, які сидять у колі, доповнювати речення:

Слух допомагає мені...

Зір допомагає мені...

Нюх допомагає мені...

Смак допомагає мені...

Коли я так почувався

Дидактична мета: розвивати творчу уяву, вміння співпереживати.

Зміст. Учитель пропонує учасникам гри вибрати з прочитаного щойно твору слово (речення), у якому б зображувалось одне з почуттів героя, розповісти історію про те, коли відчувається подібним чином.

Залежно від типу уроку, твір може бути однаковим для всіх чи пропонуватися окремо для кожного.

Виграє той, хто найбільше достовірно та емоційно передасть свої почуття, порівняє їх з почуттями героїв твору.

Вгадай настрій автора

Дидактична мета: вчити відчувати ліричний настрій автора, розуміти поетичний задум.

Зміст. Учитель читає вірш, пропонує учням продемонструвати його настрій кольоровими сигналами, мімікою, словом.

Крім того, діти визначають чи збігається настрій автора з їхнім? Від чого виникає їх настрій? З чим він пов'язаний?

Інтонаційні етюди

Дидактична мета: формувати навичку виразного читання, розуміння авторського ставлення до подій, вчинків героїв через художньо-образні засоби, інтонаційне забарвлення.

Зміст.

1-й варіант – учитель пропонує вимовити наперед задане слово або фразу з певним наміром (порадувати, образити, схвилювати, відштовхнути, злякати).

Наприклад, «Ця зустріч запам'ятається мені надовго».

2-й варіант – учитель пропонує вимовити наперед задане слово або фразу з різними інтонаціями (захоплення, радості, гніву, іронії).

Наприклад, «Прощай!», «Дякую» та ін.

3-й варіант – учитель пропонує фразу, а учень сам визначає, з яким наміром він її вимовлятиме. Інші учні повинні відгадати цей намір.

Наприклад, «Підійди до мене», «Спробуй».

4-варіант – учитель читає фразу з відомого дітям твору, свідомо припускаючись інтонаційної помилки. Учні мають знайти її, пояснити, як потрібно правильно вимовляти.

Наприклад, «Сідайте!», «Зараз».

Добери епітет

Дидактична мета: вчити бачити у тексті образні слова, формувати вміння точно їх використовувати.

Зміст. Учитель пропонує учням дібрати епітети до слів, виписаних з художнього твору.

Наприклад, на дошці слова з віршів Т.Шевченка: мати, доля, хата. Дібрати епітети (молода мати, лиха доля тощо).

Хто це?

Дидактична мета: формувати вміння характеризувати казкових персонажів, підвести до розуміння поняття «літературний герой».

Зміст. Після ознайомлення з українською народною казкою «Лисиця і Їжак» учитель проводить гру-конкурс.

1-й варіант – «Відбери».

Учитель ділить клас на дві команди, пропонує з написаних на дошці слів вибрати ті, що характеризують Лисицю (1-ша команда), Їжака (2-га команда).

Сердитий, ніжний, лагідний, добрий, справедливий, брехливий, чесний, лагідний, винахідливий, улесливий, розумний, вірний.

2-й варіант – «Покажи».

Учитель ділить клас на кілька груп. Необхідно мімікою, жестами показати образ Лисиці, Їжака.. Виграє група, яка найкраще впоралась із завданням.

3-й варіант – «Розкажи».

Двоє учнів складають літературний опис казкового персонажа

Рівні та критерії прояву педагогічної культури батьків

Найважливіші показники		Рівні та критерії прояву	
педагогічної культури батьків	Високий	Середній	Низький
1. Усвідомлення (розуміння) завдань сімейного виховання з урахуванням вимог часу, позитивних і негативних факторів впливу на сім'ю і виховання дітей	Батьки повністю і глибоко усвідомлюють завдання сімейного виховання; враховують вплив позитивних і негативних факторів на сім'ю і виховання дітей; використовують в процесі сімейного виховання позитивні, нейтралізують негативні фактори	Батьки мають уявлення про основні завдання сімейного виховання; враховують вплив деяких; частково використовують їх у процесі сімейного виховання	Батьки не бачать і не розуміють основних завдань сімейного виховання; не можуть враховувати впливу позитивних і негативних факторів на сім'ю і виховання дітей; а значить використовувати їх у процесі сімейного виховання
2. Застосування в комплексі різноманітних засобів, форм і методів, які необхідні для реалізації завдань сімейного виховання з врахуванням вікових та індивідуальних особливостей дітей	Батьки в комплексі застосовують різноманітні засоби, форми і методи виховання, вміють їх варіювати стосовно дітей різного віку, статі, враховують індивідуальні особливості сина чи доньки	Батьки застосовують певний набір засобів, форм і методів виховання, але не вміють їх варіювати стосовно дітей різного віку, статі, слабко враховують індивідуальні особливості сина чи доньки	Батьки намагаються час від часу застосовувати окремі засоби, форми і методи виховання (вимога, бесіда, наказ), однак при цьому не враховують віку та статі дітей, їх індивідуальні особливості
3. Наявність контактів та способів взаємодії батьків з вихователями, педагогами, соціальними педагогами, практичними психологами, іншими спеціалістами та представниками закладів і служб мікросоціуму	Перебувають у постійних контактах з вихователями, педагогами, соціальними педагогами, практичними психологами, іншими спеціалістами та представниками закладів і служб мікро соціуму, орієнтованих на роботу з сім'єю і дітьми	Вступають у контакти з вихователями, педагогами, соціальними педагогами, практичними психологами, іншими спеціалістами та представниками закладів і служб мікро соціуму тільки у випадку конфліктних та екстремальних ситуацій в сім'ї, у відносинах з дітьми	Не взаємодіють з вихователями, педагогами, соціальними педагогами, практичними психологами, іншими спеціалістами та представниками закладів і служб мікро соціуму; при цьому одна категорія батьків всі проблеми виховання дітей перекладає на заклади освіти, друга – бере на себе, не довіряючи закладам освіти

4. Участь в педагогічному навчанні, самоосвіті та самовихованні	Постійно поповнюють свої психолого-педагогічні знання шляхом навчання і консультування на курсах, факультетах батьків, службах сім'ї і т.п.; відчують потребу у вивченні новинок психолого-педагогічної літератури; набувають позитивних якостей виховання (витримка, впевненість, доброзичливість, прийняття дітей такими, які вони є у реальному житті і т.п.).	Час від часу поповнюють свої психолого-педагогічні знання шляхом різних форм і засобів навчання; знайомляться з найважливішою психолого-педагогічною літературою; переосмислюють відносини як вихователі своїх дітей, більш критично ставляться до позитивних та негативних якостей своєї особистості	Не поповнюють або поповнюють дуже рідко психолого-педагогічні знання; майже не читають психолого-педагогічну літературу; не критично ставляться до позитивних і негативних якостей своєї особистості у процесі сімейного виховання.
5. Здатність на основі психолого-педагогічних знань і практики сімейного виховання створювати в сім'ї сприятливі умови для повноцінного розвитку дітей, гуманізації їх життєдіяльності	Постійно створюють в сім'ї сприятливий морально-психологічний клімат та умови для розвитку та саморозвитку дітей; поважають гідність і права кожної дитини; не допускають жорстокої поведінки з рідними і прийомними дітьми	Прагнуть створити в сім'ї сприятливий морально-психологічний клімат та умови для розвитку і саморозвитку дітей; поважають гідність і права кожної дитини, не допускають жорстокого поводження з рідними та прийомними дітьми, хоча переважно відчують труднощі у вирішенні всіх цих проблем, допускають зриви.	Не звертають уваги на сприятливу організацію життєдіяльності дітей, умови їх розвитку і саморозвитку; порушують права дітей, доволі часто не поважають дитячу гідність; допускають жорстоке поводження з рідними і прийомними дітьми
6. Участь у проведенні та навчанні інших батьків на основі психолого-педагогічних знань та свого позитивного досвіду виховання дітей	Батьки постійно беруть участь у психолого-педагогічній просвіті та навчанні інших батьків, використовують з цією метою наукові знання та свій позитивний досвід сімейного виховання	Батьки епізодично беруть участь у психолого-педагогічній просвіті та навчанні інших батьків, осмислюють з цією метою певні наукові знання та елементи свого позитивного досвіду виховання дітей	Батьки не беруть участі у психолого-педагогічній просвіті та навчанні інших батьків, не осмислюють свій досвід виховання дітей на основі психолого-педагогічної науки

Додаток 4

Список українських народних казок, які рекомендовано для сімейного читання

I. Казки про тварин

1. Казка про котика та півника.
2. Лисиця та кіт.
3. Лисичка-сестричка і вовк-панібрат.
4. Про козу-дерезу.
5. Солом'яний бичок.
6. Мишача рада.
7. Як півник до моря ходив по воду.
8. Довгодуми.
9. Рукавичка.
10. Колобок та ін.

II. Чарівні казки

1. Телесик.
2. Кривенька уточка.
3. Царівна-жаба.
4. Чабанець.
5. Про золоту гору.
6. Ох.
7. Яйце-райце.
8. Змій.
9. Казка про красуню і злу бабу.
10. Казка про королеву Катерину.

III. Соціально-побутові казки

1. Ріпка.
2. Три бажання.
3. Торби.
4. Чоботи.
5. Семиліточка.
6. Пани, Хома і гуска.
7. Ножик.
8. Коза.
9. Брехня.
10. Як солдат із зуба борони юшку варив.

Література: Семиліточка: Українські народні казки у записах та публікаціях письменників XIX – поч. XX століття: Для молодшого та середнього шкільного віку. – К.: Веселка, 1990. – 319 с.

**Репертуарний список музичних творів батькам для
прослуховування та обговорення з дітьми**

Ф. Шуберт – „Марш”, „Вальс” – ля мажор, „Алегретто” – до мінор.

К. Сен-Санс – „Карнавал тварин” (Акваріум. Кури і півні. Лебідь. Слон).

Е. Гріг – „Пташка”, „Весною”, „Хо́да гномів”, „Весільний день в Трольхаучені”, „Ранок”, „В печері гірського короля”, „Танець Анітри”, „Пісня Сольвейг” із сюїти „Пер Гюнт”, „Навесні”.

Р. Шуман – „Сміливий вершник”, „Дід Мороз”, „Веселий селянин”, „Перша втрата”.

Ф. Шопен – Прелюдії № 7, № 20, „Полонез” – ля мажор.

Ж. Бізе – „Увертюра”, „марш Тореодора”, „Марш хлопчиків” з опери „Кармен”.

К. Дебюссі – „Арабески”.

М. Глінка – „Попутна”, „Арагонська хота”.

М. Римський-Корсаков – „Море”, „Три чуда”, „Політ джмеля” з опери „Казка про царя Салтана”.

Д. Кабалевський – „Їжачок”, „Кавалерійська”, „Бойова пісенька”, „Три варіанти маршу”, „Впертий братик”, „Класне рондо”.

Р. Щедрін – Балет „Горбоконик” („Ніч”, „Золоті рибки”, „Цар Горох”).

В. Косенко – „Пасторальна”, „Не хочуть купити ведмедика”, „Купили ведмедика”, „Дощик”, „За метеликом”, „Балетна сценка”.

Ю. Щуровський – Варіація „Ой є в лісі калина”.

М. Лисенко – Опера „Пан Коцький”, опера „Коза дереза”, „Пливе човен”, „Вальс” сі мінор, „Експромт” – ля мінор. Хор „А вже весна” з опери „Зима і весна”.

В. Сокальський – „Пташка”, „Симфонія. Соль мінор” II, III ч.

М. Леонтович – „Щедрик”, „Женчикок-бренчикок”, „Дударик”, „Ой лис до лисиці”, „Над річкою бережком”.

К. Стеценко – Опера „Лисичка, Котик і Півник”, „Ой, на горі жито”, „Вечірня пісня”.

Я. Степовий – „Вишеньки-черешеньки”, „Сніжинки”, „Зимонька-снігуронька”, „Колискова”, „Дощик”, „Лугом іду”, „Гей не дивуйте”, „Ходить гарбуз по городу”, „Висне небо синє”, „Літо минулося”.

П. Козицький – „А вже красне сонечко”.

Л. Ревуцький – „Вийди, вийди сонечко”, „Галя по садочку ходила”.

С. Чернецький – „Зустрічний марш”.

А. Штогаренко – „Метелик”.

В. Барвінський – „Сонечко”.

Б. Фільц – „Весняне рондо”, „Жук-жученю”, „Морозець”.

О. Колодуб – „Вишиванка”.

Б. Гірський – „Калинова сопілка”.

Є. Юцевич – „Марш”.

П. Майборода – „Пісня про вчительку”.

А. Філіпенко – „Святковий вальс”, „Ой, заграйте дударики”, „Новорічна”, „Зацвіла в долині”.

Л. Дремлюга – „Пісня про школу”, „Ой, минула вже зима”, „Ми йдемо сьогодні в клас”.

Л. Кніппер – „Чому ведмідь взимку спить”.

М. Коваль – „Вовк і семеро козенят” – опера.

Додаток 6

Лекторій для батьків

Режим дня

Дитина пішла в перший клас. Це радісна і хвилююча подія, але водночас і додаткові труднощі. Відбувається зміна провідних видів діяльності. Нові обов'язки потребують від дитини зібраності, витрат духовних і фізичних сил. Ось чому так важливо до найдрібніших деталей продумати розпорядок дня школяра.

На те, що режиму дня дотримуватися необхідно, вказують психологи, лікарі, адже це важливий засіб збереження нормальної працездатності учня.

Режим дня багато в чому залежить від індивідуальних особливостей дитини, умов життя. Розгляньмо робочий день першокласника.

Підйом. Ранок у багатьох сім'ях проходить напружено, особливо тоді, коли дорослі поспішають на роботу. Батьки час від часу покрикують на дитину. Щоб цього уникнути, важливо пам'ятати одну істину: вчасно вставати — вчасно лягати. Якщо дитина привчена рано лягати, звечора готувати все необхідне до занять, то особливих труднощів не відчувається.

Робочий день школяра, як правило, починається з ранкової гімнастики. Зарядка тонізує нервову систему, поліпшує роботу серця, сприяє гарній поставі. Ранкова гімнастика закінчується водними процедурами: обливанням, обтиранням.

Після гімнастики і ранкового туалету — сніданок. Дитині потрібен повноцінний сніданок, оскільки попереду — напружена розумова праця. Нехай дитина з'їсть те, що любить і що їй подобається. Як правило, щось діти їдять з апетитом, чогось вони не люблять. Зважте на це. Така поведінка дитини — не завжди вияв дитячих капризів. Іноді це стан організму, з яким не рахуватися не можна.

Дорога до школи. З дому слід виходити завчасно, йти енергійно. Час від часу нагадувати про дотримання правил вуличного руху.

Ранок закінчився. Діти пішли до школи. Почався робочий день. Пам'ятайте: все, що дитина може, вона має виконувати сама: зробити зарядку, застелити ліжко, помитися, одягнутися, вчасно вийти з дому. Це важлива умова виховання самостійності.

Обід. Бажано, щоб він складався з трьох страв. Вживання лише другої страви нерідко призводить до захворювання органів травлення. Перед обідом дитина має переодягтися, помити руки, а після обіду помити посуд, навести

порядок на кухні.

Для відновлення зниженої на кінець першої половини дня працездатності доцільний активний відпочинок.

Молодшим школярам рекомендують перебувати на свіжому повітрі не менше трьох годин на день. Це необхідно для того, щоб дитина росла здоровою.

Для шестирічних першокласників важливий і пасивний відпочинок— денний сон протягом години.

Підвечірок. Дитина може випити склянку кефіру чи соку з булочкою, з'їсти сирі овочі, фрукти. Після цього слід братися до виконання домашніх завдань.

Кожній дитині необхідно мати постійне робоче місце. Рационально обладнаний куточок сприяє зосередженості, а звичка підтримувати в ньому порядок виховує почуття відповідальності.

Для учня бажано виділити окрему кімнату. Стіл ставлять так, щоб світло падало зліва. Праворуч від стола розмішують етажерку або прикріплюють полиці для книжок. Основна вимога до обладнання робочого місця — меблі повинні відповідати зросту школяра. Висота стільця має бути такою, щоб нога всією ступнею торкалася підлоги, висота стола — 55—65 см. Якщо в сім'ї двоє школярів, то робоче місце слід обладнати для кожного окремо.

Одне з найважливіших питань в обладнанні робочого місця школяра— забезпечення правильної пози під час сидіння.

Відстань від очей до предметів, які він розглядає, має становити 30—35 см. Книжки піднімають за допомогою підставки.

Важливо привчати дитину до порядку на робочому місці. Кожна річ повинна мати своє місце.

Як домогтися виконання дітьми вищезгаданих вимог?

Умова одна: не шкодуючи часу, привчайте виконувати малюка те, що ви вимагаєте. З другого боку, важливо похвалити дитину за кожен її навіть незначний успіх.

Вечеря має бути легкою і становити не більше від 20 % денного % раціону. Молоко, овочі, фрукти та інша легкозасвоювана їжа мають скла- ° дати основну частину вечірніх страв.

Вільний після вечері час школяр може використати на свій розсуд. Простежте, щоб діти не гралися в рухливі ігри, не слухали розповіді про страшні події, не дивилися «фільмів-жахів».

Перед сном дитина має скласти в ранець усе, що необхідно для занять, провітрити кімнату, помитися, почистити зуби, якщо є можливість— прийняти душ, але обов'язково помити ноги, постелити постіль, побажати всім доброї ночі.

Сон. Першокласника необхідно вклати спати не пізніше від 21.00.

Але чимало дітей порушують цей режим. Щоб сон був глибоким, необ-о хідно привчати дитину лягати спати і вставати завжди в один і той же а час. Перед сном — 20—30 хвилинна прогулянка на свіжому повітрі.

Орієнтовний режим дня для учнів початкових класів.

7.00—7.30 — пробудження, підйом, ранкова гімнастика, водні процедури, ранковий туалет, прибирання ліжка;
7.30—7.50 — сніданок;
7.50—8.15 — дорога до школи;
8.15—12.30 — заняття у школі;
12.30—13.00 — повернення зі школи;
13.00—13.30—обід;
13.30—14.30 — післяобідній відпочинок;
14.30—16.00 — перебування на повітрі;
16.00—17.30—виконання домашніх завдань (через кожні 30—35 хв— відпочинок на 5—10 хв); під час перерви — підвечірок;
17.30—19.00 — перебування на повітрі, заняття в спортивних гуртках;
19.00—20.30 — вечеря, заняття улюбленими справами;
20.30—7.00—сон.
Хай ваша дитина завжди буде здоровою!

Раціональне харчування дітей

Їжа — основа життя, джерело енергії, без якого життя людини неможливе. За певного поєднання білків, жирів, вуглеводів у комплексі з вітамінами і мінеральними солями їжа може максимально засвоюватися. Це і є основний принцип раціонального харчування. Саме тому харчування повинно бути різноманітним.

У нашому організмі корисні речовини здатні до складних змін, у результаті яких вони поступово перетворюються в речовини самого організму, його клітин і тканин. Але поруч із цим в організмі постійно відбувається часткове їх руйнування. Відбувається з виділенням енергії, що витрачається на працю органів і на підтримку постійної температури тіла. Це і є обмін речовин.

Харчування лише тоді повноцінне, коли в ньому є всі корисні речовини у необхідній кількості. Наприклад, якщо відсутні вітаміни, то неможливе повноцінне використання інших речовин. Білки хліба погано засвоюються, коли відсутні білки тваринного походження.

Головний компонент продуктів харчування становлять калорійні речовини — білки, жири, вуглеводи і вода. Жири і вуглеводи беруть участь в енергетичному обміні речовин. Білки — у структурному синтезі нових клітин і тканин, це будівельний матеріал для організму, що росте, від них залежить здатність до мислення, формування антитіл, що захищають організм від вірусів і мікробів.

Важливий компонент—жири (енергія).

Їжа, багата на жири, сприймається нами більш смачною і ситною. Але занадто багато вживати її шкідливо для здоров'я: підвищується вміст жиру в крові, що приводить до ушкодження серцево-судинної системи, порушується обмін речовин.

Хоча жири є важливим постачальником енергії організму, вони поступаються вуглеводам, потреба людини в яких значно вища.

Вуглеводи дають енергію для роботи м'язів, беруть участь у синтезі нуклеїнових кислот, у складі клітин і тканин, поповнюють запаси глюкози в крові. Вуглеводи допомагають краще засвоїти жири.

Наш організм краще засвоює вуглеводи з продуктів рослинного походження. Сахарозу — з бананів, абрикосів, динь, моркви; фруктозу і глюкозу — з фруктів, ягід, меду. Глюкоза швидко і легко засвоюється організмом і використовується для живлення головного мозку, м'язів, підтримує рівень цукру в крові, утворення запасу глікогену в печінці. Ще одним джерелом глюкози є крохмаль, що міститься в зернових і бобових культурах, а також у картоплі. Цінний молочний цукор (лактоза) є в молоці і молочних продуктах. Він обмежує процеси бро-діння в кишечнику і сприяє розвитку молочно-кислих бактерій, корисних для організму.

Клітковина, що міститься в чорному хлібі, фруктах і овочах, відіграє важливу роль у роботі кишечника і виведенні з організму холестерину. Чи є в нашому організмі золото? Є, але тисячна доля відсотку, як і інших елементів таблиці Менделєєва (деяких більше, а деяких менше). Усі вони мають високу біологічну активність і виступають регулятором важливих процесів обміну в клітині, підтримують нормаль-ний склад крові, кислотно-солевий баланс, використовуються як ма-теріал для будівництва опорних тканин. Солі Na — регулюють водний обмін, кислотно-солеву рівновагу. Солі K — виділення рідини і Na із організму, вуглеводний обмін у крові (курага, ізюм, квасоля, о чорнослив). Хлор — водний обмін. Кальцій — формування кісток а скелету, регуляція нервової системи і серця, бере участь у звертанні 2 крові (молоко, сир). Фосфор — бере участь у всіх процесах обміну речовин, входить до складу багатьох важливих білків, нервових тканин, сприяє росту і розвитку кісток (сир, квасоля, м'ясо, риба, яйця). Солі магнію відповідають за вуглеводний обмін, знижують кількість холестерину в крові, знижують збудження нервової системи і м'язової (хліб, каші, бобові). Залізо необхідне для будівництва гемоглобіну (печінка, вівсянка, яєчний жовток, бобові, овочі, фрукти). Йод, фтор, кремній, мідь, бронза, сірка та інші також мають значення для життє-діяльності організму.

Вітаміни А, В, В2, В12, С, Д, Е, К, РР виконують важливі функції в регулюванні і нормалізації обміну речовин. Наприклад, вітамін В1 — вітамін бадьорості, підвищує працездатність, м'язову силу, апетит. Вітамін А необхідний організму для забезпечення нормального зору, росту. Вітамін С (овочі, фрукти, ягоди) постійно потрібен організму. Нестача цього вітаміну знижує здатність організму до утворення антитіл, що перешкоджають розвитку інфекцій, може привести до тяжкого захворювання — цинги.

Враховуйте всі ці моменти при складанні щоденного меню для своєї дитини.

Відпочинок молодшого школяра

Навчіть дитину правильно відпочивати.

Зміна діяльності є основою раціонального відпочинку. Для дитини 6—9 років колективна гра — це також вид діяльності. Але небагато хто з дітей вміє весело та цікаво гратися. Інша біда — під час відпочинку діти надто мало рухаються. Тому загальна стратегія відпочинку — зміна діяльності, зняття втоми за певний проміжок часу, позитивні емоції.

Система відпочинку дитини

1. Відпочинок під час уроку.

Відпочинком для молодшого школяра є зміна діяльності, перехід від письма і читання до більш легких ігрових елементів кроку. Ігрові елементи, а більш за все фізкультхвилинки, допомагають зняти статичне стомлення м'язів, послабити розумове навантаження. Учитель пропонує дітям спеціальний відпочинок для очей.

2. Відпочинок на перерві.

Найкраще проводити перерву на свіжому повітрі, де діти можуть гратися в рухливі ігри, а вчитель — посилювати чи послаблювати фізичне навантаження.

3. Відпочинок між заняттями в школі.

Відпочинок між заняттями в школі та приготуванням домашніх завдань дітям потрібен, адже в школі вони отримують велике розумове і фізичне навантаження.

4. Сон. У системі відпочинку дитини найважливіше місце посідає сон, сон повноцінний. Це поняття складається з достатньої тривалості і глибини сну, дотримання певних гігієнічних умов.

З життєвого досвіду добре відомо: чим молодша людина, тим більше вона спить. Сон потрібен для нормального функціонування організму. Гігієністи пропонують ось такі норми сну.

Вік в роках	Тривалість сну в годинах	
	Ніч	день
7	11	1,5-2
8-9	11-10,5	
10	10,5 - 10	

Зверніть увагу на те, що семирічні діти потребують денного сну, особливо в 1-ому півріччі. Тим більше він потрібен шестиліткам.

Зменшення тривалості сну в дітей 6—7 років призводить до порушення центральної нервової системи. Діти стають млявими, важко сприймають навчальний матеріал, а інколи, навпаки, збуджуються, капризують. При збільшенні тривалості сну до рекомендованої норми ці негативні явища зникають.

Глибина сну залежить від умов, у яких дитина спить. Рекомендується вклати її в один і той же час та дотримуватись «ритуалу сну».

Якщо дитина погано засинає, батьки повинні з'ясувати причину та усунути її, заспокоїти дитину, запевнити її, що вона обов'язково засне, якщо мовчки буде повторювати: «Я обов'язково засну». Або запропонувати їй старий засіб —

порахувати до 20,50,100. Якщо ж ці поради не допомагають, треба звернутися до педіатра.

5. Відпочинок у вихідний день.

Він допоможе усунути 4 «дефіцити»: руху, свіжого повітря, спілкування з природою та батьками, зніме втому за тиждень. Одноденний туристичний похід, прогулянка до лісу, річки, збирання «грибів та ягід, сімейний похід на лижах — це найкраще, що можна пора-о дити в неділю. За несприятливих погодних умов добре відвідати музей, театр, зайнятись рукоділлям, почитати книгу.

6. Канікули.

Їх радимо спланувати так, щоб вистачило часу на 4 справи:

- активний відпочинок на свіжому повітрі;
- допомога родині та участь у суспільно корисних справах;
- читання книжок;
- розваги.

Діти можуть підніматися вранці на 1-1,5 години пізніше, але лягати не пізніше 21.00. Режиму харчування порушувати не можна.

Навчально-методичне видання

Людмила Володимирівна **Любчак**

Родинна педагогіка

Підписано до друку 29.10.2012
Формат 64х90/16. Папір офсетний.
Друк офсетний.
Умов. друк. арк. 9,37. Обл.-вид. арк. 8,72.
Наклад 300 прим. Зам. № 222

Віддруковано з оригіналів замовника.
ФОП Корзун Д.Ю.
м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21а.
Тел.: (0432) 69-67-69, 52-82-78
e-mail: tvory2009@gmail.com